

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele.

Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

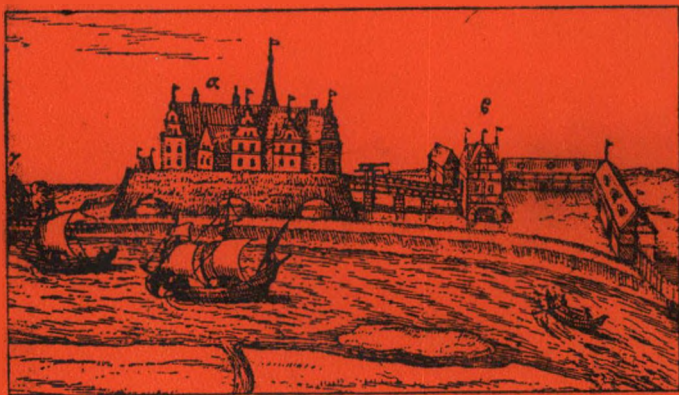
Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA RIBE AMT

1945

BIND XI. II.

Udgivet af Historisk Selskab for Ribe Amt
I Kommission hos P. Haase & Søn, København

Billedet paa Omslaget forestiller Riberhus efter en gammel Tegning i Braunius: *Theatrum urbium*; se nærmere Side: 252-65.

De ældre, sjældne Aargange af »Fra Ribe Amt« 1903-28 er udsolgt i Boghandelen. Restoplaget sælges kun til Medlemmer og Subskribenter. Prisen er 4 Kr. pr. Aargang. Enkelte Aargange er f. T. helt udsolgt, af andre haves kun faa Eksemplarer. — Endvidere kan Medlemmer og Subskribenter købe Aargangene fra og med 1929 for 2 Kr. pr. Stk. — Henvendelse til Kassereren, Lærer H. K. Kristensen, Lunde, Jyll.

Nedennævnte Bøger, der er udkommet paa Historisk Samfunds Forlag kan Medlemmer og Subskribenter købe hos Kassereren til følgende Favørpriser:

Steen Böcher: *Vandmøller i Ribe Amt*. 1944.

6 Kr. (Bogladepris 7,50 Kr.)

H. K. Kristensen: *Øster Horne Herred*. 1944.

9 Kr. (Bogladepris 12 Kr.)

Jens M. Lauridsen: *Min Slægtshistorie I-VI*. 1943-44.

Aarsmødet afholdes i Janderup 4. Oktbr. sammen med Janderup Biblioteks 100 Aars Jubilæum. Kl. 3 Foredrag af Bibliotekskonsulent *J. Banke* og Stadsbibliotekar *C. Thomsen*, København, Kl. 5½ Generalforsamling i Historisk Samfund; derefter Kaffe bord (de Janderup Damer giver Smørrebrød til Hist. Samf.s tilrejsende Medlemmer). Forfatteren *Salomon Frifelt* viser udvalgte Farvelsbilleder fra Ribe Amt.

Ribe Katedralskole 1886—92.

Nogle Indtryk.

Af L. J. Koch.

Hvis man fra en Nutidsskole blev hensat til Ribe Katedralskole i Tiden 1886—92, vilde man nok finde en Del at undre sig over. Kravene til Elevernes — man sagde „Disciplenes“ — Hjemmearbejde vilde vistnok forekomme meget store og Skolens Præg i det hele taget haardt. Afstanden mellem Lærere og Disciple var et Svælg; uden for Skoletiden var der ikke noget Forhold mellem dem, og hvis en Dreng ved Uagtsomhed kom til at sige „God Morgen“ til Læreren, naar han traadte ind i Klassen, blev det fra Lærerens Side blot hilst med et overbærende Smil, fra Kammeraternes med Latter. Legemlige Straffe anvendtes i stor Udstrækning og i vekslende Former efter Forseelsens Størrelse og Lærerens Smag. Lussinger var det almindelige; men der gaves ogsaa „Nødder“ ∴ Slag med Knoen oven i Hovedet, „Nakkelse“ ∴ Ryk i Nakkehaaret, Nap paa forskellige Steder samt ved særlig højtidelige Lejligheder — og af Rektor personlig — Næsestyvere, der kunde faa Blodet til at flyde. Prygl med en smidig Spadserestok, „Mester Erik“, forekom ogsaa. Nødderne var en Specialitet for Ribes berømte Historiker, Overlærer Kinch.

Disse Straffe anvendtes egentlig for alt muligt: for ikke at kunne sin Lektie, for Snyderi, for Uro i Ti-

men, for at komme for sent, for groft Sjuskeri i Paa-klædning o. s. v., og man kan sikkert sige, at de hørte til Dagens Orden. Virkningen var vist knap den tilsigtede. I hvert Fald var hverken Disciplinen eller Fliden størst hos de mest pryglende Lærere. Nogen Skamfølelse ved at „faa Klø“ synes jeg heller ikke, man havde. Af os Drengene opfattedes det nærmest som en Sport eller en Hærdning. Det var en Æressag, at man hurtig fik vænnet sig til at „staa ret for en Lussing“, og en ny Dreng, der fik Valget mellem en Lussing og en Anmærkning, blev haanet af Kammeraterne, da han foretrak Anmærkningen.

For øvrigt blev Pryglene vist givet med Retfærdighed, og jeg mindes ikke, at de ret ofte efterlod nogen Bitterhed imod Læreren. Saadan var det nu een Gang at gaa i Skole. Kun ved Gymnastik og Svømning forekom der rent vilkaarlig og brutal Afstraffelse, der i enkelte Tilfælde fik Karakteren af en uhyggelig Mishandling, som aldrig burde have været taalt.

Samtidig med det her omtalte havde Skolen afgjort Præget af Kultur. „Literis et artibus“ læste vi over Indgangsdøren, og jeg mener, det stod der med Rette. Lærerne var for største Delen kundskabsrige og noble Mænd, som røgtede deres Dont med Interesse og Samvittighedsfuldhed. De havde derfor ogsaa Disciplenes Agtelse. Overlærer Kinchs Timer forløb unægtelig som Orgier af „Sjov“; men vi Drengene vidste godt, at han var en fremragende Mand, og hans Begravelse fra Domkirken, hvor Skolens Disciple med Rektor i Spidsen var paa Orglet og sang Salmerne trestemmigt, staaer for mig som en uforglemmelig Oplevelse af noget stort og gribende. Det var Ribes Historiker, som blev stedet til Hvile, og Salmerne „Gaa nu hen og grav min Grav“ og „O Gud

ske Lov, det hjemad gaar“ kalder den Dag i Dag Mindet fra dengang frem. Ogsaa den stærkt jysktalende Adjunkt Trugaards Fransktimer var urolige og følte jo nok af den Grund som spændende med deres Afveksling af utilladelige Løjer fra Disciplenes Side og voldsomme Reaktioner med Prygl fra Lærens Side. Men vi var fuldtud paa det rene med, at Hr. Trugaard var en lærd Mand, som selv beherskede det franske Sprog og var kyndig i fransk Literatur. At han i Skoleprogrammet offentliggjorde Oversættelser af arabiske Oldsange, imponerede os. I øvrigt maa det siges, at der hos de fleste af Lærerne herskede Ro i Timerne, og Arbejdet foregik saadan, at det virkede fængslende paa enhver nogenlunde flink Discipel.

En Ting, som ofte har undret mig, naar jeg har tænkt paa min gamle Skole, er, at den i saa ringe Grad var nationalt præget. Vi havde dog den sørgelige Grænse fra 1864 lige uden om Byen, og Skolen talte mange Disciple fra Sønderjylland; man mødte Navne som Friis og Gjessing fra Tønder, Linnet fra Møgeltønder, Jacobsen fra Brøns. Selvfølgelig følte vi Drengene os som Danske med Front imod Tyskerne og tvivlede ikke om, at vore Lærere havde samme Sind; men paa Skolen mindes jeg ikke nogen Lejlighed, hvor dette blev bragt os til Bevidsthed. Kan det have hængt sammen med den stærke indrepolitiske Splittelse? Det var jo i Estrups og Provisoriernes Tid; Bitterheden i Befolkningen var ikke ringe, og paa Valgdage i Ribe henad Aften, naar Folk havde faaet noget at drikke, kunde der være saa uroligt, at Gendarmene baade skød — dog i Luften — og trak blank. Hvis det var dette, der tog Tankerne og lod det nationale træde tilbage, maa det i alt Fald anerkendes,

at heller ikke den politiske Modsætning fik Lov til at gøre sig gældende i Skolens Liv. Flertallet af Disciple-
lene maa have været fra Venstrehjem, og Lærerne var sikkert alle Højremænd, Rektor endda paa en Hals; men der raadede paa Skolen fuldstændig Upartiskhed, og jeg husker ikke et Ord om Politik, som kunde være krænkende for nogen.

Mærkeligt var det ogsaa, at Skolen ingenting gjorde for at vække Forstaaelse for Ribes historiske Minder. Der skete ingen Forevisning af Domkirken, hvor man dog havde kunnet indføre Disciplene i middelalderlig Bygningsstil fra ca. 1130 til ca. 1430 og gennem den rige Skat af Epitafier og Malerier givet dem Indblik i de skiftende Tider efter Reformationen. Ingen Forevisning af St. Catharinæ Kirke eller Dominikanerklosteret eller af de mange andre minderige Bygninger, hvortil dog store Navne var knyttet: Tausen, Vedel, Falster, Brorson! Og saa havde Skolen endda blandt sine Lærere haft baade Helms og Kinch. Hvis vi Disciple modtog Indtryk af Ribes fordums Storhed — og nogle af os modtog dybe Indtryk heraf, — saa var det enten Hjemmet, det skyldtes, eller selve de gamle Minders umiddelbare Tale til Sindet.

Men naar man har undret sig over de Ting, som manglede, vender man tilbage til Erindringen om alt, hvad der blev givet gennem Skolen, og det er ikke muligt at tænke derpaa uden dyb Taknemmelighed. En Sum af solide Kundskaber, en Indøvelse i at arbejde og tænke sig om, stærke Indtryk af klassisk, oldnordisk og dansk Literatur. Hvad den sidste angaar, mærkedes vistnok Ribes afsides Beliggenhed; Samtidens Literatur med dens Kamp og Bølgegang, som optog de unge i København, traadte stærkt tilbage for Fortidens: Holberg, Wessel og Guldalder-

literaturen. Var det et Minus? Hvem ved? Maaske kunde det betyde en vis Uafhængighed over for det, der blot var Mode og Døgnforeteelser.

Særlig i de sidste af mine Skoleaar fandtes der blandt de ældre Disciple en stærk kristelig Bevægelse. Den ytrede sig bl. a. gennem en begyndende K. F. U. M. — dengang noget nyt, — som havde Hjemsted i Stiftsprovst Kochs Konfirmandstue. Adskillige unge, som senere under deres Gerning som Præster, Skolemænd eller Læger fik Betydning for Menighedens Liv, modtog her afgørende Indtryk, og blandt Kammeraterne paa Skolen mærkedes deres Indflydelse. Nogen Forbindelse med Skolens Lærere havde Bevægelsen ikke.

Men lad mig nu gaa over til at omtale de enkelte Lærere, som jeg særlig har Grund til at mindes.

Jeg begynder med *Rektor Fritsche*. Han var ikke blot Skolens Leder, men — saa vidt jeg kan skønne — dens ypperste Lærer. Hans Ansigt var ejendommeligt, bl. a. derved, at han paafaldende lignede Rahbek. Han var en højt kultiveret Mand med ædle og alsidige Interesser, Ungdomsven af Bjørnstjerne Bjørnson, som havde læst sine Fortællinger for ham, før de blev trykt. Han var musikalsk og havde Betydning for Byens Musikliv, saa meget mere, som en af hans Døtre nærmest var Virtuos paa Klaver. Han sørgede for, at „Syngesalen“ — Skolens Festsal — fik en værdig Udsmykning; Malerierne af Biskop Thura og Rektor Falster havde maaske hængt der før; men nye var i alt Fald de Gipsafstøbninger af Parthenons Metoper, som kom til at pryde Sidevæggene. Efterhaanden fik han ogsaa Klasseværelsernes tomme Vægge fyldt med gode Fotografier af berømte Kunstværker, saa vidt jeg husker, især af græsk-romersk

Skulptur. Og da Ribe Stiftsmuseum var blevet indrettet i den kønne Bygning, som vi kaldte Gørtz' Palæ, tog han virkelig os, som gik i øverste Klasse, derud og forklarede os Malerierne og Billedhuggerværkerne. Han gjorde det godt, for han forstod at se paa et Kunstværk, og den Eftermiddag staaer for mig som en Indførelse i en ny Verden.

Han var af de Naturer, der rummer stærke Mod-sætninger. Streng, vel nok til Tider for haard, men samtidig saa godmodig og spøgefuld, at det kunde lyse ud fra ham. Han sad hver Søndag i Domkirken, og lejlighedsvis skinnede det igennem ved Ord, han lod falde, at han virkelig var en alvorlig Kristen; men samtidig bandede han, tilmed ret kraftigt. Der stod en selvfølgelig — og mægtig — Respekt om ham; men han tog aldrig sig selv højtideligt og brød sig ikke en Døjt om at holde paa Værdigheden. Djærve, undertiden lidt drøje Ytringer faldt ofte fra ham, naturligtvis til vor store Forlystelse; men man var aldrig i Tvivl om, at man stod overfor en i Ordets bedste Forstand fin Mand.

Som Lærer har jeg kun haft ham i de to øverste Klasser. Men hvor var det en Herlighed at blive undervist af ham! Jeg husker nok forskellige Skuffelser, da jeg kom ind til Universitetet og havde forestillet mig, at hvad man mødte paa dette fornemme Sted, maatte være Fritsches Undervisning i højere Potens. De Krav, han stillede i latinsk Version, følte til at begynde med som overvældende. Det skulde være en virkelig Oversættelse — ikke en Omskrivning — af den latinske Tekst, og samtidig skulde det være ægte, naturligt Dansk — det var jo som Cirkelns Kvadratur! Men lidt efter lidt fik han os ved sin Kritik og sin indgaaende Gennemgang til at faa Greb paa Tin-

gene. Han viste os, hvordan de to Sprogs store Forskellighed gjorde Opgaven svær og netop derfor saa tillokkende, og med levende Interesse arbejdede man for at tilfredsstille ham, hvad man naturligvis aldrig naaede. Jeg er vis paa, at dersom vi siden har kunnet skrive godt Dansk, har vi frem for alt Rektor Fritsches latinske Version at takke derfor. Ogsaa Læsningen af de latinske Forfattere blev noget værd under hans Vejledning: Cicero, Tacitus, Vergil og ganske særlig Horats, der blev til virkelig Poesi. Men det bedste, han ydede, var dog maaske Undervisningen i Oldnordisk, hvor han lod os se ind i det danske Sprogs Oprindelse og Udvikling.

Jeg tror nok, at vi alle beundrede ham, og naar vi kaldte ham „den gamle“, var det ment som et Hædersnavn. Højest naaede Beundringen vist ved følgende lille Hændelse: Vi var i øverste Klasse og havde i Sølvalderlatin læst en Fortælling, som skulde vise Aleksander den Stores Højmodighed. Aleksanders Feltherrer havde nemlig under et Drikkelag lige ved Kongens Telt talt om ham paa en kritisk Maade og givet Luft for deres Utilfredshed; pludselig traadte han frem, og de forstod, at han havde hørt det hele; Forfærdelsen var stor; men Aleksander sagde blot: „Longius abscedite, ne rex vos audiat“ („gaa længere bort, for at Kongen ikke skal høre jer“). En Dag nogen Tid efter, at vi havde læst denne Historie, sker det, at vi er samlet i vort Klasseværelse, hvorfra en Dør førte ind til Rektors Kontor. Vi førte en livlig, højroestet Passiar, og der blev snakket om Rektor. En af mine Kammerater kom med en respektstridig Ytring om ham, ikke i ond Mening, men i saa uparlamentariske Ord, at den ikke lader sig gengive her. I samme Øjeblik gaar Døren til Kontoret op, og Rektor

staar der. Jeg kan endnu føle, hvordan jeg blev tung i Benene af Rædsel, og jeg er vis paa, at enhver af os havde den Fornemmelse, at nu kunde alle Muligheder tænkes. Rektor saa et Øjeblik paa os, og sagde saa: „Longius abscedite, ne rex vos audiat“, hvorefter han trak sig tilbage og efterlod os med Følelsen af at have oplevet et af Livets store Øjeblikke.

Som Skoleleder havde Fritsche maaske visse Mangler. Den Brutalitet, som udfoldede sig ved Gymnastik og Svømning, og som i alt Fald een Gang blev paa-talt i „Ribe Folkeblad“, maa han have vidst Besked om uden at skride ind. En Del af Administrationen besørgedes maaske ogsaa af Skolens dygtige Inspektor, Overlærer Øllgaard. Det maa nu være, som det vil; som Lærer og Personlighed var Fritsche uforglemmelig. — —

Overlærer Fraas, som senere blev Rektor i Nykøbing, var ogsaa en fortrinlig Lærer, klog og energisk. Jeg havde ham i Latin de fire første Skoleaar, i Græsk de to sidste, desuden et Par Aar i Geografi, hvad han gjorde meget fængslende, saa det næsten var som at rejse udenlands.

Han var lille og spinkel af Statur, havde Fuldskæg og et smukt Hoved. Han var en fintdannet Mand, Moralist og i enhver Henseende korrekt, maaske en Kende feminin. I en Græsktime i øverste Klasse havde man drøftet et særlig vanskeligt Sted hos en Forfatter; Forstaaelsen var tvivlsom, og da vi efter Timen kom ud paa Gangen, spurgte Fraas Rektoren, der netop kom forbi, om hans Opfattelse. De to lærde Herrer fik Stedet slaaet op og drøftede Spørgsmaalet, mens vi andre stod omkring og hørte til. Rektor var vist kommen vel hastig i Klæderne den Morgen; han stod med Haanden Lommen som for at holde Benklæderne

oppe i Mangel af Seler. Pludselig blev han ked af den filologiske Diskussion: „Jeg taber sgu' mine Bukser“, sagde han og gik sin Vej. Det var kosteligt at se Fraas' Forfærdelse. Han ligefrem snappede efter Vejret — som i et koldt Bad — ved at se Skolens Øverste i den Grad give sin Værdighed til Pris.

Fraas havde ikke noget af Fritsches Voldsomhed. Han var altid behersket, men slog for øvrigt, naar det endelig skulde være, en overmaade respektabel Lussing. En anden Sag var, at han kunde have noget syrligt, satirisk over sig, maaske ogsaa lod sig noget paavirke af Sympati og Antipati i sin Behandling af Disciplene.

Det var interessant, da han naaede saa vidt med os i Latin, at vi skulde til Ovids Metamorfoser (Faëton) og for første Gang gøre Bekendtskab med Heksametret, som han skanderede sikkert og læste smukt. Hvor god hans Græskundervisning var, kan jeg bl. a. skønne af den Kærlighed, jeg fattede til Homer. Vi læste Iliaden hos ham, og naar jeg endnu mange Aar efter foretrak Iliaden for Odysseen, hvad der vist ikke er almindeligt, skyldtes det sikkert det Indtryk, jeg havde modtaget i hans Timer. — —

Overlærer Øllgaard var en ret høj, mager Skikkelse med et langagtigt, venligt Ansigt, der prydedes af et stort Overskæg. Han var skaldet som et Æg. Der var et nobelt Præg over ham, og da han blev gift, ved hvilken Lejlighed vi gav ham en Sølvopsats, lagde vi hurtig Mærke til, hvor ridderlig han optraadte over for sin Kone. Man kunde ikke tage fejl af hans praktiske Dygtighed; han var ogsaa et virksomt Byraadsmedlem og, som allerede omtalt, Skolens Inspektor, Rektors hjælpsomme og loyale højre Haand. Disciplin holdt han som en Selvfølge, næsten uden at slaa,

hvad der jo var paafaldende; det var tilstrækkeligt, naar han med sin raske, lidt ejendommelige Udtale raabte: „Hvad er det for noget Modder?“

Man lærte meget hos Øllgaard. Hans Historieundervisning var klar, noget tør, dog ikke kedelig, og jeg tror nok, hans Eksamensresultater var særdeles smukke. I de to øverste Klasser havde vi ham ogsaa til Dansk og Literaturhistorie. Det var tydeligt, at han havde et godt Literaturkendskab; selv havde han skrevet en lille, let overskuelig Lærebog i Literaturhistorie, som han underviste efter. Alt var lagt klart og praktisk til Rette. Hans Undervisning i dansk Stil var lærerig. Han skulde nok holde en til Ilden, naar det gjaldt klar Disposition; alt Vrøvl var bandlyst, og baade Emnerne og Gennemgangen virkede tankevækkende. Sproget skulde være rent; Særheder eller dagligdags Udtryk var han en Fjende af.

Som Teolog havde Øllgaard Religion gennem alle Klasser. Det var ikke Følelspaavirkning, men en Meddelelse af solid Kristendomskundskab: Assens' Bibelhistorie og Balslevs Lærebog. Bjergprædikenen skulde kunnes udenad, hvad der for os, som ikke havde Hoved for Udenadslæren, faldt meget tungt; saa var det lettere at lære Salmer, til Nød Luthers Forklaringer og Skriftstederne hos Balslev — han forlangte dog ikke dem alle. Paa visse Punkter blev Lærebogens Indhold uddybet. F. Eks. fik vi saa indgaaende Besked om de forskellige Kirkesamfunds Opfattelse af Nadveren, at jeg ikke tror, vi var dumpet til teologisk Embedseksamen, hvis vi havde holdt os til, hvad Øllgaard lærte os. Det, som mindst lykkedes for ham, var Religionsundervisningen i de to øverste Klasser — som bekendt jo ogsaa den vanskeligste af alle Skolens Opgaver. Han holdt her Foredrag over

Kirkehistorien, ikke daarligt, men heller ikke rigtig fængslende, skønt jeg indrømmer, at man ikke glemte, hvad han fortalte om Augustins Ungdom og Omvendelse. Jeg skulde tage meget fejl, om ikke den ellers saa sikre Lærer selv var trykket af den Fornemelse, at han ikke kunde faa os med, hvad der vel saa var med til at forringe Resultatet.

Som Religionslærer havde Øllgaard den Opgave at vælge de Salmer, der skulde synges ved „Lovsang“ Mandag Morgen og Lørdag Eftermiddag efter at være indøvet i den forudgaaende Sangtime. Senere har jeg indset, hvor fin en Forstaaelse han maa have haft for Salmer: dengang vidste man jo ikke, at baade de Salmer, vi lærte udenad, og de, vi sang, hørte til de allerypperste; men det gjorde de. Jeg glemmer ikke, da vi ind mod Jul i mit første Skoleaar sang „Den yndigste Rose er funden“; hvert Aar dukker den op igen ved den Tid, og jeg ser Syngesalen i Ribe for mig. Heller ikke glemmer jeg, da vi lærte „Over Kedron Jesus træder“; det har vist været et Par Aar senere, og særlig eet Vers gjorde et mægtigt Indtryk:

Men, o Blomster, I, som kunde
vædes af den Dug saa ren,
i lyksalig Stund oprunde
I dog under Oliegren!
Blomsterne i Paradis
bær mod eder ingen Pris;
thi det Blod, som eder farved,
gør, at jeg har Himlen arvet.

Hvad Øllgaard har sagt om Salmen, husker jeg ikke; men jeg glemmer ham ikke, at han lærte os den.

Det noget tørre, der var over Øllgaards Undervisning, gjorde, at vi ikke var saa visse paa, hvor meget

Kristendommen betød for ham selv. Da han — som Skolens Rektor — var død i 1909, var jeg med til hans Begravelse, og det virkede her gribende paa mig, at de Salmer, der blev sunget, netop var nogle af dem, jeg havde lært hos ham. Da jeg Dagen efter besøgte hans Hustru, spurgte jeg hende, om der var nogen særlig Grund til, at disse Salmer var blevet sunget. Hun svarede: „Ja, det var dem, min Mand laa og trøstede sig med paa Klinikken, da han skulde dø“. Da forstod jeg, hvor meget det, han havde lært os, havde betydet for denne tilbageholdne Mand. — —

Adjunkt Dybdal var ligesom Overlærer Øllgaard Præstesøn og Teolog. Senere tog han Tillægseksamen og blev cand. mag. Han havde — som saa ofte begavede Mennesker har — rødt Haar og Fregner, for øvrigt et fint, livligt Ansigt med et Par kvikke Øjne bag Brillerne. Stemmen var høj og skarp — ikke ubehagelig, — og naar han talte, var det allegro og staccato. Før man kom ind i Skolen, blev man underrettet om, at Hr. Dybdal var morsom, og at Haanden sad løst paa ham. Begge Dele passede.

Jeg havde ham i de første Aar i Historie, Dansk og efter Kinchs Død i Tysk. Straks i den første Historie-time fortalte han meget levende om Hieroglyfferne, om, hvordan man havde tydet dem, og lod os skrive Navnet Champollion til i Bogen. Det Navn glemte man naturligvis aldrig. Fantasien havde faaet noget at arbejde med. Man glædede sig til næste Time og blev heller ikke skuffet. Som Dansklærer anbefalede han Morskabslæsning — noget, man ikke just var vant til at høre. Han stod for Resten ogsaa for Discipelbiblioteket. Han gav morsomme Stile, f. Eks. at genfortælle Historien om, hvordan Falkeøje reddede Uncas af Fangenskabet hos Mingoerne. Til Oplæsning

brugte han ikke blot Læsebogen; men ved Slutningen af Timen fik man Lov til som en Dessert at læse Stykker af andre Bøger; jeg husker, at det engang var Grette den Stærkes Saga, afgjort noget for Drengene.

Længere fremme lærte han os nordisk Mytologi, og op mod 4. Klasses Hovedeksamen kom jo Holberg, Wessel, Oehlenschläger og andre store Digtere. Dem fortalte han os om, idet han samtidig lærte os at forstaa Tanken i deres Værker og de Karakterer, som de skildrede, — aldrig langtrukket, netop saa kort, at der blev Plads for os selv til at tænke videre. Den Klage, man kan høre, at Dansklærere ved deres Kommenteren og Udtværing gør Eleverne lede ved Digterværkerne, var der ingen Grund til her. Hvad vi læste hos Dybdal, stod siden med Glans over sig. Det gælder ogsaa tysk Lyrik, hvoraf han lod os læse dejlige Ting, som vi kunde forstaa og føle os grebet af. Med let Haand fik han altid det væsentlige frem. Gennem faa Bemærkninger viste han, hvad der var det særegne hos Ingemann eller det centrale i Grundtvigs Kristendomssyn (Trosbekendelsen). Dybdals Undervisning betød ikke blot nogle Fag. Den betød Dannelse.

Interessant var det naturligvis ogsaa, at han blev gift med Rektors musikalske Datter, Frk. Hilda Fritsche — som man sagde, efter en ejendommelig, ret spændende Kærlighedshistorie. Det var et tiltalende Par. De kom til at bo i et Hus i Sviegade med en duftende Hæk af Æbleroser foran og med Laage ind til selve Rektorhaven, der jo for os stod som et Allerhelligste.

Det føltes som et Savn ikke mere at skulle have Dybdal, da man kom op i 5. Klasse. At jeg siden i Livet skulde møde stor Trofasthed hos ham, tænkte jeg ikke paa dengang. — —

En dygtig og fornøjelig Matematiklærer havde vi i *Adjunkt Amorsen*. Han var fra Haderslev, og der hvilede en vis Romantik over ham; man vidste nemlig, at han kun i Hemmelighed kunde besøge sit Hjem, fordi han havde unddraget sig den tyske Militærtjeneste. Han var dansk Løjtnant, og jeg husker, at han paa en af Skolens Skovture til Gram førte det ene Hold ved „Røvere og Soldater“; han kendte aabenbart Skoven ud og ind, og da han havde faaet os tilpas langt ind i den, stemmede han op med „Den tapre Landsoldat“, som vi sang med Begejstring. Det var jo en Begivenhed paa sønderjysk Grund at synge den mest forbudte Sang; vi vidste, det var risikabelt og følte det som en Bedrift. Ved samme Lejlighed var det for øvrigt ogsaa en Begivenhed, at Rektor selv kæmpede med i Slutningskampen mellem de to Partier. Pustende og rød i Hovedet brødes han med to Disciple af øverste Klasse, som vist til sidst fik ham væltet omkuld. Det var sandelig en Dag, hvor Lovene sov.

Da jeg er ved denne Skovtur, vil jeg gerne — lidt uden for Sammenhængen — nævne en Begivenhed, som fandt Sted om Morgenen paa Vejen til Gram. Den lange Række Vogne kørte ad Vejen over Obbekær og maatte ved Grænsen standse for tysk Toldeftersyn. Opholdet blev imidlertid af længere Varighed end ellers, fordi en embedsivrig tysk Gendarm fandt to Drengene i Besiddelse af en Flaske med mistænkeligt Indhold. Det var Mjød, og da Flaskens Ejermænd ikke vidste, hvad denne Drik hed paa Tysk, maatte der tilkaldes Assistance fra Lærernes Vogn. Hr. Dybdal kom til Stede og klarede det sproglige Spørgsmaal; men Gendarmen erklærede nu, at han maatte lægge Beslag paa Vognen, Mjøden og de to Drengene for at tage dem med til Toldstedet i Gels-

bro. En Del Forhandling fandt Sted, hvorunder især Stedets sønderjyske Kromand førte Drengenes Sag. „Sie kriegen eine lange Nase“, sagde han til Gendarmen. Der hjalp dog ingen „Kære Mor“; Vognen kørte med de to Dreng, og Gendarmen gik bagefter med Geværet i truende Stilling. Vi andre saa efter dem med Bekymring og fortsatte ad Gram til. Nogle Timer efter, da vi sad ved den traditionelle Bøf i Gram Kro, kom Drengene vel beholdne med deres Mjødflaske og kunde berette, at Tolderen i Gelsbro havde skældt Gendarmen ud og gjort dem en Undskyldning. Sammen med Amorsen og Rektor var de Dagens Helte, og selv om Historien endte saa pænt, virkede den alligevel som en national Anskuelsesundervisning til Erstatning af, hvad der i den Henseende manglede paa Skolen. Tyskland har jo aldrig manglet Mænd med Evne til national Propaganda hos andre Folk. — —

Til sidst blandt de Lærere, som havde Betydning for mig, nævner jeg *Adjunkt Bech*. Jeg havde ham kun eet Aar, i 3. Klasse, hvor han lærte os Begyndelsesgrundene i Græsk. Det gjorde han sandelig, saa det sad fast, og unægtelig paa en egen Maade. Da vi kom til Verberne, fastsatte han, hvad han kaldte en Takst: „Een Fejl i *paideuo*, tg. To Fejl mdl. Tre Fejl slet og en Anmærkning for Dovenskab samt en Straf, som jeg nærmere vil overveje“. Kun een af os naede ned til mdl, og *paideuo* var fra da af urokkeligt. Jeg tror nok, han var en særlig dygtig Filolog; men især var han en besynderlig Original. Han talte med den særeste Udtale, bogstavret og syngende eller deklamerende—ikke Dialekt, men sikkert selvkomponeret; jeg har aldrig hørt noget lignende; men det gav nu hans Timer et eget Skær og var egentlig morsomt, desuden fortrinligt egnet til Efterligning. Han var

ugift og levede sammen med sin Moder, søm han viste en rørende Kærlighed, ogsaa da hun var død, og han daglig besøgte hendes Grav paa Kirkegaarden. Jeg tænker paa ham med Tak for, hvad han lærte mig, og med en tydelig Fornemmelse af, at han var et ædelt Menneske. Hans Retfærdighedsfølelse var næsten sygelig. Den kunde bringe ham til at gøre en Discipel, som han mente at have forurettet, den mest uforbeholdne Undskyldning, ja endda vende tilbage til Sagen mange Aar efter for at understrege, at han selv havde haft Uret, den anden Ret. — —

I Dansk biografisk Leksikon staar der om den kendte Præst Otto Rosenstand: „Han blev Student 1878 fra Ribe. Han var yderst kritisk over for denne ægte „sorte Skole“, og hans egne Børn maatte ikke paa nogen Maade komme der. Dog kuedes hans lyse Humør og Virkelyst ikke i Skoletiden“. Jeg kan selvfølgelig ikke dømme om, hvordan Ribe Skole var fjorten Aar før min Tid under en anden Rektor og til Dels med andre Lærere. Jeg kan kun sige, at den for mig — og jeg tror for mine Kammerater — virkede direkte ansporende for Virkelysten og trods enkelte mørke Punkter ogsaa stimulerende for Humøret. Om man skal kalde den en ægte sort Skole, overlader jeg til Lærerne af det foregaaende at afgøre.

Mine Følelser over for Ribe Katedralskole kommer bedst til Udtryk i det Vers af Translokationskantaten, hvor det hedder:

Snart Skoletiden henrinder,
 snart har du Farvel den sagt.
 Naar da du har samlet dig Minder,
 som bleges, men aldrig forsvinder,
 som Hjertet fast til den binder,
 har Skolen sin Gerning fuldbragt.

John M. Møller

Slavs Herreds Historiker.

Af August F. Schmidt.

Det er ret bemærkelsesværdigt at iagttage, at *Slavs Herred*, der forhen angaves at være Danmarks ufrugtbareste Herred, er det historisk set bedst beskrevne af Ribe Amts Herreder.

Allerede i 1819 udkom Stiftsprovst *P. N. Frosts* „Statistisk-oeconomisk Beskrivelse over Vorbasse og Hejnsvig Sogne i Slaugs Herred“, en af de ældste Sognehistorier, der forefindes fra Hedeegnene.¹⁾ Og i 1868 udsendte den senere Raadstuearkivar *Dr. Oluf Nielsen* sin Bog om Slavs Herred. Uagtet dette Herred laa udenfor det Omraade, hvortil Nielsen fra først af havde indskrænket sine speciellere topografiske Studier, saa blev det dog snart inddraget derunder, og ved en Fodvandring i 1859 gjorde han sig bekendt med flere Egne af Herredet. Senere lykkedes det ham at komme til det igen i 1867, hvor han da fik Lejlighed til at besøge enkelte Steder. Det var saaledes et temmeligt ufuldstændigt Kendskab, han havde til Slavs Herred, men det lykkedes ham alligevel at samle ikke faa og uvigtige Bidrag til dets Historie. Man er da taknemlig for, at den ihærdige Forsker udarbejdede det Stof, han sad inde med, og lod det fremkomme i Bogform i 1868 (som et Særtryk af Danske Samlinger III). Der er ingen Tvivl om, at en

Del af Hedeboerne, hos hvem Oluf Nielsen havde iagttaget megen historisk Sans, med stor Glæde ikke alene havde læst P. N. Frosts gamle Sognebeskrivelse, men ogsaa Nielsens Arbejde om det dengang saa bare Herreds Historie.²⁾

Det blev dog først med *John Madsen Møller*, at Slavs Herred fik sig en Historiker, der leverede et omfangsrigt og fortrinligt Værk om det. John Møller besad ogsaa udmærkede Egenskaber til at udføre et saadant Arbejde.

Han blev født paa *Vejgaard* i *Vorbasse* Sogn den 25. November 1847. Hans Fader var Sognefoged og Gaardejer *Wulf Christopher Müller Johnsen* og hans Moder hed *Else Kirstine Sørensdatter*. Deres lille Søn, der viste stor Lærenemme og Læselyst, blev holdt til Bogen. 1868 blev han Student (privat). I Studieaarene i København var han Alumne paa *Elers' Kollegium* i Tiden 12. Oktober 1870—16. August 1873. Den 18. Januar 1873 tog han theologisk Embedseksamen. Han var derefter 3 Aar Huslærer paa *Bøgelund* i *Dalby*, en kort Tid paa *Rodstenseje*, saa et Aar paa *Vejrupgaard*, og blev endelig personel Kapellan 19. August 1878 i *Viby* ved *Kerteminde* (Udnævnelsen blev dog ikke bekendtgjort, da Sognepræsten *E. Chr. Fischer* var afgaaet ved Døden 16. August), derefter personel Kappellan i *Verninge* ved *Odense* 18. November 1878. Han blev ordineret 29. Januar 1879. I *Verninge* var *John Møller* til 1880, da han nævnte Aars 19. August kaldedes til Sognepræst for *Brylle* paa *Fyn*. Her forblev han til 1892, da han den 12. Februar blev Præst for *Kjærum Sogn* (*Baag Herred*) i *Nordvestfyn*. Her forblev han til sin Afgang 31. Marts 1911.

John M. Møller blev gift 2. Februar 1887 i Ver-

ninge med *Sophie Christine Meier*, født 24. August 1855 i Skaarup, Datter af Sognepræst Ivar Nielsen Meier til Verninge og hans 2. Hustru Thora Camilla Jürgensen.³⁾

Pastor John M. Møller udfoldede en ret flittig Skribentvirksomhed ved Siden af sin Præstegerning. Betydeligst er her hans lokalhistoriske Forfatterskab, der dels er knyttet til hans jydsk Hjemstavn, dels til de Egne paa Fyn, hvor han fik sin Præstegerning. Studierne vedrørende Barndomsegnen drev han trofast og vedholdende gennem alle Aarene, og hans betydeligste Arbejder er da ogsaa dem, der drejer sig om Slavs Herred. Hjemsoagnet *Vorbasse* og *Slægten* fangede naturligt nok hans Interesse. Vidnesbyrd herom findes i hans indgaaende Levnedsskildring af Oldefaderen, *Wulf Christopher Müller* (der var Præst til Vorbasse og Grene i Aarene 1794—1802), om hvem John Møller har meddelt alle ønskelige Oplysninger i Samlinger til jydsk Historie og Topografi 3. Række, VI (1908—10), 424—82. I Forbindelse hermed bør nævnes Møllers Afhandling om Provst Jacob Holm i Højen, offentliggjort i Historisk Aarvog for Vejle Amt 1909, 121—42 og hans Bidrag til Vorbasse Sogns Historie i Kirkehistoriske Samlinger 5. Rk., VI Bd. (1911—13), 461—82. Heri behandles kirkehistoriske Forhold i Vorbasse i Tiden 1810—36. Om Agerbrugsforhold, Hedens Udnyttelse, Tislundstenen m. v. findes der lærerige Oplysninger i det af Præsten Hans Vilhelm Kaalund (Præst til Vorbasse—Grene Sogne 1743—45) udarbejdede Haandskrift om den jydsk Hede, af hvilket John M. Møller har offentliggjort Uddrag i Fra Ribe Amt 1909, 25—31.

Disse forskellige Afhandlinger er en Slags For-

studier til hans store Arbejde: „*Historiske Oplysninger om Slaugs Herred*“ (Konrad Jørgensens Bogtrykkeri, Kolding), et Værk paa ikke mindre end 368 store og tættrykte Sider.

„Slaugs Herred“, der er illustreret, udsendte Møller som pensioneret Sognepræst. Han har ventelig ikke haft Tid til at faa det omfattende og detailrige Arbejde gjort færdigt, imens han havde et Præstembede at varetage. Igennem mange Aar havde han samlet Stof til Bogen om sin forhen saa fattige Hjemstavns, det 6½ Kvadrat Mil store Slavs Herred, der i 1787 kun havde 1260 Indbyggere. Herredet bestaar af de fire Sogne Grindsted, Grene, Vorbasse og Hejnsvig, om hvilke man i Virkeligheden faar overmaade meget at vide i Møllers Værk, der fortrinsvis er skrevet paa Grundlag af Arkivstudier. Man mærker ikke meget til, at han har tilbragt sin Barndom i Vorbasse Sogn og at al hans Slægt har haft sin Tilknytning til Slavs Herred i mer end halvtredie Hundrede Aar.⁴⁾ Han lader intetsteds sin Slægt træde i Forgrunden, men fortæller overalt objektivt, med Dokumenterne i Haanden.

For at faa saa meget med som muligt af Stoffets Overflod betjener Møller sig ofte af en lovlig fortættet Stil, men derfor læser man naturligvis med lige stor Glæde i hans Bog, der ikke svigter den, der ønsker Oplysninger om Herredets Historie i gamle Dage. Et meget stort Antal Emner behandles, og det er sjældent, man griber ham i en Unøjagtighed eller anden Fejl.⁵⁾ Med utrættelig Flid har Pastor Møller fremdræget Træk efter Træk fra gamle Dage, ligesom han gennem Slægtserindringer har faaet mangt et interessant Stykke Fortidsliv frem i Lyset. Fremhæves kan navnlig hans Afsnit om de to smaa Herre-

gaarde *Urup* og *Donslund*, hvis Historie han med særlig Forkærlighed har syslet med. Han hørte selv til *Nordbyslægten* fra *Urup*, hvorfra saa mange kendte Folk i *Egnen* nedstammer.⁶⁾

Da *John Møller* fik sin *Bog* ud, stod *Slavs Herred* ved *Begyndelsen* af et helt nyt *Afsnit* af sin *Historie*. *Herredet* var da ved at blive gennemkrydset af *Jernbaner*, og *Hedeselskabets Virksomhed* havde bevirket, at *Herredet* i høj *Grad* havde forandret sig. *Møller* skildrer *Fortidens* aabne, nøgne *Hedeland*. Det bliver *Fremtidens Opgave* at fortælle om *Herredet* i *Nutiden*. Der er da ogsaa *Kræfter* i *Gang*, i hvert *Fald* i *Vorbasse Sogn*, der vil søge at faa omfattende *Sognebeskrivelser* udarbejdede, i hvilke der vil blive lagt særlig *Vægt* paa ogsaa at faa skrevet *Egnens* nyeste *Historie*. Disse vor *Tids Hjemstavnsforskere* vil da under deres *Arbejde* atter og atter faa *Lejlighed* til at høste *Gavn* af *Møllers Værk* og sende den gamle *Præst* en taknemlig *Tanke*. „*Slavs Herred*“ mangler sit *Supplement* i et *Arbejde*, der skulde skildre det gamle *Folkeliv* paa *Heden* ude omkring *Grindsted*, *Vorbasse*, *Hejnsvig* og *Grene*. Der findes slet ikke saa lidt optegnet om *Herredets* fortidige *Folkeliv*, ikke alene trykt, men ogsaa utrykt, det sidste i *Dansk Folkemindesamling*, hvor der bl. a. findes *Optegnelser* af *Prof. P. S. Vig* fra *Fitting* (*Vorbasse Sogn*)⁷⁾ og af *Gdr. John Pedersen* af *Plovslund*. Saa et saadant *Folkelivsværk* skulde vel have *Muligheder* for at kunne fremkomme engang ved *Lejlighed*.

Om *Mennesker* og *Skæbner* faar man i øvrigt mange *Oplysninger* i *Pastor Møllers Bog*. Det er naturligtvis ikke altid lystelig *Læsning*, vi her forkorter *Tiden* med. Den menneskelige *Elendighed*, *Menne-*

skenes Brutalitet, Stridbarhed, Umaadeholdenhed og aandelige Malproperhed, hvorpaa Møller anfører saa mange Eksempler, var vel næppe ret meget mere udbredt den Gang end nu, naar man ser Sagen i dens rette Belysning, men den kom langt mere utilsløret frem for Dagens Lys og satte sig langt synligere Spor. Ligesom man i sin Glæde var støjende, i Nydelsen manglede Maadehold, og i Sorgen ikke kunde beherske sig, saaledes hengav man sig ogsaa helt til sin Vrede, sit Had, sine øvrige Lidenskaber; Renæssancetidens blodrige Mennesker var nu engang saadan og Generationer efter dem. De manglede vel ikke Kultur, men de manglede Nutidens Politur og Velopdragenhed, og de var ikke avede af Lovens lange Arm. Derfor tager — som Historikeren S. Nygaard siger det — Fortidens Mennesker sig ofte saa fremmedartede ud, især naar vi læser om deres Gøren og Laden. Men de var Kød af vort Kød og Blod af vort Blod; derfor bør vi lære at kende og forstaa dem, derfor maa vi glæde os over det, naar nogen gør sig den Ulejlighed med Møje og Besvær at fremdrage Minderne om dem og sætter os i Stand til at se disse Mennesker, vore Forfædre, paa nært Hold. Den egentlige Historieskrivning lærer os i Reglen kun svundne Tiders mere fremragende Personer at kende; i Bøger som John Møllers om Slavs Herred stilles vi Ansigt til Ansigt med Mænd fra det daglige Liv, og fra dem stammer dog de fleste af os.

John Møller følte sig altid stærkt knyttet til sin Barndomsegn, og Livet igennem besøgte han hyppigt Vorbasse, hvor hans gamle Kendinge altid var glade for hans Nærværelse. Da jeg i Sommeren 1924 var paa Vorbasse Kirkegaard for at se den fordums Helligkildeplads,⁸⁾ traf jeg der en gammel Mand, der

godt kendte John Møller og hans Herredsbog. Han kunde ikke blive træt af at berømme den gamle Søn af Vorbasse, der saa trofast besøgte sin Hjemstavn og som havde skrevet en Bog om den, som saa mange dér var glade ved at læse. Man maa haabe, at mange i Slavs Herred stadig føler Taknemlighed mod John M. Møller for hans omfattende Arbejde med Herredets Historie.⁹⁾

Ogsaa vedrørende Fyn udførte John Møller et smukt lokalhistorisk Arbejde. Saaledes skrev han en Del Afhandlinger om fynske Emner: Om Afladsbreve i Kjærum Kirke (Kirkehistoriske Samlinger V Rk., I Bd., 1901—03), Bogtrykker Brandt i Odense (Fra Arkiv og Museum IV. Bd.), Historiske Oplysninger om Kjærum Sogn (smsts. V. Bd.), Slægten Tronier (Personalhistorisk Tidsskrift VI, 4. Bd.), Amtsbiblioteket i Assens (Historisk Aarvog for Odense og Assens Amter 1914, 107—110), Til Assens Latinskoles Historie (smsts. 1915, 329—63), Fra Kirkebogen (smsts. 364—67), Uddrag af P. V. Seidelins Manuskript om Dreslette Sogn (smsts. 1916, 474—516) og Til Fangel Sogns Præstehistorie (smsts., 517—22).

Efter Pastor John Møllers Død, der indtraf 15. Januar 1917 i Odense, hvortil han var flyttet efter sin Afgang som Præst, udgav hans Enke hans omfangsrige Afhandling: „Historiske Oplysninger om Brylle Sogn“ i Historisk Aarvog for Odense og Assens Amter 1918, 185—272. I nævnte Aarvog Side 184 findes et Portræt af Pastor Møller. Man ser her hans rare, skæggede Ansigt. Han kunde godt minde noget om en mager, forslidt Hedegaardmand. I *Brylle* havde han jo været Præst i sin Ungdom i Aarene 1880—92.

Skriftlige Vidnesbyrd om Møllers Præstevirksom-

hed findes i: Afskedsprædiken i Brylle Søndagen Sexagesima 1892 (Den indre Missions Tidende 1900, Nr. 17), Tale i Assens Missionshus 11. Februar 1897 (i Skriftet: Til Minde om Pastor Ibsen), flere Prædikener i Nordslesvigsk Søndagsblad; i samme folkelige Del for 1900, Nr. 23: Til Minde om Ivar Nielsen Meier.

Man kan af de sidst anførte Oplysninger se, at John Møller følte sig knyttet til Indre-Mission. Han indtager med Ære en smuk Plads i Rækken af historiske Forskere fra danske Præstegaarde.

NOTER

¹⁾ Se nærmere Fra Ribe Amt 1942, 410 ff. ²⁾ Om Oluf Nielsen se Fra Ribe Amt 1931, 650—666. 1932, 132—137. Kolding Folkeblad 23. Februar, 20. August 1935. ³⁾ Max Grohshennig og Th. Hauch-Fausbøll: Danmarks Præstehistorie 1884—1911, Bd. I (1914), 507—08. Historisk Aarvog for Odense og Assens Amter 1918, 261. ⁴⁾ Meget beskedent oplyser Møller om sin Slægtstilknytning til Slavs Herred i Saml. t. jydsk Hist. og Top. 3. Rk. VI, 482 og i „Slaugs Herred“, 149 (Noten). ⁵⁾ Nogle Smaafejl etc. har Arkivar S. Nygaard fremdraget i sin Anmeldelse af „Slaugs Herred“ i Saml. t. j. Hist. og Top. 4. Rk. II (1915), 165—66. Jfr. John Møllers virkningsfulde Svar herpaa i samme Tidsskrift 4. Rk. II, 270—72. En lille Fejl har jeg fremdraget i Kolding Folkeblad 21. August 1940. John Møller nævner S. 354, at en Datter af Pastor Wesenberg var med til at forbinde en saaret tysk Officer efter Slaget ved Vorbasse 29. Februar 1864. Det maa have været en Slægning af Wesenberg, der hjalp til med Forbindingen, da han kun havde en Datter, der døde som Barn. ⁶⁾ Se nærmere herom Fra Ribe Amt 1933, 263—65. ⁷⁾ Jfr. Fra Ribe Amt 1941, 252. Smsts. 1930, 560—65. ⁸⁾ Se Fra Ribe Amt 1926, 280. ⁹⁾ Jfr. Pastor John Richters smukke Anmeldelse af „Slaugs Herred“ i Fra Ribe Amt 1916, 385—86.

En middelalderlig Selvejrbondeslægt fra Ribe Amt og Træk af dens Udvikling i de nærmeste Aarhundreder efter Skipper Clements-Fejden og Reformationen.

(„Grumme-Ætten“ fra Ilsted i Gørding Sogn, Gørding Herred, og dens Spaltning i 3 Slægtsgrene — Provst Grumme Povlsens Linje samt Linjerne Bonnum og Grum).

Af Direktør for Sygekassevæsenet L. P. Borberg.

Indledning.

Den nedenfor omhandlede gamle Slægt, der, som det vil ses, har fostret flere betydende eller ejendommelige Personligheder — baade paa godt og ondt — har aldrig tidligere været Genstand for nogen samlet Behandling i den personalhistoriske Litteratur. Ganske vist har forskellige af dens Medlemmer, hvad fremgaar af de vedføjede Noter, været omtalt i Litteraturen; men et alvorligt Forsøg paa at forbinde dem til en Slægt har først nu fundet Sted. At dette ikke er sket før, skyldes næppe Emnets Mangel paa almindelig Interesse, men snarere det Forhold, at de to Slægtslinjer, Bonnum og Grum, forlængst er uddøde, og at først de sidste Aars Undersøgelser har vist, at Provsten Grumme Povlsens Linie maa have fortsat sig op til Nutiden. Ved Undersøgelser, der er foreta-

get af Forfatteren af nærværende Afhandling i nært Samarbejde med den i 1944 afdøde Hjemstavns- og Slægtshistoriker, cand. mag. *I. C. Hansen*, Viborg, er dette imidlertid kommet for Dagen og nærmere klarlagt.¹⁾

Af Hensyn til Emnets særlige Betydning for den historisk interesserede Læsekreds i Ribe Amt har jeg søgt Lejlighed til at udrede disse Forhold i den historiske Aarbog „Fra Ribe Amt“.

Jeg har ved Udarbejdelsen af nærværende Afhandling lagt særlig Vægt paa at skildre de indenfor Amtet — det gamle Riberhus Len — virkende Slægtsmedlemmers Liv, medens jeg med Hensyn til Slægtens Forgrening udover Amtets Grænser, som allerede tog Fart i sidste Halvdel af 1500-Tallet, som Regel har givet noget mere kortfattede Oplysninger. Der maa i saa Henseende atter henvises til den i Noterne omhandlede Litteratur. De mere interessante Personer, der hørte til disse udflyttede Slægtsgrene, har dog Krav paa nærmere Omtale, og er derfor blevet mere indgaaende behandlet end de andre udflyttede Slægtsmedlemmer.

Den gamle Selvejerslægt fra Ilsted kan kaldes „*Grumme-Ætten*“ efter det i denne hyppigt forekommende, men ellers sjældne Fornavn: Grumme.

Nedenstaaende Redegørelse kan mest overskueligt inddeles i 2 Afsnit, det sidste af disse igen i 3 Underafsnit:

- I. *Bonde i Gørding Herred Peder Grummesen, hans Fader Grumme, og nærmere Ætlinge, nedennævnte Herredsfoged Povl Grumsen medregnet; Selvejerbønder, Sandemænd og Herredsfoged, alle bosatte i Riberhus Len (sidst i 1300erne — c. 1560).*

II. *De fra Herredsfoged i Gørding Herred Povl Grumsen, Selvejrbonde i Ilsted, udgaaende 3 Slægtslinjer.*

1. Provst, Præst i Gørding *Grumme Povlsens* Linje (1519—Nutiden) (gennem Degneslægten i Borbjerg, Hjerm Herred, og Haurum, Houlbjerg Herred, til den nulevende Slægt *Borberg*).
2. Borgmester i Ribe *Niels Povlsen* (Ilsted's) Linje, der tog Navnet *Bonnum*, bosat i Riberhus Len. (1529—30 — Begyndelsen af 1700-Tallet. Præste- og Degneslægt).
3. Præst i Aastrup - Starup *Morten Povlsen* (Grum's) Linje, der almindeligvis førte Navnet *Grum* (1530erne—Slutningen af 1700-Tallet. Præsteslægt).

Afsnit I.

Bonde i Gørding Herred Peder Grummesen, hans Fader Grumme og nærmere Ætlinge — Selvejrbønder, Sandemænd og Herredsfoged, nedennævnte Herredsfoged Povl Grumsen medregnet. (Slutningen af 1300erne — c. 1560).

Den ældste kendte Mand af Slægten hed *Grumme*, men hans Faders Navn kendes ikke. Om denne *Grumme* vides dog kun, hvad der kan sluttes fra hans nærmeste Ætling. Da hans nedennævnte Søn *Peder Grummesen* maa formodes at være født i 1420'erne eller 30'erne, maa Faderen *Grumme* have levet fra sidst i 1300- eller Begyndelsen af 1400-Tallet. Dennes formentlige Sønesøn *Grumme Pedersen* var Selvejer i Ilsted, Gørding Herred, Riberhus Len, og da Selvejergaarde gik i Arv i Slægten, og Selvejrbondeslægter nødvendig giftede sig ind i Fæstebondeslægter, er der

al Grund til at tro, at Grumme har været Selvejer dér paa Egnen, maaske ogsaa i Ilsted.

Grummes Søn, *Peder Grummesen* („Per Grummes“), var Bonde i Gørding Herred og udstedte 26. Februar 1463 sammen med Herredets „Tingholder“ (Herredsfoged) og forskellige andre Bønder et Tingsvidne paa Gørding Herredsting.²⁾ Han maa være født i 1. Halvdel af 1400-Tallet, formentlig i 1420'erne eller 30'erne, idet den nedenfor omtalte Søn Grumme Pedersen, der første Gang nævnes 1481, maa antages at være født i 1450'erne. Rimeligvis var Peder Grummesen jordeggen Bonde i Ilsted og — som der vil blive gjort nærmere Rede for S. 176 — Fader til den straks nedenfor nævnte

Grumme Pedersen, Sandemand i Gørding Herred og Selvejerbonde i Ilsted. Denne har været med til at udstede en lang Række Dokumenter, der endnu findes bevaret i Original eller Afskrift: Tingsvidner, Lavhævd og Skøder. Han nævnes saaledes i Tingsvidner og Lavhævd af 3. Marts (eller 13. Oktober) 1481, 19. Januar 1488, 22. Marts 1493, 23. August 1494, 9. Februar, 5. Oktober og 26. Oktober 1499.³⁾ Som Regel kaldes han „Grummi“ eller „Grummy Perss“, og i Dokumenterne af 23. August 1494 og 9. Februar og 5. Oktober 1499 Sandemand. Desuden omtales han i Skøder m. v., udstedt paa samme Ting 4. April 1500, 7. September 1507, 13. April 1510, 10. Januar 1512 og senest i et Lavhævd af 1. April 1514.⁴⁾ Det første Dokument forseglede han med et, nu noget utydeligt Segl, hvori dog vistnok ses en Sko; ellers brugte han Bomærke. Sandemand var han altsaa i hvert Fald fra 1494.

„Sandemænd“ (Sandhedsmænd) var efter Valdemar Sejrs Jydske Lov af 1241 en Slags faste Næv-

Adelige Krigsmænd og Bonde. Kalkmaleri i Elmelunde Kirke.
paa Meen ca. 1450.

ninge, der spillede stor Rolle i Datidens Rettergang. Lovens 2. Bog, 1.—11. Kap., handler udelukkende om dem. Paa Grundlag af deres edelige Vidnesbyrd afgjordes Retssager, idet Rettergangen ikke var indrettet paa egentligt Vidnebevis. Sandemænd skulde paa Tinge „sværge“ om Markskel, Afhug, Kvinde-tægt, Saar, Guds Hus, Hærværk og „Baand“ (Voldførsel og Frihedsrov).

„Op stod otte Sandemænd, de tog hverandre i Hand:
Saa svor de Hr. Mogens Lange til en fredløs Mand.“

(Folkevisen om Trygges Drab, Vers 23).

Sandemand, Selvejerbonde i Iisted Grumme Pede:sens
Segl under Tingsvidnet af 3/3 (eller 13/10) 1481. Om-
skriften lyder: »Grumi pe(r)son«; Seglbilledet en Sko.
(Rigsarkivet.)

Der var som Regel 8 i hvert jydsk Herred; de udnævntes paa Livstid af Kongen, men toges i Ed af den kgl. Lensmand (Amtmand) — for Gørding Herred Lensmanden paa Riberhus Slot. Deres Vederlag, som kaldtes „Hesteleje“, udgjorde i hver Sag fast $\frac{1}{2}$ Mark Sølv, der udrededes af den, som krævede Sanddemandsed. Tog de imod et højere Beløb af Sagsøgeren, var deres Ed ugyldig.

Sandemænd, hvis Hverv var saa vigtigt, maatte være ansete og uafhængige Mænd. Jydske Lov 2—1 fastsatte da ogsaa, at de skulde være Selvejere eller i hvert Fald „Fælligsbryder“ (j: Mænd, som styrede andres Gaarde og som Vederlag fik Del i disse Udbytte). Fæstere kunde følgelig ikke udnævnes, en Regel, der dog efterhaanden maatte bortfalde, da Selvejet, navnlig efter Skipper Clements Fejde 1534, meget indskrænkedes (S. 178); men før den Tid regnes der med, at endnu 10—15 % af de nørrejydske Bønder

var Selvejere. Selvom Myndighedsalderen („Lavalder“) dengang allerede indtraadte ved det 14'—15', for nogle Retshandlers Vedkommende ved det 18' Aar, gaar man næppe fejl, naar man sætter Fødselsaaret for Grumme Pedersen, der første Gang ses optræde paa Tinge 1481, til 1450'erne.

Som Grund for, at Grumme Pedersen var Søn af den S. 173 nævnte Bonde i Gørding Herred Peder Grummesen, taler for det første Navnet „Grumme“. Det var sjældent, og af dem, der har baaret det, hørte de fleste hjemme i Sydvest- og Sønderjylland.⁵⁾ Navnet, der ikke kendes i de andre nordiske Sprog, betyder sikkert „grum“ (grusom). Tidspunktet passer ogsaa godt. At Grumme Pedersens Fader var jordeggen Bonde (Adelbonde, Odelbonde), kan der næppe tvivles om, da Selvejergaardene — som nævnt — tilhørte Slægten og gik i Arv indenfor denne. Hertil kommer som yderligere vægtigt Bevis den Kendsgerning, at Grumme i Ilsted i det S. 173 nævnte Tidsvidne af 5. Oktober 1499 som Sandemand vidner paa Gørding Herredsting sammen med 11 Bønder fra Darum Sogn i et „Stokkenævn“ vedrørende en Bondes Toft i Lille Darum om visse Forhold, der havde været saaledes „i 60 Aar og mere som dem selv mindes og de har hørt af deres Forældre“. Grummes Fader maa altsaa have hørt hjemme i Nærheden af Lille Darum, der ligger i Gørding Herred, kun nogle km fra Gørding Sogn og Landsbyen Ilsted. Der er da al Grund til at tro, at denne Peder Grummesen ogsaa har været jordeggen Bonde i det nærliggende Ilsted. Derimod er det næppe rimeligt, at Grummes Fader Peder er identisk med en Borger i Ribe Peder Grummesen („Pether Grummes“), som findes omtalt 27.

Februar 1453 og 4. April 1464,⁶⁾ omend Navnet og Tiden jo ogsaa vilde passe særdeles godt.

Selvom Navnet Grumme var sjældent, kendes dog flere Personer med dette Fadernavn i Gørding og Skads Herreder i Slutningen af 1400- og Begyndelsen af 1500-Tallet. Nogen Forbindelse mellem disse Personer og Selvejerslægten i Ilsted kan ikke paavises; men der er vel Grund til at tro, at Peder Grummes Forfædre ligeledes har været jordegne Bønder dér i Egnen tilbage i den tidlige Middelalder. I det nære Vilslev Sogn i Gørding Herred nævnes blandt Ribes Domkapitels Bønder paa Erik Menveds Tid 1300—1312 en „Lagho Grummis“ (paa middelalderligt Dansk „Laghi Grummis“) (Lave Grummesen), død før 24. Juni 1317. Ogsaa en „Grummi Frændæsun“ (Grumme Frændesen) omtales dér 1300-1320.⁷⁾ Om disse har noget at gøre med Slægten i Ilsted, vides ikke.

Den lille Landsby Ilsted (1385: Ygylstath) bestod 1651 af 1 Gaard, der var „Kronens Selveje“, 4 Fæste-Halvgaarde i Adelseje samt et Ribe Hospital tilhørende „Bol“. Gaardene ligger i Linje straks syd for Ilsted Aa; før i Tiden fandtes mange Kæmpehøje dér. Ellers er Egnen ret flad.

Grumme Pedersen maa være død efter 1. April 1514, da han sidste Gang omtales (S. 173).

Der kan ingen Tvivl være om, at nysnævnte Sandemand Grumme Pedersen i Ilsted var Fader til Povel Grummen, Sandemand, senere Herredsfoged i Gørding Herred, som var Selvejerbønde og senere Kronens Fæster i Ilsted. Hans Fadernavn Grumme's Sjældenhed i Forbindelse med, at de begge boede i samme lille Landsby, er i og for sig Bevis nok. Hertil kommer, at Povel ligesom Grumme var Sandemand,

hvilken Stilling gerne gik i Arv. Poul har ogsaa arvet sin Del af Slægtens Selvejergaard i Ilsted, hvilket kan ses af, at han (Aarstallet ukendt, men formentlig før 1534) mageskiftede med Ribe Domkapitel en Ager i Ilsted Mark, liggende næst norden til Kapitlets Toft sammesteds^{.8)} Da han har giftet sig senest 1519 (S. 180), er han formentlig født i 1490'erne.

Som saa mange andre jyske Bønders faldt hans Skæbnetime sammen med Skipper Clements Rejsning 1534 i Grevens Fejde. Herredets Bønder deltog væbnede i denne. Ribebispens Gaarde Lundenæs og Lønborggaard ved Skern brændtes, og Bønderne kæmpede ved Varde og Skern Bro mod Hertug Christians — den senere Kong Christian III's — Feltherre Johan Rantzaus Tropper. Da Rantzau havde slaæet Rejsningen ned, gik Konge og Adel urimeligt haardt frem mod Bønderne. De blev tiltalt og dømt i Kongens Unaade. 49 jyske Herreder maatte afgive aabent „Herredsbrev“, hvori Bønderne vedgik at have forbrudt Liv og Gods. Bevisbyrden for, at en Bonde ikke havde deltaget i Rejsningen, blev lagt over paa vedkommende selv. Hovedmændene rettedes, og alle Bønderne maatte — skyldige og uskyldige i Flæng — betale „Halsløsning“ i Penge eller Øxne, hvad for de mere velstaaende kunde løbe op til store Summer; desuden mistede de jordegne deres Selveje og blev tvunget at tage deres Gaarde i Fæste af Kronen med deraf følgende Landgilde og Hoveri til Kongsgaardene.⁹⁾ 1537—38 findes „Powel Grumsenn“ da ogsaa — først i Rækken af alle Gørding Herreds Bønder — i Riberhus' Lensregnskab opført til følgende Landgilde: 2 Ørter (10 Skæpper) Rug, 2 Ørter (12 Skp.) Byg og 4 Fjerdingskar Havre (til Kongens Heste) samt i Penge 3 Skilling Danske.

Det faldt haardt for de sydvestjydske Selvejerbønder at fatte den store Overgang fra deres hidtil frie Stilling; Herremandsvælden havde heller aldrig været stærk paa disse Kanter. Almuen i en Række sydvestjydske Herreder — deriblandt Gørding — nægtede i Foraaret 1535 at udrede Halsløsning, og Hertug Christian maatte skrive og true dem paa Liv og Gods. I 1545 maatte der udstedes Kongebrev om, at Lensmanden paa Riberhus skulde tilsiige Gørding Herreds Bønder „at de skulde rette sig efter at fæste deres Gods som andre Bønder udi andre oprørske Herreder gjort have og de det endnu ej gjort have, som sidde saa godt og fortrykke sig derved, at de det endnu gøre“. Hvis de vilde nyde deres Gods, maatte de rette for sig og skulde ellers forfølges til Herredstinget for Vold og Hærværk efter Loven. Ja, saa sent som 1559 maatte det ved et kgl. Brev indskærpes „Kronens Tjenere i Skads og Gørding Herreder, at de skulde rette sig efter Lensmandens Befaling til at give Hoveri til Kongens Gaard Segeberg udenfor Ribe“.¹⁰⁾

Det er derfor næppe uden Forbindelse med, at Povl Grumsen og dermed Grumme-Slægten har maattet opgive sit gamle Selveje og blive Kronens Fæstere, at vi — som det senere skal ses — finder 3 Sønner af ham i Stillinger udenfor Bondestanden.

Povl Grumsen kan dog vel næppe have været af dem, der aktivt var mest med i Rejsningen 1534. I hvert Fald nævnes han 1542 som Sandemand i Gørding Herred¹¹⁾ og Lørdag før Fruedag i Fasten 1547 som Herredsfoged sammesteds.¹²⁾

Herredsfogden, der tidligere valgtes af Bønderne, men fra Christian II's Tid udnævntes af den kgl. Lensmand, var Dommer i Herredet. Gørding Her-

redsting holdtes i Tinglund Ris paa Sønder Gørding Hede under aaben Himmel. Det indrammedes af 4 store Sten; mellem dem anbragtes Bænke, kaldet Tingstokke, for Tingmændene. Herredsfogden var Bonde, enten Selvejer eller senere i hvert Fald Kronens Fæster (ikke Adelsfæster), naturligvis en af de mest ansete Bønder. Han udnævntes paa Livstid. Som Løn fik han gerne sin Gaard kvit for Afgifter til det offentlige. Povl Grumsen var dog en gammel Mand, da der 20. Maj 1557 udgik aabent Brev fra Kancelliet — efter Notater i Brevbogen underskrevet af Kong Christian III personlig — om, at „Povel Grumsen“ i Ilsted indtil videre maa beholde den Gaard, han bor i, uden Landgilde, dog saaledes, at han holder Gaarden ved Magt og er Lensmanden paa Riberhus underdanig.

Et Par Aar efter, 1559 eller først i 1560, døde Povl Grumsen. 19. Juli 1560 udstedtes nemlig Livsbrev for en Gaard til den ny Herredsfoged.¹³⁾

Povl maa være gift senest 1519, idet en af hans Sønner er født det Aar (S. 181). Hustruens Navn kendes ikke. Hun synes endnu at have levet 1583, men muligvis var dette hans 2. Kone (S. 197). 3 Sønner kendes, nemlig *Grumme Povlsen*, Provst, Præst i Gørding—Vejrup, *Niels Povlsen (Ilsted)*, Borgmester i Ribe, samt *Morten Povlsen (Grum)*, Præst i Aastrup—Starup. Fra disse 3 Sønner nedstammer de 3 efternævnte Slægtslinjer.

Maaske har Povl Grumsen dog haft flere Sønner; thi saa sent som 1649 nævnes i Ilsted Bønderne *Grumme Jepsen* og *Grumme Hansen*. Disse stammer muligvis fra en, os ukendt, 4. Søn af Povl Grumsen, der har drevet Slægtsgaarden som Kronens Fæster.¹⁴⁾

Afsnit II.

DE FRA HERREDSFOGED I GØRDING
HERRED POVL GRUMSEN UDGAÆNDE 3
SLÆGTLINJER

Underafsnit 1.

*Provst, Præst i Gørding Grumme Povlsens Linje 1519
—Nutiden (gennem Degneslægten i Borbjerg-Haurum
til den nulevende Slægt Borberg).*

Herredsfoged Povl Grumsens ældste Søn var
Provst, Præst i Gørding-Vejrup Grumme Povlsen.
At han, hvis Fødeaar opgives til 1519, var Søn af Povl

Gørding Kirke ved Ribe (tilhøjre for Koret lig-
ger Præstegaarden paa den anden Side Vejen).

Grumsen er givet. Dette ses dels af hans Navn, dels af, at han udtrykkeligt siges at være født i „Ilsted i Sognet“ (Gørding).¹⁵⁾ Hr. Grumme var nok i sin Ungdom Svigerfaderens Medhjælper, siden Sønnen Claus var født i Gørding Præstegaard (S. 186). Hr. Grumme var Præst 1562, da Ribebispen skrev, at han skulde sammenkalde sine Herredsbrødre til Valg af Provst i sin Præstegaard, idet han havde den forrige Provsts Kald.¹⁶⁾ 1584 var han selv Provst i Gørding

Herred, idet han nævnes som saadan sammen med Herredets Præsteskab, der underskrev Hyldingsbrevet til Prins Christian (Christian IV) som udvalgt Konge.¹⁷⁾ Han synes i Modsætning til sin Broder, Præsten Morten Povlsen (Grum) i Nabosognet Aastrup at have været en fredsæl Mand. I den S. 197 omtalte Retssag, hvor denne Broder var ved at komme i slem Knibe, fordi han havde øvet livsfarligt Overfald paa den 3. Broder, da Herskabsfoged i Ribe, Niels Povlsen (Ilsted), erkendte Hr. Grumme nemlig egentlig selv at have maattet taale at blive slaet af Broderen, Hr. Morten, hvem han alligevel bedst muligt søgte at støtte under Sagen. Hr. Grumme omgik dog Kirkeordinansens Bestemmelser, da han for Penge fik Præsten Niels Pedersen Refsinghoved i Vorbasse, til at antage sin Søn Søren Grummesen (Gjording) til Kapellan (S. 184); man forstaar imidlertid, at han gerne vil af med ham, da Hr. Søren langtfra var noget godt Barn. Det vides da heller ikke, at der blev rejst Tiltale mod ham af den Grund. Hr. Grumme blev ældgammel og overlevede i hvert Fald 2 af sine Sønner. Dominica jubilate (3. Søndag efter Paaske) 1604 nævnes han i et Tingsvidne paa Gørding Herredsting,¹⁸⁾ og endnu 1610 underskrev og beseglede han Hyldingsbrevet til Christian IV's ældste Søn („den udvalgte Prins“) som udvalgt Konge. Det siges her udtrykkeligt, „at han er megit gammell oc nogett affalden“, saa han kunde ikke, som det ellers var Skik, at Provsten gjorde, selv drage til Hyldingen paa Viborg Ting. Det var ikke saa underligt; thi han var paa dette Tidspunkt altsaa mindst 90 Aar gammel og er vel død kort efter.¹⁹⁾ I hvert Fald nævnes en anden Præst til Gørding-Vejrup i en Liste over Præsterne i Ribe Stift 1619.²⁰⁾ Hr. Grumme

ægtede 1. Gang 20. Oktober 1545 vistnok en Datter af Formanden, Provst, Præst i Gørding Anders Nielsen. Paa dette Giftermaal, der efter Tidens Skik var sandsynligt, tyder ogsaa, at en af Hr. Grummes Sønner hed Anders. 2. Gang giftede han sig 27. Maj 1571 med en *Sidsel*, der døde 22. Juli 1602.²¹⁾

Provst Grumme Povlsen havde i 1. Ægteskab 3 Sønner, hvis Aldersorden er uvis.

Den første af disse var *Anders Grummesen*, født efter 1545. C. 1587 blev han Præst i Ø. Lindet, fra 1591 til sin Død, i Farup. Han blev indsat dér 12. December s. A. efter Befaling af Lensmanden paa Haderslevhus, skønt Lensmanden paa Riberhus for-gæves nedlagde Indsigelse.²²⁾ Han døde 25. April 1601.

Hr. Grummes næste Søn hed *Søren Grummesen (Gjording)* og var ligeledes født efter 1545. Efter at have studeret var han først Præst i Norge, men kom derfra tilbage til Danmark. Da han var en raa, voldsom og forsømmelig Person søgte Faderen at skille sig af med ham ved for Penge at skaffe ham Expektance paa et Præstekald. Hr. Søren var nemlig paa

Luthersk Gudstjeneste ca. 1580.

(Samtidigt Maleri paa Fodstykket af Altertavlen i Tinglev Kirke, Sønderjylland.)

Grund af Lejermaal ved Domkapitelsdom anset uværdig til at være Præst, men dog benaadet til at søge Præstekald. Det lykkedes virkelig Faderen at formaa Præsten Niels Pedersen Refsinghoved i Vorbasse til c. 1592 at tage ham til „Medtjener“ samtidig med, at han ægtede dennes Datter. Livet i Vorbasse Præstegaard blev dog snart en ren Forargelse for Sognet. Hr. Niels' eget Rygte var i Forvejen daarligt. Han var offentligt paa Tinge sigtet for at være Hor-karl og for at forsømme Kirketjenesten. 2. December 1572 var der i den Anledning rejst Klage mod ham, som han dog red af. Til Gengæld rejste han igen allerede 1593 Klage mod Hr. Søren over, „at denne forholdt sig meget uskikkeligt og var utilbørligt Levned og Handel Vold oversvoren“. Han ønskede derfor at blive ham kvit og faa en anden Kapellan. Regeringen paalagde da Lensmanden at undersøge Sagen. 1594 indstævnedes de 2 Præster for Domkapitlet paa Grund af den megen Trætte, de havde med hinanden. Dommen afsagdes 4. April s. A. Den lød paa, at Hr. Søren „haver forbrudt sit Kald, efterdi han ikke haver holdet sin Kontrakt og udi saa lang Tid foragtet alle gode Paamindelser og imod Lensmandens og Bispens Forbud prædiket, en lovforvunden (lovligt overbevist) Mand for Bordag (Slagsmaal), Gæld, Gaardfred og Husfred, som fornævnte begge Kapiteldomme formeldte m. v. Disligste, at han haver ladet Præstegaardens Bygninger slemmeligen forfalde og sin Part af Avlen aldeles fordærvet og ført et uskikkeligt Levned, siden han kom som præsteviet hjem af Norge og belaa et Kvindfolk, som han avlede Barn med, saavel som siden, at han er benaadet at komme til dette Kald, haver levet med sin Hustru udi idelig Kiv, Slag,

Drukkenskab og Slemmeri. Da efterdi saa Hr. Søren beklager sin store Armod o. s. v., skal den Person, som kommer i Kaldet efter ham, igen give ham 50 Daler.“

Da Hr. Niels havde taget „Pendinge“ af Hr. Sørens Fader, „at han skulde tage hannem til sig og dermed mod Ordinansen solgt sit Kald“, blev ogsaa han afsat fra sit Præstekald, dog at den nye Præst skulde tilstaa ham „for hans Armod og Alderdoms Skyld en livsvarig billig Genant aarlig (Aarpenge).“ Hr. Niels og hans Tyende skulde flytte fra Vorbasse Præstegaard inden 1. Pinsedag (1594).

Om Sagens videre Forløb meddeler et Kongebrev af 5. Maj 1595 til den kendte Lensmand Caspar Markdanner paa Koldinghus, at Hr. Søren Grumsen, forhen Kapellan til Vorbasse og Grenne Sogne, har berettet, at han for nogen Tid siden paa Grund af sin Ulydighed er bleven fængslet af Hr. Caspar og har maattet forpligte sig til, under Livs og Halses Fortabelse, at rømme Herredet (Slaugs) og ikke mere føre Trætte paa sit Kald. Da hans Slægt og Venner imidlertid bo dér i Herredet, har han ansøgt om at maatte have sit Ophold hos dem. Det befaledes derfor Hr. Caspar at lade Hr. Søren bo hos hans Slægt og Venner dér i Herredet, saalænge han opfører sig vel; dog maa han aldeles ikke befatte sig med Kaldet, ej heller „uførme“ eller føre Trætte paa den Person, der er bleven Præst efter ham.

Baade Hr. Søren og Hr. Niels havde imidlertid indanket Dommen for Herredagen (Rigsraadet). Hr. Sørens Hustru, *Marine Nielsdatter* mødte personlig for de høje Rigsraader, men Herredagen stadfæstede Dommen 26. Juli 1595.²³⁾

Trods Herredagens Dom slap Hr. Søren dog for

3. Gang til et Præstembede. Dette fremgaar af et Kongebrev af 26. September 1597, hvorved Lensmanden paa Visborg Slot ved Visby paa Gulland (Gotland), der dengang endnu hørte under Danmark, fik Befaling til at betale Hr. Søren 12 Daler „efter Kongens Tilsagn“. ²⁴⁾ Sagen var, at Hr. Søren, hvad jævnlig skete med uheldige Præster, var blevet forvist til Gulland. Det omtales, at han her først virkede som Hospitalspræst i Visby, indtil han Aar 1600 blev Præst paa den lille Ø Fårø, nordøst for Gulland. Paa dette afsides Sted virkede han som Præst til c. 1616, da en anden Præst nævnes, og Hr. Søren formentlig er død. Aar 1600 anklagede han en anden Præst paa Gulland for Lejermaal med sin Kones Søster. ²⁵⁾

Gift c. 1592 med fornævnte *Marine Nielsdatter*, Vorbassepræstens Datter. —

Provst Grumme Povlsens 3. Søn var *Claus Grummesen*, Præst i Borbjerg-Ryde. Han var efter den gamle Præstetavle i Borbjerg Kirke (opsat 1665) født i Gørding Præstegaard, vel c. 1550. Om hans Liv vides intet, før han i 1590'erne træffes som Amanuensis (Sekretær) hos Ribebispen. Biskop var fra 1595 den kendte Skuespildigter og Forfatter af Dagbogsoptegnelser Peder Jensen Hegelund.

Hegelunds Dagbog melder, at 1. Juli 1596 drog Claus 1. Gang af til Nørherred og igen 29. Juni 1597 for at skrive Kvægtiende, og at han 10. Januar 1598 affærdigedes til Bøvling og Viborg. ²⁶⁾

Man har nu ment, at Claus skulde have været Præst i Bording fra 1593; men dette kan ikke være rigtigt. Hegelunds Dagbog viser, at Claus først blev ordineret 29. Maj 1599, Aaret efter, at han blev kaldet til Borbjerg-Ryde, og han kan altsaa ikke have

været Præst før.²⁷⁾ Desuden nævnes en Anders Jensen som Præst i Bording baade 1584 og 1619. Højst kan der være Tale om, at Claus — maaske som Biskoppens Amanuensis — har oppebaaret Indtægter af Bording Præstekald.

Hermed stemmer ogsaa, at han 1. Maj 1598, da han endnu omtales som Biskoppens Amanuensis, kun kaldes „hæderlig Person“ (ikke Hr. eller Præst). Den Dag overværede Claus nemlig paa nærmeste Hold en uhyggelig Scene, idet Herredsfoged Søren Jensen Bramming i Bispegaarden i Skolegade i Ribe i Drukkenskab med sit Sværd saarede til Døden Biskop Hegelunds Svigerfader (3. Ægteskab), Raadmand i Ribe Anders Sørensen Stage. Claus støttede den saarede og bød hente Badskær. Det var forgæves. Anders døde 4 Dage efter af Saaret.²⁸⁾

Hr. Niels Nielsen i Borbjerg døde samme Aar, 1598, og Claus blev hans Efterfølger i sidste Halvdel af Aaret. Sidste Post paa Ryde Kirkeregnskab 1598 er nemlig en Bevilling paa 10 Rdl. til Hr. Niels' Eftermand Hr. Claus Grummesen til en Riberejse for at faa Biskoppens „Kollats“ i Anledning af hans Valg til Præst i Borbjerg-Ryde.

Kun ganske kort Tid var han Præst i Borbjerg-Ryde. Han maa være død allerede Aar 1600 og ikke 1601, som Præstetavlen i Borbjerg Kirke og Wibergs Præstehistorie har opgivet; thi 28. November 1600 aflagde hans Enke Maren Enevoldsdatter Regnskab for Borbjerg Kirkes Indtægter godt 41 Rdl., og 3. s. M. for Ryde Kirkes Indtægter for sin „salig Mand“,²⁹⁾ Det er utvivlsomt Hustruens store og formaaende Slægt i Borbjerg, Trabjerg-Ætten,³⁰⁾ der omsider har skaffet ham Præstekaldet dér.

Claus Grummesen ægtede, formentlig i Slutningen

af 1570'erne, *Maren Enevoldsdatter*, vel født c. 1560, Datter af Enevold Christensen, Provst, Præst i Borbjerg-Ryde, der tilhørte den tysomtalte Selvejrbondslægt fra Trabjerg, og Karen Povlsdatter. Maren blev — utvivlsomt c. 1601 — 2. Gang gift med Mogens Sørensen Buch, Præst i Borbjerg-Ryde 1601—47 og Provst i Hjerm Herred.

Hr. Claus' tidlige Død har sandsynligvis virket med til, at hans Efterslægt ikke vedblev at være Præster, men gik over til at blive Degne og Skolemestre i næsten 150 Aar, først i Borbjerg, derefter i Haurum (ved Hammel). Denne Linje, der forlod Ribe Amt, er ikke fulgt her; fra den stammer den nulevende Slægt Borberg.

En sen Ætling af denne Linje, der i nogle Aar virkede i Amtet, var *Lauritz Borberg* (1837—1909), kgl. Borgmester og Byfoged i Varde i Aarene 1893—99.³¹⁾

Underafsnit 2.

Borgmester i Ribe Niels Povlsen (Ilsted's) Linje, der tog Navnet Bonnum (1529—30—Begyndelsen af 1700-Tallet).

Herredsfoged Povl Grumsens (S. 177) 2. Søn var Borgmester i Ribe *Niels Povlsen (Ilsted)*; han var født i Ilsted 1529—1530, idet han efter Indskriften paa nedennævnte Ligsten var 76 Aar gammel ved sin Død 28. Marts 1606. Det fremgaar tydeligt af den S. 197 nærmere omtalte Retssag, at han var Broder til Provst Grumme Povlsen i Gørding og Præsten Morten Povlsen (Grum) i Aastrup.

Niels nævnes 1564 som Hus- eller Slotsfoged paa Riberhus. 1570 (?) udnævntes han til Herskabsfoged i Ribe (o: den Embedsmand, som opkrævede Kon-

gens „Sagefald“ — Retsbøder) og vist desuden en Slags Stedfortræder for Lensmanden, overhovedet Tilsynsmand med Byens Retspleje. 1571 blev han

Ligsten over Borgmester Niels Povlsen (Ilsted) (1529/30—1606) og hans Hustru i St. Catharinæ Kirke i Ribe.

tillige Byfoged. Det var paa Kong Frederiks II's udtrykkelige Bud — formentlig dog efter Lensmandens Indstilling — at disse 2 Embeder mod Sædvane forenedes hos Niels. Uagtet hans Stilling derved maa være blevet ualmindelig god, bevilgede Kongen ham yderligere s. A. $\frac{1}{2}$ Læst Korn og $\frac{1}{2}$ Td. Smør aarlig af Riberhus. 1578 skiltes de 2 Embeder dog igen; men 1590 fik Niels, der i de foregaaende 12 Aar kun havde været Herskabsfoged, dem atter forenet hos sig.

1583 var han — som det fremgaar af Skildringen S. 197 — nær ved at blive slaet ihjel af sin førnævnte Broder, Hr. Morten, skønt han var ganske sagesløs og næsten ærbødig overfor denne, vistnok yngre Broder. Han slap dog fra det med et længere Sygeleje. Af Sagen fremgaar, at Niels var en fredsæl Mand og god mod Moderen (Stedmoderen?).

1592 blev han Raadmand og 2. August 1602 — dog først efter 3 Valgmøder og som Følge af Valgtryk fra Lensmandens Side — af Borgerne valgt til Borgmester i Ribe. Han fratraadte da som Byfoged, men beholdt Stillingen som Herskabsfoged. Han døde 28. Marts 1606. Ligsten over ham og hans Hustru (med hans Billede i Legemsstørrelse) findes i St. Catharinæ Kirke i Ribe.³²⁾

Niels Povlsen (Ilsted) ægtede 1. Februar 1573 *Marine Jepsdatter Bonnum*, der maa være født c. 1554, idet hun efter Indskriften paa Ligstenen døde 1623 (Dag ikke opgivet), 69 Aar gammel.

Niels havde i hvert Fald en Søn og en Datter.

Sønnen *Jacob Nielsen Bonnum*, født 1574, optog Navnet Bonnum fra Mødreneslægten (en Borgerslægt i Ribe). 18. April 1594 immatrikuleredes han ved „gymnasium illustre“ i Zerbst i Anhalt og erhverve-

de Magistergraden fra Wittenberg. c. 1597 blev han Hjælpepræst, 1600 Præst paa Succession i Darum, ordineret dom. quasimodo geniti (1. Søndag e. Paaske) s. A.; 1619 nævnes han som Provst i Gørding Herred. Han har udgivet forskellige mindre latinske Skrifter. Død 19. Marts 1649.³³)

Bonnum ægtede 6. Juli 1600 — der findes et latinsk Bryllupsdigt i den Anledning — *Anna Pedersdatter Hegelund*, født 21. Juni 1582. Hun var Datter af den omtalte Biskop i Ribe, Magister Peder Jensen H., den kendte Forfatter af Skolekomedien „Susanne og Calumnia“ samt interessante Dagbogsoptegnelser³⁴), og dennes 2. Hustru Margrethe Jørgensdatter.

Der kendes 2 Børn af dette Ægteskab, se nedenfor. Borgmester Niels Povlsen Ilsteds Datter hed *Gunder Nielsdatter*. Hun ægtede 14. Juli 1594 paa Ribe Raadhus *Niels Hansen*, der 1586 blev Kapellan i Gram i Sønderjylland, 1592 Præst sammesteds. 1610 var han Provst. Han skal have været særlig dygtig til at udrydde Spøgelse og andet Djævelskab ved Nattetid, hvorfor hans Kone „straffede“ ham; formodentlig mente hun, at han gik paa forbudne Veje.³⁵) Død 16. August 1611. (Niels var Søn af Hans Nielsen, Præst i Mjolden, senere i Gram). 1 Søn kendes af dette Ægteskab.

Broderen, Provst Bonnum havde 2 Børn, en Datter og en Søn.

Datterens Fornavn kendes ikke. Hun skal under en af Svenskekrigene (formentlig Krigen 1657—60) have reddet sin Mand, da fjendtlige Officerer vilde hugge Hovedet af ham, idet hun „insinuerede“ sig saaledes hos dem, at de sparede ham og tog hende med sig; men hun listede sig siden fra dem. Hun var gift med *Hans Sørensen Ravnsøe* — Søn af Præst i V. Ny-

kirke — Faaborg Søren Lambertsen og Eline Hansdatter. Hans blev formentlig 1632 Student fra Sorø (Johannes Severini Ripensis). Han blev Hører i Ribe, 1642 personel Kapellan paa Succession i Darum hos Faderen og 1649 Præst sammesteds. Det berettes, at han forsaa sig groveligt, idet han befandtes i sine hæderlige Præsteklæder ved Ryttergilder, drak dér, slog Degnen og „lod andre Enormiteter se“, hvorfor han fik 50 Dalers Bøde . Død 1670.³⁶⁾

Provst Bonnums Søn hed *Niels Jacobsen Bonnum*. Han er utvivlsomt identisk med den Niels Jacobsen, født i Darum, der 1. September 1638 tog Borgerskab i Ribe. 1657 blev han Herskabsfoged, 1659 Delefoged (en Slags Rettergangsfuldmægtig for Lensmanden), 1665 af Magistraten udnævnt til Skriver (Sekretær) og 12. August 1672 til Byfoged og tillige Pengemester for de kgl. Skatter.³⁷⁾ 1675 forhøjedes hans Løn. Byfogedudnævnelserne kgl. konfirmeredes 13. December 1682 kort før hans Død, der fandt Sted i 1. Halvdel af Oktober 1683, idet hans Efterfølger udnævntes 23. Oktober s. A.³⁸⁾ Niels Jacobsen, der ikke altid ses at være kaldt med Bonnum-Navnet, ejede og beboede 1682 „et Hus uden Jordsmaal, saasom den næst op til Møllen (Ribe „Midtmølle“) er beliggende“.³⁹⁾ I Skiftet efter ham siges derom nærmere: „Adelshusen, han selv iboede, beliggende paa Møl(le)dammen imellem Jørgen Hansens Gaard, han selv ibor, paa den ene og Midtmøllestrømmen paa den anden Side.“

Af Skiftet ses endvidere, at hans Hustru, der overlevede ham, hed *Johanne Thuesdatter*; hun døde efter 1683.

Skiftet oplyser desuden, at han overlevedes af følgende Børn: de myndige Sønner *Jacob Nielsen* og *Thomas Nielsen*, de umyndige *Peder Nielsen* og

Niels Nielsen — samt Døtrene *Sidsel Nielsdatter* og *Gertrud Nielsdatter*.

Af disse Børn kendes der kun noget til Sønnerne *Jacob* og *Niels Nielsen*, der straks nedenfor vil blive omtalt. De 2 andre Sønner *Thomas* og *Peder Nielsen*, som maaske ikke har ført *Bonnum-Navnet*, ses ikke at have taget *Borgerskab* i *Ribe*.

Byfoged *Niels Jacobsen Bonnums* ældste Søn var *Jacob Nielsen Bonnum*, der 1681 blev Student fra *Ribe* og 20. Juni 1684 kaldedes til Præsten i *Sneum-Tjæreborg* *Søren Olsen Daels Kapellan* og Efterfølger; død 13. Marts 1692. Han var 1. Gang trolovet 1686 med Hr. *Sørens* 14-aarige Datter — formentlig af 1. Ægteskab — *Anne Kristine Sørens datter Dael*, der var født 1672. De viedes 26. September 1688. Hun døde 18. April 1690, 17 Aar 10 Md. gl. efter Fødselen af en Søn, der snart døde. 2. Gang giftede Hr. *Jacob* sig samme Aar med *Mette Laugesdatter*, Datter af *Lauge Pedersen*, Præst i *Nordby, Fanø*, og *Else Andersdatter*. Hun havde med *Bonnum* 1 Datter og ægtede 2. Gang *Carsten (Casper) Christophersen*, Hr. *Jacobs* Efterfølger i Embedet.

Byfogdens yngste Søn hed *Niels Nielsen Bonnum* og var født i Januar 1669, idet han utvivlsomt er identisk med den Student fra *Ribe* 1688 og Degn i *Grimstrup* af dette Navn, som begravedes dér purific. *Mariæ* (2. Februar) 1718, 49 Aar og 14 Dage gammel. Han er den sidste kendte mandlige Ætling af *Bonnum-Linjen*.

Hustruens Navn kendes ikke.

De havde 4 Børn:

Agnete Marie Nielsdatter Bonnum, døbt 1. November 1697 i *Grimstrup*, der kan være det „*Degnens Barn*“, der begravedes smstds 12. Juni 1705.

Sidsel Marie Nielsdatter Bonnum, begravet 16. Søndag e. Trin. (23. September) 1703 i Grimstrup,

Sidsel Marie Nielsdatter Bonnum, døbt omnium sanctorum (1. November) 1704 i Grimstrup (kan ligeledes være det Degnens Barn, der begravedes smstds. 12. Juni 1705), samt

Niels Nielsen Bonnum begravet smstds. 27. Søndag e. Trin. (23. November) 1704 i Grimstrup.

Underafsnit 3.

Præst i Aastrup-V. Starup Morten Povlsen (Grum's)

Linje, der almindeligvis førte Navnet Grum.

(1530'erne—Slutningen af 1700-Tallet).

Herredsfoged Povel Grumsens (S. 177) 3. Søn var:

Morten Povlsen (Grum), Præst i Aastrup-V. Starup, født vist i 1530'erne. Det ses tydeligt af den nedenfor nævnte Retssag fra 1583, at han var Broder til Provst Grumme Povlsen i Gørding (S. 181) og daværende Herskabsfoged i Ribe Niels Povlsen (Ilsted) (S. 188). Utvivlsomt var han født i Ilsted og formentlig den yngste af de tre Brødre, maaske af Faderens, Herredsfoged Povel Grumsens, 2. Ægteskab, jfr. Ordene nedenfor: „min Moder“. De fleste af hans Efterkommere tog Slægtsnavnet *Grum* efter det hos Forfædrene jævnlig forekommende Navn „Grumme“. Om han selv har brugt Navnet *Grum*, er tvivlsomt, skønt han kaldes dermed i trykte Kilder.

Præst i Aastrup-V. Starup blev han — at regne efter hans Ægteskab og Børnenes Fødselstid — vistnok senest c. 1569. Nogle Aar efter skænkede han Aastrup Kirke en Sølvalterkalk og Disk, der endnu tilhører Kirken. Kalken bar paa Foden et Krucifix og den latinske Indskrift: „*Martinus Pauli Fieri-*

Aastrup Kirke indvendig. Prædikestolen, fra ca. 1560, fandtes paa Morten Povlsen (Grum's) Tid

fecit 1573" (= Morten Povlsen lod mig lave 1573), samt Ribe Solvmærke. Endvidere findes i Kirken en Degnestol fra 1584, altsaa ogsaa fra Morten Povlsens Tid.

Desuden blev Annexkirken Starup i hans Tid forsynet med ny Prædikestol 1574 og nye Stole, som har Aarstallet 1585.

Der har saaledes øjensynlig været et vist storslaet Sving over Hr. Morten, hvilken — som ægte Søn af Renæssancen — har sørget for at udstyre sine Kirker smukt, delvis af egne Midler. I et latinsk Brev fra Slotspræsten paa Malmøhus, den dansk-latinske Præst Bertel Knudsen (Ørn) til Morten Povlsens Søn, Biskop Aastrup i Lund, skildres Hr. Morten

som „en højtbegavet Olding, munter, uden Forstillelse og Falskhed, en Fromhedens Elsker og en glødende og stadig Dyrker af Dyden, en Mand, der var ud over det almindelige“. I en dansk Kilde siges han at have været af et „lystigt Humeur“.40) Som det vil

Sølvforgylt Alterkalk, skænket Aastrup Kirke
1573 af Præsten Morten Povlsen (Grum).

ses, var hans Humør dog undertiden vel lystigt, for ikke at sige stridbart, raat og voldsomt, i hvert Fald under Indflydelse af stærke Drikke, og med Dyden og Fromheden var det ligeledes til Tider saa som saa.

Hegelunds Dagbog omtaler, at han i Aarene 1577—78 havde flere Retssager med en Jep Olufsen fra Skads Herred og en Sag for Viborg Landsting 8. April 1578. Værre var følgende:

I Juni 1583 kom Hr. Morten med sin Svend kø-

rende til Ribe, drak sig fuld; raabte op og søgte Klammeri med Broderen Niels, Herskabsfogden, skønt denne prøvede at undgaa ham. Alligevel fik Hr. Morten fat i ham og brølede: „Du handler ikke vel med min Moder, du faa Tusinde Djævel!“ Niels søgte at berolige ham og sagde: „Kære Hr. Morten, det er stor Skam, at vi skal slaas“. Om Moderen sagde Niels desuden, at han gjorde hende mere godt end de to andre (Brødre) tilsammen, idet han lod hende bruge en Arvepart efter Faderen (vel i Gaarden i Ilsted) uden Afgift til ham (Niels).

Saa blev Hr. Morten vred, greb sit Spyd fra Vognen og svang det over Broderens Hoved (alle, selv Præster, gik med Vaaben dengang, og et Spyd var jo desuden godt som Spadserestok). Niels gik da hen til ham, klappede ham paany paa Akslen, og bad ham lade ham i Fred; han vilde ikke slaas med ham. Da slog Hr. Morten til Niels med Spydstagen, fejlede vel første Gang, men ramte ham derpaa i Hovedet, saa han styrtede om.

Der var flere tilstede, da dette foregik, og nogle vilde holde Præsten; men denne fik en lille Kniv frem under sin side Kjole, hvorfor de slap ham. Han slog da paany løs paa Niels, der imedens havde rejst sig, skønt han blødte stærkt. Hr. Morten vedblev at slaa, til Niels faldt om og blev liggende; derpaa kørte Præsten bort.

Broderen maatte dels holde Sengen, dels Stuen et Par Maaneder; thi først 2. August s. A. kunde han møde paa Bytinget.

Dette Overfald af en Præst paa en af de første Embedsmænd i Byen var dog den kgl. Lensmand for meget, og han sørgede for, at der rejstes Sag mod Hr. Morten. Dennes Broder, Provst Grumme i Gørding,

blev indstævnet som Vidne og spurgt, om Hr. Morten ikke nogensinde havde slaaet paa ham med Vrede, siden de blev Præster. Hr. Grumme, der gerne vilde frelse sin Broder, sagde Nej, men tilføjede dog følgende, hvorved hans Nej rigtignok blev til et Ja: „Hr. Morten havde aldrig slaaet ham til Skade, det hans Liv kunde have ondt af“(!). Desuden vedblev han som en god Broder at gøre, hvad han kunde, for at redde Hr. Morten. Han antydede endog, at 3 Skoledisciple, der havde været til Stede ved Overfaldet paa Niels, havde vidnet falsk, men turde dog ikke fastholde denne Paastand.

Tolv Mand gjorde nu deres „Tovsed“ paa, at Hr. Morten og hans Svend for Ugerningen skulde bøde til Sagvolderen, Kongen og Byen. Imidlertid maa Niels have faaet Sagen forligt; thi paa Tingmødet 2. August 1583 gav denne Hr. Morten „kvit og ledig og løs fra Tovseden“ paa egne, Kongens og Byens Vegne. Vilkaaret for denne lempelige Udgang af Hr. Mortens uheldige Bytur fremgaar imidlertid klart af et kgl. Gavebrev af 31. s. M. til Ribe Hospital paa 200 gl. Daler, som Hr. Morten lovede at betale for Overfaldet.

Dette hjalp en god Del Aar; men efter Hegelunds Dagbog var Hr. Morten 8. Juli og 29. Juli 1597 igen under Tiltale af Lensmanden. Sagens Udfald er dog ukendt.⁴¹⁾ Hans Optræden er et typisk Bevis paa Renæssancetidens Vrangsider: Tøjlesløshed, Drik og Raahed i alle Stænder.

Ved Skrivelse af 29. Maj 1594 tilstod Regeringsraadet i Christian IV's Umyndighed Hr. Morten et Mageskifte med et Stykke af Kronens Jord, der stødte op til hans Præstegaard i Aastrup, idet denne var noget snæver og trang. Ved ny Skrivelse af 29.

Januar 1595 tog Regeringen det fuldbragte Mage-skifte til Efterretning. Formentlig laa Præstegaarden forinden indeklemmt mellem de andre Gaarde i Landsbyen lige nord for Aastrup Bæk, men blev ved denne Lejlighed flyttet lidt sydpaa, henimod dens nuværende Plads.⁴²⁾

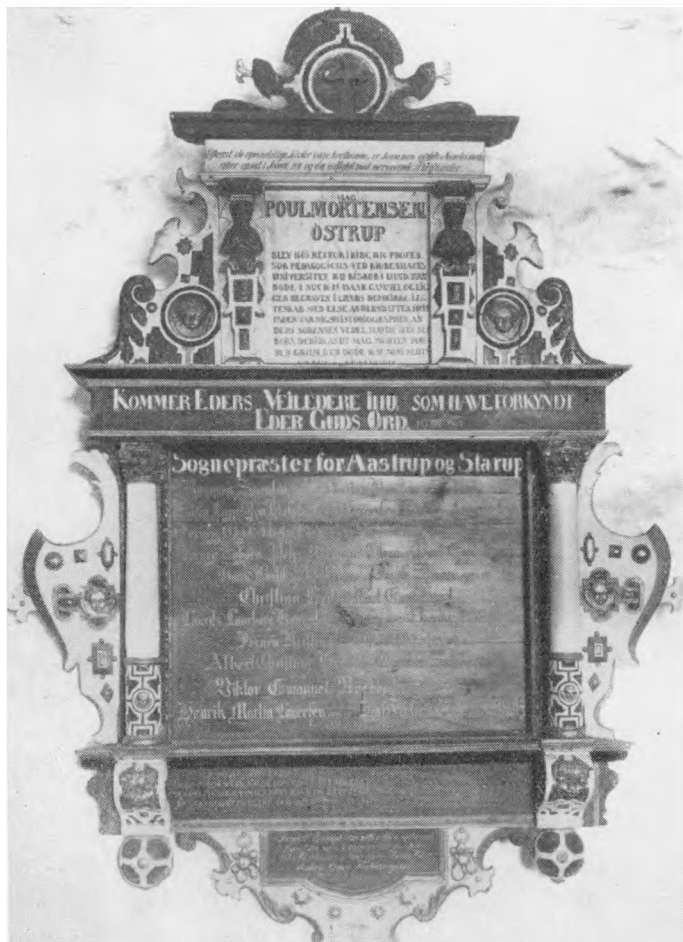
Hr. Morten blev en gammel Mand. O. Nielsen op-giver urigtigt — at han levede 1621; af Epistlerne Nr. XXIV og LXXXI i Aquilonius', i Note 40 omtalte latinske Brevsamling (dateret 25. Januar og 16. Fe-bruar 1616) ses imidlertid, at han maa være død i dette Aar og da formentlig kort efter Nytaar 1616.

Hans Søn, Biskop Poul Mortensen Aastrup lod opsætte en Mindetavle i Aastrup Kirke over sin Fa-der, Moder og nedennævnte Stedfader. Paa Tavlen, der indeholdt en Formaning om ikke at røre de af-dødes Grave, var der Billede (vel Maleri) af de 2 Præster og den fælles Hustru. Dette Billede fandtes endnu 1765, men er nu forsvundet. Selve Tavlen blev ved en Istandsættelse af Kirken i Midten af 1800-Tal-let nedtaget og lagt op paa Kirkeloftet, men er senere opsat igen, dog saaledes, at Teksten er ændret til en „series pastorum“ (Præsterække).⁴³⁾

Hr. Morten ægtede senest 1569 Formandens Enke *Anne Nielsdatter*, formentlig Datter af Sognets før-
ste lutherske Præst Niels Jensen, som havde været katolsk Præst dér før Reformationen.

Af Aquilonius' Epistel VII (Note 40) ses, at hun har overlevet sin Mand, der — som nys omtalt — døde ved Nytaarstid 1616.

Hendes 1. Mand, Præsten Rasmus Sørensen, der maa være død c. 1568, skal være blevet skudt i en Lund, der endnu paavises tæt vest for Aastrup By, af Herremanden paa Gaarden „Vardho“ i Gørding

Rammen til den af Biskop Povl Mortensen Aastrup i Aastrup Kirke opsatte Mindetavle over hans Fader, Præsten Morten Povlsen (Grum) (1530'erne—1616) og Moder Anna Nielsdatter (død efter 1615) samt dennes 1. Mand, Præsten Rasmus Sørensen (død 1568) (nu ændret til en »series pastorum«).

Sogn paa en Jagt, da han havde spottet denne, der var enøjet, fordi han ikke havde bemærket et Stykke Vildt. Hvis dette Mord har fundet Sted, maa Drabsmanden have været Hr. Ove Skram, der ikke længe efter døde ung og ugift. Om alt dette har dog intet nærmere kunnet findes i Kilderne fra Tiden, og Fortællingen er, hvis der ikke har været Tale om et Vaadeskud, formentlig enten et uhjemlet Sagn, eller Ugerningen maa forlægges til en tidligere Tid. Et andet Sagn — maaske en Variant — fortæller ogsaa om en Præst i Gørding, der blev skudt af Vardho-Manden paa Grund af en Ejendomstrætte.⁴⁴)

Fra Hr. Rasmus' Tid, c. 1560, findes i Kirken en prægtigt udskaaret Prædikestol.

Præsten Morten Povlsen (Grum's) Børn:

1. *Maren Mortensdatter Grum* maa — at dømme efter nedennævnte Søn Olufs Fødselsaar — formentlig være det ældste af Børnene og vel derfor være født c. 1570. Hun nævnes ikke i Ligtalen af 1631 over Broderen Peder (S. 204), hvor hendes Søn, Magister Oluf Wind, derimod omtales. Hun maa altsaa være død før 1631.

Hun ægtede *Jens Olsen Wind*, der først var Hører i Roskilde og 1582 blev Præst i Hyllinge-Lyndby, Sjælland; 1598 var han Præst og døde 1602.

2 Sønner kendes, deraf den ene Oluf Jensen Wind (1590—1646) den fra Grundtvigs „Roskilde Rim“ kendte „Mester Ole Vind“ — der saa djærvt revsede Hofmændenes Unoder, og derfor af Christian IV blev udnævnt til kgl. Konfessionarius og øverste Hofpræst.

2. *Peder Mortensen Grum*, Laugmand (Lovmand = Ene-Landsdommer) i Trondhjem og Jæmteland,⁴⁵) var ifølge nedennævnte Ligtale født i Aastrup 22.

Februar 1572 som Søn af Hr. Morten og Anne Nielsdatter. Han blev som Barn sat i Latinskole (vel i Ribe), men „hans Ingenium oc Nemme vilde ikke falde dertil“. Derfor overflyttedes han til „den danske Skole“ for at lære at skrive og regne og vedblev dermed til sit 15. Aar, altsaa 1587. Han kom derefter i Tjeneste som Dreng og Haandskriver hos Adelsmanden Jacob Trolle til Sonnerup paa Sjælland, som da var „Kancellijunker“ i Kgl. Majestæts Kancelli; 1592 fulgte han som Skriver med Hr. Jacob, der imens var blevet Lensmand paa Frederiksborg, og virkede som Ridefoged i Lenet i 3 Aar. Da Hr. Jacob fik Trondhjems Len, overdrog han Grum at lede Lenets Skrivestue paa Kongsgaarden i Trondhjem til sin Død 1601. Grum opkrævede nu de resterende Skatterestancer og gjorde Enken og Arvingernes Regnskab (indtil 1603), hvorfor han rejste til Danmark. Paa Christian IV's Broder, Hertug Ulriks, Lovord blev han — efter paany at være draget til Trondhjem — af den nye Lensmand paa Trondhjemsgaard, Steen Bille, udnævnt til Foged i Jæmteland, der som bekendt indtil Brömsebrofreden 1645 hørte til Norge.

I Jæmteland var Grum i 8 Aar, til Kalmarkrigen brød ud 1611, og Svenskerne indtog Provinsen. Da begav han sig til Trondhjem og blev af Lensmanden under Krigen brugt som Sendebud til Kongens Kansler Christian Friis i København. Han udsendte dog Folk til Sverige med „Patenter“ — vel Propagandaskrifter — under Krigen. „Saa menige Almue (i Jæmteland) giffue hannem saa vel som endnu et synderlig got Loff“, fik han — efter nedennævnte Ligprædiken — som Vidnesbyrd om sin Virksomhed i denne afsides norske Landsende.

1612 udnævnte Hr. Steen ham til Foged i Fosen Len (Halvøen mellem Trondhjemsfjord og Nordhavet). Han havde denne Stilling til 1619, da den nye Lensmand Claus Daa overdrog ham Fogderiet over Nordmøre Len. Det viste sig — som der nedenfor vil blive gjort Rede for — at Grum i denne Stilling havde skaffet sig — som saa mange andre havde gjort i denne indflydelsesrige norske Fogedstilling (bl. a. oppebar Fogderne Skatter og Afgifter til Kronen) — ulovlige Indtægter ved at paalægge Bønderne ulovhjemlede Byrder.

Efter Tilsagn i Kongebrev af 22. Februar 1623 udnævntes Grum nu til Laugmand i Trondhjem og Jæmteland; den endelige Bestalling udfærdigedes 2. Maj 1625.⁴⁶⁾ Denne vigtige Stilling indehavde han til sin Død 30. April 1631 i Trondhjem.

Ved Kongebrev af 13. Januar 1624 fik han sammen med en dansk Adelsmand Ordre til at forhøre om Regnskabet vedrørende Galejer, som den nye Lensmand Tage Andersen Thott — forresten Digteren, Trondhjems-Bispen Anders Arreboes hensynsløse og trættekære Avindsmand — havde ladet bygge;⁴⁷⁾ men Lensmanden fik Oprejsning. 9. Februar 1627 udgik nemlig Kongebrev til Norges Statholder om at indstævne og dømme i en „Irring og Trætte“ mellem Lensmanden og Grum. Denne Sag drejede sig om Tilbagebetaling af Afgifter m. v., som Grum under sin Fogedtid i Nordmøre ulovligt havde opkrævet hos Bønderne.⁴⁸⁾ 4. Januar 1632 — efter Grums Død — udgik nyt Kongebrev om at arrestere dennes Gods i Anledning af Striden med Tage Thott om de Afgifter, denne forment „Almuen sammesteds haver afskattet;“⁴⁹⁾ der var nemlig netop i denne Tid nedsat en Kommission for at undersøge Fogdernes ulovlige

Optræden overfor de norske Bønder, og efter at Sagen havde været forelagt Herredagen, udgik 14. Marts 1633 skrappe Kongebreve til Lensmændene i Norge om at udvirke, at Bønderne fik det for meget udredede igen og fremtidig behandledes efter Norges Lov. Flere Fogder afsattes.⁵⁰⁾

Grum var imidlertid død; men det siges udtrykkeligt, at der har været Aarsag til Klagerne imod ham og hans Efterfølger, der afsattes. Fogderne var fundet skyldige i grove Forseelser.

Sagen ordnedes for Grums Vedkommende ved, at Kongen ved Brev af 16. Juli 1633 ophævede Arresten paa Godset mod, at Enken samt Mester Niels Mortensen, (Grums Broder, Præst i Anst-Gjesten, og altsaa hans Arving), af deres fælles Bo til Kongen udredede 200 Rdl. in specie og til Hr. Tage Thott 500 Rigsdaler for, hvad denne havde tilbagegivet Bønderne som ulovligt oppebaaren Skat m. v.⁵¹⁾

Peder Grum var saaledes ikke nogen ren Engel. Regeringen i København søgte saa godt som muligt at værne de norske Bønder mod Overgreb, skønt Kontrollen med Embedsmændene i det fjerne, vidtstrakte Land var yderst vanskelig med Datidens Samfærdselsmidler.

Ved Grums Ligfærd i Trondhjems Frue Kirke 3. Maj 1631 holdt Trondhjemsbispen Peder Jensen Schielderup Ligprædikenen over ham. Den blev s. A. trykt i København under Titlen „En Christen Aandelig Ridders Kamp og Strid her paa Jorden oc god Besolding i Himmerig“.⁵²⁾ Til Ligtalen er føjet en indgaaende „Leffnits Fortegnelse“, der delvis er Kilden til foranstaaende Livsskildring.

Grum skildres naturligvis her kun fra de gode Sider, som en flittig og ærlig Embedsmand, der med

Venlighed forstod at omgaas Almuen; han siges at have været en god kristen, godgørende mod Latinskolens Lærere og Disciple, af hvilke sidste han hver Dag i Ugen lod en eller flere spise ved sit Bord. Sin Kirke, Vor Frue Kirke i Trondhjem, hvor han blev jordet, skænkede han et Orgel, som han havde ladet lave i Holland, samt til denne Kirke og St. Jørgens Kirke hver 1 „Spand“ Jordegods (godt 2 Td. Htk.) med „Bygsel“ (Landgilde). Biskoppen, der synes at have været Grums gode Ven, fortæller, at denne var meget taalmodig i sin sidste lange Sygdom og altid trøstede sig med Jobs Ord, „at dersom hand nu udi mange Aar/ haffde annammet det gode af Herren/ hvi skulde han icke den korte Tid, som endnu stod tilbage/ ocsaa bære Korsit taalmodig“.

Grum ægtede 1618 *Kirstine Nielsdatter*, der længe overlevede ham og først døde efter 1660. Hun var Datter af Borgmester i Trondhjem Niels Skriver.

Af et Kongebrev af 21. Marts 1618 ses, at hun havde været gift før og var lovlig skilt, at Grum siden havde „besovet“ hende, men at de nu fik Tilladelse til at gifte sig.⁵³) Hun blev en velhavende Enke; thi Grum havde — trods alt — samlet sig en god Formue i Sølv og Jordegods. I de kommende 30 Aar nævnes hendes Ejendomsforretninger med Kronen flere Gange, og ved Kongebrev af 8. April 1651 tilsagdes der hende Godtgørelse, fordi hun i den tidligere Krigstid havde forstrakt Kronen med 60 Lod Sølv.⁵⁴)

Ligtalen nævner ingen Børn, saa det maa formodes, at Ægteskabet var barnløst. Herpaa tyder ogsaa før omtalte Bodeling mellem Hustruen og Grums Broder Niels.

3. *Anders Mortensen Grum* er formentlig den

Andreas Martini, der var Kommunitetsalumne 1592—93⁵⁵) og vel derfor maa formodes født 1573—74. Han maa være død 1612—13, idet der findes et deltagende latinsk Digt af Marts 1613 til Biskop Aastrup i Anledning af dennes højtelskede Broder Anders Mortensen Grums Bortgang.⁵⁶) Anders ses ikke befordret til Præstembede.

4. *Kirstine Mortensdatter (Grum)*, formentlig født c. 1574, i hvert Fald — naar henses til Tiden for hendes Giftermaal — ældre end Broderen Povl, Biskoppen, der var født 1576. Hun nævnes ikke i Ligtalen af 1631 over Broderen Peder og er derfor formentlig død før dette Aar.

Hun ægtede 14. November 1591 *Peder Sorensen Buch*, ordineret 6. Juni s. A. til Kapellan i Vejen-Lærborg, senere Præst dér; død 1628 „ældgammel“ (formentlig Søn af Præst i Ølgod Søren Jensen B.).

5. *Povl Mortensen Aastrup (Ostrup)* fødtes 1576. Han tog Navn efter Fødebyen Aastrup og blev Student fra Ribe. Aastrup foretog siden — vistnok som Hovmester for unge adelige, Anders Steensen Bille og formentlig Peder Marsvin — lange Rejser i Udlandet. Aastrups Gravskrift i Lunds Domkirke omtalte saaledes, at han havde færdedes i Tyskland, Nederlandene, England, Skotland, Frankrig, Italien (til Rom), Østrig, Ungarn og Polen. Gangen i disse Rejser kan ikke i Enkeltheder paavises; Hegelunds Dagbog melder dog, at han 7. November 1598 med Bille rejste til Tyskland og det vides, at han immatrikuleredes 1598 ved Universitetet i Heidelberg, 1600 i Basel, 1601 i Orléans og 1603 i Padova og Siena.

Aastrup tog i December 1604 Magistergraden i København og blev 1605 Rektor ved Ribe Domscole, hvor han ivrede for Reformer, navnlig ved Indførelse

af maanedlige Eksaminer og Flidspræmier. Han udnævntes 1610 til Professor i Pædagogik ved Universitetet, men allerede i April 1611 til Biskop i Lund. De første Aar i hans Bispetid blev urolige, idet Kalmarkrigen 1611—13 delvis førtes i hans Stift, de skaanske Landsdele.

I hans Bispegaard i Lund, „Lundegaard“, viedes i August 1615 Kong Christian IV hemmeligt til sin 2. Hustru, den unge Adelsdame Kirstine Munk, der kun lidet fortjente denne Ophøjelse.

I den danske Kirke var Forholdene paa den Tid vanskelige, idet Melanchthons, mod Calvinismen hældende Retning maatte vige for den strengt lutherske „Rettroenhed“. Skønt Aastrup selv synes at have staaet førstnævnte Retning nær, maatte han være med til at dømme flere Præster og en Biskop fra Kaldet, fordi de hældede til det „kryptokalvinistiske“ Kæteri. 1615 maatte han endog indvie Dr. Hans Resen, „Rettroenhedens Helt“ til Sjællands Biskop, altsaa den danske Kirkes Primas, og det var derfor efter nogles Mening kun et Tidsspørgsmaal, naar Resen ogsaa vilde gøre det af med ham.

Som Biskop viste Aastrup — hvad bl. a. fremgaar af hans i Rigsarkivet bevarede, nys udgivne Visitatsbog — megen Nidkærhed for Tugt og Sædelighed i sit Stift. Han rejste — trods Datidens usle Veje — paa Visitats i alle Aarets Maaneder. Slette Præster havde i ham en stræng Dommer. Han afsatte ikke saa faa for uskikkeligt Levned. Med Latinskolerne førte han omhyggeligt Tilsyn og tog sig med Iver af Almueundervisningen, straffede forsømmelige Degne, talte Forældrene alvorligt til paa Visitatserne og foreholdt dem, hvad de skyldte deres Børn. Visitatsbogen lader forstaa, at han — ved Siden af at være en

myndig, alvorlig og nidkær Biskop — vistnok var en noget sammensat Natur, der yndede at udtrykke sig sarkastisk. Derfor blev han ikke populær hos alle. Uviljen kom frem efter hans Død i Form af en fingeret latinsk Gravskrift — eller rettere et Skandskrift. Det siges her, at der under ham blev afsat flere Præster end under alle hans Formænd tilsammen; men det fik et hvast Gensvar fra en ukendt Haand.

Aastrup har kun udgivet 3 danske Ligprædikener, der strutter af Citater fra klassiske og nyere Forfattere, og som i det hele er typiske Udtryk for Tidens melanchthonsk farvede Fromhed.

Under en Pest i Efteraaret 1619 havde han den store Sorg at miste 2 haabefulde unge Sønner; selv bortreves han af Sygdommen 4. November s. A. i Lund. Hans Gravsten i Lunds Domkirke er forsvundet og noget Billede af ham findes ikke.⁵⁷⁾

Aastrup ægtede 13. Oktober 1605 i Ribe *Else (Sidsel) Andersdatter Vedel*, født 6. August 1586, død efter 28. April 1621, kaldes i den S. 211 nævnte Sørgetale over Sønnen Morten „en streng og alvorlig Kvinde“. (Hendes Forældre var Anders Sørensen Vedel, den berømte kgl. Historiograf, og dennes 2. Hustru Mette Hansdatter, som var Datter af Biskop i Ribe Hans Laugesen og Dorthe Hansdatter Tausen, hvilken sidste igen var Datter af Danmarks Reformator, Bisp i Ribe Hans Tausen og 2. Hustru Anne Andersdatter.)

Biskop Aastrup havde 6 Børn, hvoraf 2 Sønner og 1 Datter overlevede ham, se S. 209.

6. *Niels Mortensen (Grum)*, vist det yngste af Børnene og født c. 1578, kaldes som Kommunitetsalumne 1597 Nicolaus Martini Ostropius. Han blev 20. Juli 1606 kaldet og 3. August s. A. ordineret til

Præst i Anst-Gjesten. 1608 var han dog kun „Med-tjener“ hos den kendte Forfatter, Sognepræst Jonas Jensen Kolding.⁵⁸⁾ Han blev dennes Svigersøn og Efterfølger og boede i Gamst Præstegaard. Kaldes undertiden i Dokumenter „Mester“ (Magister). I Svenskekrigen 1643—45 brændte Fjenderne hans Præstegaard, hvorved ogsaa Øxne- og Hestestaldene, hans Korn og Sengklæder gik op i Luer. 1646 ødelagde desuden strængt Vejrlig med Hagl og Storm hans Korn. Han ansøgte da 1. April 1647 om Hjælp, hvilket anbefaledes af Lensmanden. Ved kgl Bevil-ling af 6. August s. A. tilstodes det ham at oppebære 2 Rdl. af sine Kirker.⁵⁹⁾ Han døde 1653, idet hans Eftermand ordineredes 3. November s. A.

Han ægtede 14. September 1606 *Kirstine Jensdatter*, Datter af Forgængeren og var vist — i sin ældre Alder gift igen. (se S. 217). Han havde vistnok 3 Sønner (se S. 215 ff.).

7. *Karen Mortensdatter (Grum)* ægtede efter Hægelunds Dagbog 14. Juni 1599 *Christen Madsen*, der næppe var Præst.

Præsten Morten Povlsen (Grum)s (se S. 194)

Børnebørn og senere Efterslægt.

A. Biskop Povl Mortensen Aastrups Efterkommere.

Foruden Biskoppens 2 haabefulde Sønner, der døde af Pest i Efteraaret 1619, gik ogsaa en 3. lille Søn *Jens (Janus) Povlsen Grum* bort fra ham c. 1612.⁶⁰⁾ Biskoppen overlevedes derimod af en Datter og 2 Sønner. Datteren hed *Anne Povlsdatter Grum* og levede endnu 1665, da hun som Enke havde en Retssag med Herremanden *Jørgen Kruse* til Hjermitslevgaard i Vendsyssel om 800 Speciedalere, som hun havde laant ham.⁶¹⁾ Hun ægtede 17. November 1644 *Frands*

Nielsen Rosenberg, Biskop i Viborg, der var født 8. Januar 1593 i Aalborg og døde 10. November 1658 i Viborg, som^o det meldes af Sorg over Landets Ulykker i Karl Gustavs Krig. Han var Søn af Niels Hansen R., Bartskeer i Aalborg og Karen Thøgersdatter. Biskoppen havde før været gift med Anne Hansdatter, hvis Fader Hans Ottesen var Kannik i Lund.

Af 2. Ægteskab var der 1 Søn og vist 3 Døtre.

Biskop Aastrups ældste Søn *Morten Povlsen Grum* var født 1615 i Lund. — Han viste tidlig sine store Evner og blev Student 1634 fra Lund. Han studerede østerlandske Sprog og rejste udenlands gennem Polen, Holland (immatr. i Leyden 1639 og Utrecht 1646), Belgien, Frankrig (immatr. i Orléans 1642) og England. Navnlige opholdt han sig flere Aar i Leyden og blev „grundig lærd i Mathesi, Philosophi, in antiquitate sacra et profana, endog i Medicin“. Efter sin Hjemkomst levede han, der ikke var ærgerrig, længe ubemærket i København, optaget af arabiske Sprogstudier, indtil hans Venner nødte ham til at tage Magistergraden 2. og 10. Maj 1651. Han fik dog intet udgivet i Trykken, men efterlod sig i Haandskrift en Række Ordbogs-Afhandlinger om Arabisk. Den lærde Konge, Frederik III, der var blevet gjort opmærksom paa den kundskabsrige Særling, søgte at drage ham frem og udnævnte ham samme Aar til Slotspræst; men han døde allerede 7. August 1652 i København.

Grum skildres som venlig overfor sine jævnbyrdige, jævn i sit Væsen overfor de ringere stillede og gavmild overfor de fattige.

Kort før sin Død, der fulgte efter kun nogle Dages Sygdom, sendte han Bud efter sine paarørende og sagde til dem: „Se Venner, jeg dør modigt — som en

kristen Præst skal." Han takkede sin Svigermoder og omfavnede sin Hustru, der just ventede deres første Barn, idet han sagde: „Farvel, min Længsel, mit Lys . . . mit sidste Farvell“

Grum blev jordet i Frue Kirke; hans forsvundne latinske Gravskrift kendes. Der findes et latinsk Universitetsprogram med Sørgetalen over ham, holdt af Universitetets Rektor, Professor Jacob Fincke.⁶²⁾

Grum var 1651 blevet gift med *Søster Hansdatter Brochmann*, født 1629, død 7. Marts 1693, Datter af Professor Hans Rasmussen B. (Broder til Sjællands navnkundige Biskop Jesper Rasmussen B.) og Drude Fincke, Datter af Professor Thomas F. (Grums Enke ægtede Michel Henriksen Tisdorph, hans Efterfølger som Slotspræst) .

I Sørgetalen omtales, at Hustruen var frugtsommelig med Grum. Barnet menes at have været en Søn af Navnet *Morten Mortensen Grum*, men om ham vides intet.⁶³⁾

Biskop Aastrups yngste Søn hed *Hans Povlsen Grum*, og var formentlig født 1616—19. Han blev Student 1640 fra Lund, 17. Maj 1642 Baccalaureus, derpaa Kapellan ved Viborg Domkirke. Han blev endelig 12. November 1648 Præst i Vilsted-Vindblæs (ved Løgstør). Allerede i 1649 var han i Tvist med Præsten i Hjardemaal om en Værgemaalssag. 1652 blev Hr. Hans og hans Hustru overfaldet med onde Ord i Præstegaarden af en Bonde, der paastod, at Hr. Hans havde slaet ham og hans Kone med Kaarde og ikke vilde tælle hans Tiendekorn. 1655 var han i Strid med Degnen i Løgsted om Tiende. 1663 optraadte han paa Søsteren, Enkebispinde Anna, salig Biskop Frands Rosenbergs Vegne i Rets sagen mod Herremanden Jørgen Kruse til Hjermitslevgaard om

det af hende ydede Laan (S. 209). Han synes saaledes at have arvet Farfaderens voldsomme Sind. Han blev dog Provst og døde 1679.⁶⁴)

Grum ægtede før 1. August 1649 *Anne Nielsdatter Rosenberg*, født c. 1612, idet hun begravedes 27. Maj 1698 i Vilsted, 86 Aar gammel, Søster til Biskoppen (S. 209). Hun havde før været gift med Formanden i Kaldet, Jens Olufsen.

Provst H. P. Grum havde 3 Sønner:

Om en af disse vides intet.

En anden, *Sueder Hansen Grum*, blev 1673 Student fra Aalborg og døde formentlig ung, ubefordret og ugift. Ældst var *Povl Hansen Grum*, født 1650, 1669 Student Viborg, 23. Juni 1675 cand theol. (non). Han blev 3. Januar 1679 Præst i Kornum-Løgsted (Løgstør), ordineredes 24. August 1681 og døde 1. Juli 1697. Ifølge det gejstlige Skifte efter ham havde han opbygget Kornum Præstegaard med 4 store Længer og Fæhus „velbygd og med stor Bekostning“ (værdsat til 443 Sletdaler). Han efterlod sig 900 Daler. Han var gift med *Maren Jensdatter Schytte*, Datter af Formanden Jens Olsen Schytte. Hun skal være død c. 1743.⁶⁵)

De havde 5 Børn.

1. *Anne Povlsdatter Grum*, født c. 1683, idet hun i Skiftet efter Faderen 1697 opgives at være 14 Aar. Hun begravedes 27. Maj 1768 i København (Frue Ligbog) fra Gæstgivergaarden „3 Hjorter“ i Vestergade, hvor hun efter Mandens Død, i hvert Fald fra 1762, boede hos sin Datter Bolette Sophie Amalie Arnkiel, der var gift med Tjener, senere „Herbergerer“ og Ejer af nævnte Gæstgivergaard Johannes Mehler Flechtner, Broder til den S. 215 nævnte K. C. Flechtner. Ligbogen siger urigtigt, at hun var 92 Aar.

Hun ægtede 1709 *Hans Jessen Arnkiel*, der angives at have ejet Børnsted(?) i Jylland, og derefter at have været Forvalter paa Mariager Kloster, og siden Skoleholder.⁶⁶⁾ I Frue Ligbogs Tilførsel om Enkens Begravelse kaldes han „Hans Jessen, Købmand“. I hvert Fald døde han som kgl. Skoleholder (ved Frederik IV's Rytterskole) i Gjern i Jylland og begravedes der purif. Mariæ (2. Februar) 1753, 91 Aar gl. Han maa altsaa være født 1661—62, hvis Kirkebogstilførslen er rigtig. De havde — som nys omtalt — en Datter.

2. *Morten Povlsen Grum* var født 1685, idet han i Skiftet efter Faderen 1697 opgives at være 12 Aar og ved Immatrikulationen 20. Juli 1702 16 Aar. Han blev Student 1702 fra Aalborg, skal have været „Pestpræst“, (d. v. s. Præst under Pesten i København 1710) og være død 1711.⁶⁷⁾

3. *Sueder Povlsen Grum* døbt 9. Januar 1690 i Kornum, blev 1712 Student i Aalborg, opgives at være død ung, vist allerede som Student.⁶⁸⁾

4. *Hans Povlsen (Grum)* døbt 1. Oktober 1694 i Kornum, opgives at være flyttet til København, og at have haft en Datter, der blev gift med Knud Flechtner.⁶⁹⁾ En H. P. Grum ses ikke at have taget Borgerskab eller ved Vielse betalt Copulationsafgift i København, nævnes heller ikke i Skattemandtallene 1743 og 62; men han er utvivlsomt identisk med den „Kældermand“ — Kælderhøker og Skænkevært — Hans Poulsen, der 15. Marts 1762 var Fadder ved Melhandler Knud Christian Flechtners og Ellen Marie Hansdatters Søns Daab (Frue). Herpaa tyder det ogsaa, at de andre Faddere tilhørte det mere velhavende Borgerskab eller Flechtner-Slægten. Hvis Kældermanden ikke havde været nær Slægting og —

efter alt at dømme — Barselkonens Fader, var han, der indtog en i Datiden saa lidet agtet Stilling, næppe blevet indbudt til Fadder. Hans Poulsen kalder sig selv „Kældermand“ i Skattemandtallet 1743. Han boede dā Gl. Torv (Matr.) Nr. 119 og havde i Huset 2 Pigebørn „nemlig den ene er min Datter, den anden er et fattig Barn uden Løn gl. 14 Aar“. I Skattemandtallet 1762, da han boede Gl. Torv (Matr.) Nr. 142, kalder han sig „Enche Mand, holder en Pige Malene Kjerulf (vist Datter af en tidligere Parykmager i Aalborg) 22 Aar gammel.“

Hans Povlsen begravedes 6. Oktober 1772 i København (Frue), og den opgivne Alder, 78 Aar, passer altsaa fuldstændig til, at han er den 1694 fødte Hans Povlsen (Grum). Det er ikke gaaet Præstesønnen saa godt i Hovedstaden, og dette er vel Grunden til, at han — Sønnesønssøn af Biskop Aastrup og *Grumlinjens sidste mandlige Skud* — har bortkastet Grum-Navnet.

Han ægtede, formentlig før 1728, en Kvinde, hvis Navn ikke kendes, men som efter foranstaaende maa være død før 1762. De havde en Datter *Ellen Marie Hansdatter (Grum)*, der ikke kaldes med Grumnavnet; hun maa være født 1728—29, idet hun i Folketællingen 1. Juli 1787 opgives at være 58 Aar. Det vides ikke, naar hun, den *sidste kvindelige Ætling af Grumlinjen*, døde; men 1801 ejede en anden Slægt Huset.

Hun var 2 Gange gift. 1. Gang med *Rasmus Andersen Gaard*, født 1718 paa Falster, der 9. Maj 1742 tog Borgerskab i København som „Melmand“ (Melhandler). Han ejede Gammelatorv (Matr.) Nr. 3 (Gade Nr. 12) og boede dér. Begravedes 11. Januar 1759 i København (Frue). Ægteskabet var barnløst.

2. Gang ægtede hun 30. Juli 1760 i København (Frue) *Knud Christian Flechtner*, Broder til den førnævnte J. M. Flechtner, der var hjemmedøbt 6. April 1728 i V. Hornum, Himmerland; kaldes „Tjener“ ved Ægteskabets Indgaaelse, men tog 4. Maj 1761 Borgerskab i København som Mel- samt The- og Porcelænshandler og erhvervede ved sit Ægteskab Ejendommen paa Gammeltorv, hvor han boede. Han begravedes 8. Januar 1786 i København (Frue). (Forældrene var Knud Ludvig v. Stolzig F., Præst til V. Hornum-Flejsborg-Hylleborg og 1. Hustru Karen Hansdatter Lund).

Ellen Marie Hansdatter havde i 2. Ægteskab 1 Søn.

5. *Povl Povlsen Grum*, døbt 10. Marts 1698 i Kornum, Latinskolediscipel i Aalborg. „Hensat“ 28. Juni 1714 i Kornum.

B. Præsten Niels Mortensen Grums Efterslægt
(se S. 208). Af 1. Ægteskab.

1. *Jens Nielsen Grum* blev 1633 Student fra Ribe, kaldedes 16. Februar 1654 til Viborg Hospitalskirke og 1657 til residerende Kapellan ved Domkirken. Han døde 15. Maj 1672 i Viborg. Var gift med *Karen Andersdatter Winther*, død 7. Juli 1691 i Viborg. Ægteskabet var barnløst.

2. *Povl Nielsen Grum* var født 1617 og blev Student fra Slagelse. Senere rejste han i Udlandet og immatrikuleredes, 26 Aar gl., 5. Marts 1644 i Leyden.⁷⁰) Naar han her kaldes „*Paulus Grom Schandinavia Danus*“, beror dette muligvis paa en Forveksling med Fætteren Morten Povlsen G. (S. 210), der var Søn af Bispen i Lund og velkendt i Leyden. I hvert Fald vides det ikke, at Povl Nielsen Grum har haft Forbindelse med Skaane (Schandinavia). Han blev Præst i

Ikast (ved Herning), men dette kan naturligvis ikke allerede være sket 1627, som Wibergs Præstehistorie angiver. Død formentlig 1668, idet Sønnen blev Præst i Ikast efter ham 5. Februar 1669.

Denne Søn, hvis Moder, Hr. Povls Hustru, ikke kendes, hed *Jørgen Povlsen Grum*, blev 1667 Student fra Viborg, og som nævnt Præst i Ikast efter Faderen. Han døde 1695. Han var viet 2 Gange med kgl. Bevilling af 1671 og 73; hans sidste Hustru var *Magdene Olufsdatter Wroue*, Datter af Oluf Knudsen, Præst i Vroue-Resen, og Olivia Nielsdatter. Af disse Ægteskaber kendes ingen Børn.

3. *Povl Nielsen Grum*. Der har formentlig været en Søn til af Navnet Povl, maaske opkaldt efter den afdøde Farbroder, Biskoppen i Lund. 1. April 1634 fik Sorø Akademis Hofmester nemlig Kongebrev om at optage Pofvel Nielsen i Sorø Skole. Det siges her udtrykkeligt, at han var Søn af M. Niels, Sognepræst i Gamst Sogn (S. 208). Universitetsmatriklen har dog kun den 1633 fra Slagelse deponerede Student af dette Navn, og det maa vel være ham, der blev Præst i Ikast. Man kan ikke tænke sig, at det er den samme, der Aaret efter fik Tilladelse til at gaa i Skole i Sorø, naar han alt var Student.

Den paagældende synes død ubefordret; thi 12. Januar 1677 skrev Biskop Jens Bircherod i Odense i sin Dagbog: „I St. Knuds Kirke hørde jeg hodie (idag) en gammel mig tilforn ubekjendt Studiosum, navnlig Povl Grum. En større og grovere Røst af nogen Prædikant har jeg aldrig før hørt, og saa at han med Billighed til sit cognonem (Tilnavn) kunde svare og Børn letteligen lade sig af hans Prædiken kyse“(1).⁷²) Død efter 12. Januar 1677.

4. *Anne Nielsdatter*, gift med *Jens Christensen*

Gjødstrup. Denne, der 1621 blev Student fra Roskilde, var Præst i Hee ved Ringkøbing. Han blev 14. Juli 1653 Provst og døde i Juni 1666. Han var sikkert Søn af Præsten Christen Nielsen til Snejbjerg-Tjørring ved Herning, der boede i Gjødstrup Præstegaard i Snejbjerg. Denne havde 22 Børn, hvoraf alle, der levede — bortset fra en Datter — skal være havnet i Præstestand.⁷³⁾

Dette er dog næppe rigtigt.

Af 2. Ægteskab.

5. *Søren Nielsen Gamst* blev Student 1660 fra Ribe og 21. August 1669 Præst i Verst-Bække (ved Kolding). Han angives i Wibergs Præstehistorie at være Søn af Niels Mortensen (Grum). Gamst førte ganske vist ikke Grum-Navnet, men det gjorde Hr. Niels Mortensen (Grum) heller ikke fast. Paa Afstamning fra denne tyder Gamsts Fadernavn og hans Tilnavn, der er taget efter Landsbyen Gamst (i Anst Sogn), hvor Hr. Niels' Præstegaard laa (S. 209). Da S. N. Gamst imidlertid — efter Studenteraaret at dømme — vel tidligst kan være født ca. 1640, maa han altsaa have været meget yngre end N. M. (Grum)s andre Børn. Dette kan kun forklares ved, at Hr. Niels i ældre Alder (c. 60 Aar) har giftet sig igen og i det ny Ægteskab faaet denne Søn.

Hr. Søren havde mange Sorger paa sine gamle Dage, ikke helt uden egen Skyld. 7. Juni 1687 begik hans Kapellan Anders Mikkelsen Hoe i Tungsind Selvmord med en Kniv. Hr. Søren fik da en anden Medhjælper, Studiosus Elias Samuelsen Biener, der ved kgl. Resolution af 11. Oktober s. A. „formedelst Hr. Søren's store Svaghed“ beskikkedes til dennes Kapellan med Successionsret. Imidlertid ymtes der

om, at dette Forhold ikke var gaaet rigtigt for sig, og Ribebispen havde allerede forinden indledet en Undersøgelse.

Under denne fremkom følgende, af en Præst og 2 teologiske Studenter udgivne Tingsvidne, der afslører en af de mest barokke Scener, hvori Datidens danske Kirkemænd har taget Del:

Tingsvidne.

Kiendis Vi underskreffne, at vi dagen, som var d. 16. September (16)87 om afftnen hafver hørt her udj Hersleb Præstegaard af Hæderlig Hr. Jens Pederssen Bierrings egen Mund nogle Ord, hand berettede at være refererit, da hand var hos Hæderlig Hr. Søren (Gamst) i Wiert (Verst) med sin Hæderlig Broder Hr. Peder Bierring og fich ofvertalt Hr. Søren, at hand sit Kald til en Studenter ved navn Elias Biner skulde afstaa, og sagde hand, at dengang Sagen først skulde begyndes, da tog hand først en Slump penger og satte paa Bordet, sigendes: „her staa Bispen“; dernest tog hand en stor flaske brendevin og sagde: „der staa Prousten“, og lagde siden papiret der imellem, brugte dernest disse ord, formedelst Hr. Søren tilforn hafde undskylt sig, at det iche kunde skee, førend hand talte først med Bispen og Prousten, og tog fat paa Brendevinet: „nu ville vi først tale med Prousten, dernest vil vi noch komme tilrette med Bispen“, og dermed begynte de lystig at driche, indtil de fich Hr. Søren ofvertalt til at underskrifve; at dette saaledes er i Sandhed, vidner vi med egen Hand og lofver at være giestendis, hvor behof gjøres. Datthum Hersleb Præstegaard d. 30. September A. 1687.

Paa Landemodet 28. Oktober s. A. tilstod Hr. Søren, at han i sin Tid havde afstaaet sit Kald til afdøde Hoe for 200 Sletdaler og nu igen 14. September 1687 til Biener for 120 Sldr., hvoraf de 20 alt var betalt. Hoes Enke var helt forbigaaet i den sidste Kontrakt. Hr. Søren gjorde paa Landemodet en ynkelig Figur og paaberaabte sig sin „Vanvittighed“. Dommen gik ud paa, at Kontrakten af 14. September 1687 skulde

agtes ugjort, og at Hr. Søren skulde tilbagebetale Biener de 20 Sldr. og til Straf selv betale et tilsvarende Beløb til Ribe Stifts fattige Præsteenker.

Trods alt forblev det ved den kgl. Udnævnelse af 11. September 1687, og de 2 Præster kom til at bo sammen i Verst Præstegaard. Hr. Elias overtog den faktiske Bestyrelse af Præsteembedet, men viste sig at være en slet Person, hvis Forhold til Hr. Søren blev meget daarligt. 21. September 1693 var Hr. Elias stævnet for Provsteret, beskyldt for uden skellig Grund at have afvist fra Nadveren Hr. Søren's Hustru Karen Hansdatter. Han paastod, at hun havde taget Skarpretteren ind i Huset til sig, hvorved hun var kommet i ondt Rygte, „ligesom hun noget utilbørligt med hannem skulde have begaaet, hende og hendes hæderlige Familie til ikke ringe Beskæmmelse.“ Sagen jævnedes dog med en Undskyldning fra Hr. Elias. Ogsaa paa anden Maade viste denne højst utiltalende Egenskaber. Han overfaldt en Gang en Bonde, og 1692 flygtede — efter Tingbogen — 2 Piger fra Præstegaarden, fordi han slog og mishandlede dem. Desuden var han en uefterrettelig Betaler. Tilsidst søgte Sognefolkene endog ved Trolddomskunster at skille sig af med ham. Han døde i Fattigdom.

Efter 1693 høres ikke mere til Hr. Søren. Formentlig er han rejst fra Eggen, siden Skifte efter ham ikke findes i Anst Herreds gejstlige Skifteprotokol; død efter 1693.⁷⁴⁾

Gift med ovennævnte *Karen Hansdatter*, ligeledes død efter 1693. Om der var Børn i Ægteskabet, vides ikke.

NOTER.

1) Der henvises i saa Henseende til Laurits Ploug Borberg: Slægtebog over Familien Borberg m. v. (2. Udg.), Skive 1944, hvori ogsaa findes en fælles Tavle over de forskellige Slægtslinjer, jfr. desuden en Afhandling af samme Forfatter „Om den gamle Selvejrbondeæt i Trabjerg, Borbjerg Sogn m. v.“ i „Hardsyssels Aarbog“ 1944, S. 121—50. 2) W. Christensen: Repertorium diplomaticum regni danici mediævalis. Serie II. Nr. 1590. 3) Samme: Nr. 4824, 6214, 7379, 7718, 8750, 8906, 8922. Omskriften „Grumi per(s)on“ paa det nedenfor omtalte Segl under Dok. 4824 velv. tydet af Arkivar P. B. Grandjean. 4) C. Knudsen og M. Kristensen: Gamle danske Personnavne I (Grumi), Kbh. 1938. O. Nielsen: Gl. jydsk Tingsvidner Nr. 63, 80, 81, 82, Kbh. 1882. 5,7) G. Knudsen og M. Kristensens fornævnte Værk I (Grumi). „Ribe Oldemoder“ (avia ripensis) v. O. Nielsen 86, 99, 74, Kbh. 1869. 8) Ældre danske Archivregistraturer V. I. M. 18, S. 380—81. 9) C. Paludan-Müller: Grevens Fejde I. 288 ff. Kbh. 1853. 10) Danske Magazin 4. R. I. 63, Tegnelser over alle Lande VI. 96. O. Nielsen: Gørding Herred 3—4 i Danske Saml. 2. R. II, 3—4 Kbh. 1872—73, (citeres G.H.). 11) D. Mag. 3. R. VI. 314. 12) Samme: 4. R. I. 261. 13) Kancelliets Brevbøger 1557, 1560. 14) O. Nielsen: Nævnte Værk. 23. 15) Wiberg: Præstehist. Suppl. Haandskrift: Neumann: Efterretn. vedr. Gørding Kirke 1768. (O. Niensens Saml., Pakke Gørding, Stednavnearkivet). G. H. 23. 16) Ny kgl. Saml. Fol. 727. O. Nielsen: G. H. 23. 17) Kirkehist. Saml. 3 R. II. B. 210. 18) O. Niensens Saml., Pakke „Vardho“ (Stednavnearkivet). 19) Kirkehist. Saml. 5. R. 2. B. 557. G. H. 23 siger uden Kildehenv., at han levede 1611. 20) Ny kirkehist. Saml. VI. 546. E. Quistgaard: Præstehustruer. 22) Jydske Samlinger VIII. B. 30, 40. 23) Jydske Tegn. 401, 451, 502. Kongens Rettertings Domme I, 4 ff. J. M. Møller: Slaugs Herred 242 ff. Kolding 1914. O. Nielsen: Slavs H. 48—49. Kbh. 1868. 24) Kancelliets Brevbøger 1597. 25) O. W. Lemke: Visby Stifts Herdaminne, 116, 141. Örebro 1868. 26) Citaterne fra Hegelunds Dagbøger velv. overladt mig af Højskoleforstander, cand. mag H. Lund, Rødding. 27) Jydske Saml. 2. R. I. B. 29—30. 28) Udførlig Skildring af Stages Drab i Samlingernes 1. B. 260 ff. 29) Borbjerg og Ryde Kirkeregnskaber 1600. 30) Se den i Note 1 nævnte Afhandling samt Slægtebog S. 33—38, Slægtstavlen S. 40

og Litteraturfortegnelsen i samme Skrifts Note 28. ³¹⁾ Om Slægten Borberg og dens Nedstamning fra Claus Grummesen, se den i Note 1 og 30 omtalte Slægtetog. Levnedsskildring af L. Borberg findes — foruden i Slægtetogens S. 99—101 — som Indledning til Skriftet: I Krig og Kantonnement 1864. Personlige Erindringer af Sekondløjtnant, cand. juris. Lauritz Borberg. Udgivet af L. P. Borberg, Kbh. 1838. I Embedslisten i C. Lindberg-Nielsen: Varde Bys Historie 1442—1942 er L. Borberg ved en Fejltagelse glemt baade som Borgmester og Byfoged. ³²⁾ J. F. Kinch: Ribe Bys Hist. 1536—1660. 308—09. Broderens Overfald paa ham: Jydske Saml. III. 149 ff. Ligstenen: P. Terpger: Inscriptiones ripenses, Kbh. 1702. ³³⁾ Person. Tidsskrift. I. R. 2. B. 39—40, Ny kirkehist Saml. VI. 546. Se iøvrigt Wibergs Præstehist. Bryllupsdigtet: O. Nielsen: Malt Herred. 22. Kbh. 1870. ³⁴⁾ Biogr. Lex., Dansk Biogr. Lex. (med Kildehenvisninger). ³⁵⁾ O. Arends: Slesvig-Holstens Gejstlighed I. 411. ³⁶⁾ Se om Ægteparret Wibergs Præstehistorie. ³⁷⁾ Fra Ribe Amt VII. 76. ³⁸⁾ Samme. 108. H. Mathiesen, O. Smith, V. Hermansen: Ribe Bys Hist. 1660—1730, S. 380. Kbh. 1929. ³⁹⁾ Ribe Bys Grundtakst 1682. Ribe Skifteprotokol 1684—86. Fol. 282 ff. Byfogden Niels Jacobsen (Bonnum) er blevet daarlign behandlet af den personalhistoriske Litteratur, idet han i de fornævnte historiske Arbejder er blevet spaltet i ikke mindre end 3—4 forskellige Personer. De her meddelte Oplysninger turde formentlig have sat Forholdet paa sin rette Plads. ⁴⁰⁾ B. C. Aquilonius (Bertel Knudsen Ørn): Epistolarum centuria auspicialis in qua æterna lacrimas sacris suæ cineribus reliquit. EP. XXIV. Wittenberg 1617. Wibergs Præstehist. ⁴¹⁾ Overfalds-sagen, se Note 32. Gavebrevet: Jydske Reg. 3, 548 b, Kancelliets Brevbog 1583. ⁴²⁾ Jydske Tegn. 4,463 b og 4,498 b. Kanc. Brevb. 1594, 1595. Velv. Medd. af Sognepræst K. Høgsbro Østergaard, Aastrup. ⁴³⁾ Hofmans Foundationer IV. 583 Note e. G. H. 37, Kbh. 1872. Medd. fra Sognepræst K. Høgsbro Østergaard, Aastrup. ⁴⁴⁾ G. H. 36. L. S. Jespersen: Starup Sogns Hist. 78. Bramminge 1920. E. Tang Kristensen: Danske Sagn IV. Nr. 426. Kbh. 1932. ⁴⁵⁾ Hans Livsskildring er opbygget paa Grundlag af S. 204 omtalte Ligprædiken, Norske Rigsregistrarer (N. R. R.) samt Norske Saml. II 295, 300, 304. ⁴⁶⁾ N. R. R. V. 296, 472. ⁴⁷⁾ N. R. R. V. 354. ⁴⁸⁾ N. R. R. V. 576: ⁴⁹⁾ N. R. R. VI. 359. ⁵⁰⁾ N. R. R. VI. 497 ff. ⁵¹⁾ N. R. R. VI: 570—71. ⁵²⁾ I det kgl. Bibliotek. ⁵³⁾ N. R. R. IV. 688. ⁵⁴⁾ N. R. R. VI. 511,

VII, 315, 631, VIII. 172, X. 194, XI. 534—35, XII. 49. ⁵⁵⁾ H. F. Rørdam: Hist. Saml. og Studier III. 345. Kbh. 1898. ⁵⁶⁾ Kirkehist. Saml. 3. R. 5. B. 157. ⁵⁷⁾ Biogr. Lex., Dansk Biogr. Lex. (med Kildehenvsn.). Bj. Kornerup i Festskriftet til H. Matthiesen, 91 ff., Kbh. 1941. Visitatsbogen er nys trykt i Lunds Stifts Herdaminne Ser. 1. B. 1., Lund 1943. Om en Række latinske Digte og Breve til Aastrup fra B. C. Aquilonius, se Kirkehist. Saml. III. R. 3. B. (Registret) og Note 40 foran. ⁵⁸⁾ Se om ham „Fra Ribe Amt“ X. 353 ff. ⁵⁹⁾ Kirkehist. Saml. 5. R. 2. B. 556. Kongebrevet: Jydske Reg. X. 470. ⁶⁰⁾ Kirkehist. Saml. 3. R. 3. B. 257. ⁶¹⁾ Personalhist. Tidsskrift 9. R. 3. B. 209 ff. ⁶²⁾ Biogr. Lex. Dansk Biogr. Lex. (med Kildehenv.). Sørgetalen i Kgl. Bibl. ⁶³⁾ A. Vahl.: A. S. Vedels Efterkommere. 3. 9. Kbh. 1896. ⁶⁴⁾ Pers. Tidsskr. 9. R. 3. B. 208—09, 10. R. VI. B. 28: ⁶⁵⁾ Ifølge Blyantsnotits i den i Rigsarkivet værende alfabetiske Studenterfortegnelse (af H. H. Schou). ⁶⁶⁻⁶⁹⁾ Som Note 63. ⁷⁰⁾ Pers. Tidsskr. 2. B. 133. ⁷¹⁾ Sjællandske Tegnelser 25, 271 b. Kanc. Brevbog 1643. ⁷²⁾ Pers. Tidsskr. 9. R. I. B. 116. ⁷³⁾ Wibergs Præstehist., se Trap 4. Udg. VIII. 227. ⁷⁴⁾ Jydske Reg. 118/1687. Kirkehist. Saml. I. B. 475, 651. L. N. Helweg: Dansk Kirkehist. efter Reformationen, 2. Udg. I 498. Kbh. 1857. Wibergs Præstehist. (Tingsvidnets Tekst ordret Originalens, Tegnsætning Nutidens). Jydske Saml. I R. 10. B. 104 ff.

Pietismen paa Ribeeegnen.

Af Forst. *F. Elle Jensen.*

Skals.

Da Frederik IV.s 2. Hofpræst, *Joh. Ochsen*, 1712 blev udnævnt til Biskop i Ribe, fik Stiftet i ham sin første pietistiske Tilsynsmand. Da han imidlertid allerede Aaret efter blev forflyttet til Aarhus, kom han som rimeligt er ikke til at faa nogen videre Indflydelse paa Præster og Menigheder, men hans kirkelige Indstilling fremlyser klart af de Synodalmonita, han udstedte ved de tre Landemoder, han ledede. I det første, i Ribe, paalagde han „kærligt og hjerteligt“ Gejstligheden med Flid og Nidkærhed at „føde den Hjord“, som den skulde lede, og med sand Lærdom og godt Eksempel føre de Sjæle til Gud, som var den betroet, ligesom han samme Aar i Varde indskærpede den saavel at drage Omsorg for Undervisningen i Børnelærdommen som i Prædiken at revse aabenbare Synder som Eder Guds Navns Misbrug, Drik, Svir og Underfundighed; de der holdt Bedetimer (gudelige Forsamlinger) skulde gøre sig al mulig Flid for, at det skete med Ærbødighed i Herrens Frygt. Ved sit sidste Landemode 1713 sagde han, at han paa sine Visitatser i Sognene havde forefundet stor Vankundighed; Menighederne vidste ikke, at deres Tro var grundet paa Bibelen, ja end ikke, hvad det var for en Bog, hvorfor Nødvendigheden af ved Katekisation og Indførelse af Lærebøger at føre baade unge og

gamle til Guds salige Kundskab atter fremhævedes.¹⁻²⁾

Den haarde Dom over Forholdene i Stiftet, som Biskoppen har fældet, taler næppe til Gunst for hans Menneskekundskab. Utvivlsomt har det mange Steder staaet sløjt til med Hensyn til Almuens kristelige Oplysning, men at de Menigheder, han har besøgt skulde være aldeles uvidende, er dog lidet troligt. Det daarlige Indtryk, Ochsen har faaet, kan ogsaa delvis have haft sine Aarsager i, at han ikke selv har forstaaet at spørge paa den rette Maade, ligesom Bøndernes Skyhed overfor den ukendte Embedsmand kan have spillet ind.

Ochsens Eftermand, Biskop *Laurids Thurah* (1713-31), var ikke Pietist, men han stod neutralt overfor Bevægelsen, der iøvrigt kun et enkelt Sted i Stiftet (Stauning og Skern) optraadte aggressivt. Derimod kom det med Ribe som Hovedbrændpunkt til stærke Brydninger under den følgende Tilsynsmand, *Mt. Anchersen* (1731—41). Thi i Modsætning til sin Forgænger, der synes at have været en rolig og besindig Mand, var han, der iøvrigt gjaldt for en fremragende Orientalist, hidsig og opfarende af Natur, og da han desuden var meget konservativ og yndede at bruge sin Myndighed, var det ikke mærkeligt, at han tørnede voldsomt sammen med det pietistiske Røre, som netop i hans nærmeste Omgivelser antog en særlig yderlig-gaaende Skikkelse.

Allerede paa Varde Landemode 1731, altsaa lige efter sit Komme til Stiftet, advarede han i et Synodalmonitum kraftigt mod saadanne Traktater og Katekismusforklaringer, som var fulde af nye og med den augsburgske Bekendelse ikke klart overensstemmende Udtryk, og som kun var daarligt oversat paa Dansk, ligesom han paalagde Gejstligheden at have Indseende

med, at Ungdommen kun blev oplært efter de Bøger, som i Forvejen var censureret af det theologiske Fakultet. Og da to Aar efter de pietistiske Præster Enevold Evald og P. N. Holst i Hovedstaden af Samvittighedsgrunde var blevet fritaget for at meddele Absolutionen ved Skriftemaalet, drog han — ogsaa ved Varde Landemode — heftigt til Felts mod den „Fortørnelse og Forargelse“ for Guds Kirke, som af „tven- de urolige Hoveder i København har været yppet“, og formanede til at holde Øje med Præster, Studenter og andre gejstlige, saa deres eventuelle Overtrædelser og Uoverensstemmelser med den augsburgske Konfession kunde blive anmeldt for ham og straffet efter Loven.

Dette var imidlertid kun Forpostfægtninger, thi det varede ikke længe, inden Biskoppen fik Bevægelsen lige ind paa Livet, idet det stærke Røre, som netop i disse Aar gjorde sig gældende i Hovedstaden, hvor Pietister og ortodokse forkætrede og bekæmpede hinanden paa det voldsomste,³⁾ forplantede sig til Ribe. Formidleren var den nye Præst ved Hospitalskirken, *El. Beyerholm* (1731—37), som hørte hjemme paa Pietismens venstre Fløj. Hans Forkyndelse, der ikke alene sigtede mod at vække Mennesker op af Syndesøvnen, men foreskrev visse bestemte Oplevelser som Betingelse for Omvendelsen, vakte hurtigt stor Opsigt i Byen, og han fik efterhaanden adskillige Tilhængere, som heltud delte hans Meninger; blandt dem var nogle af Katedralskolens Hørere, og han fik vistnok ogsaa stor Indflydelse paa Kapellanen i Hygum, *Peder Jacobsen Hygom*. Tonen indenfor Kredsen var mørk og fanatisk; naturligvis angreb man alle verdslige Forlystelser, og man anerkendte som kristne Brødre kun dem, der som de selv havde gennemgaaet

en haard Bodskamp med Angst og Fortvivelse, før de naaede frem til Troen. „Har du været i Helvede?“ var derfor et Spørgsmaal, man ofte rettede til søgende Sjæle, og hertil skulde der da svares ja eller i alt Fald: „Nej, men jeg haaber snart at komme der!“

Sidst i 1734 indkom der Klage til Biskoppen fra Hygum over Kapellanden, der sluttede sig nøje til Vækkelsen i Ribe og helt virkede i dens Aand.⁴⁾ Peder Hygom, der var Søn af den stedlige Sognepræst, var født 1692 og havde efter at have taget Embeds-eksamen i København studeret et Aars Tid i Kiel, hvor han antagelig er blevet grebet af de pietistiske Tanker. Siden blev han Kapellan og 1730 Sognepræst for Lintrup og Hjerting, men opgav 1732 sit Embede for at være Medhjælper hos sin gamle Fader. Om hans tidligere Forkyndelse vides intet; formodentlig har den dog hele Tiden været præget af den nye Fromhedsretning, ogsaa før han kom under Beyerholms Paavirkning, men paa den anden Side er det temmelig sandsynligt, at denne har ført ham længere til venstre. I alt Fald havde hans Prædiken paa den Tid, Talen her er om, en haardt dømmende og afgjort lovmæssig Klang, og man vil derfor let forstaa, at han med den Tilbøjelighed til kun at se hvidt eller sort, som kendetegner den senere Biskops Visitatsberetninger, meget let maatte komme i Strid med dem af Menigheden, som ikke fulgte ham i eet og alt.

Følgen af hans nidkære Arbejde blev, at der kom en stor Vækkelse i Sognet, Sværgeren og Banden tog af, Helligdagsarbejde, Krogang og Svir hørte op, og Julelegene kunde ikke trives mere. Derimod flokkedes man Søndag Aften i Præstegaarden for at høre Prædikenen gentaget, ligesom adskillige indfandt sig Søgnedagsaftener for at raadføre sig med Kapel-

lanen eller hans Fætter, den theologiske Kandidat *Niels Astrup*, der var Huslærer for hans Børn og ligeledes meget afgjort sluttede sig til de vakte.⁶⁾

Men det skarpe Skel, Hygom drog mellem sine Tilhængere og de andre, satte meget ondt Blod, og der opstod en stærk Gæring i Menigheden, ja det kunde endog ske, at de religiøse Mellemværender mellem Folk ved Sammenkomster gav sig temmelig haandfaste Udslag, og den gamle Sognepræst var meget betænkelig. Forøvrigt kan man ikke undre sig over, at Bønderne tidt ikke forstod og derfor ligefrem mistydede mange af de i de pietistiske Kredse gængse Udtryk og Talemaader, som Kapellanen anvendte i sine Prædikener, og Klagen over ham gik da derfor bl. a. ogsaa ud paa, at han lærte „Saliggørelse ved Lovens Gerninger“ og sagde, at Arbejdet skulde afskaffes, eftersom de omvendte faar alt, hvad de behøver.

I sin Erklæring til Biskoppen i Anledning af Besværingen afviste Hygom imidlertid fuldstændig de mod ham rettede Ankeposter, mens han paa den anden Side gjorde sin foresatte opmærksom paa de store Forandringer til det bedre, som Vækkelsen havde medført i Sognet, og hermed var maaske Sagen standset, hvis ikke 14 Mænd fra Fæsted og Harreby var fremkommet med en ny Klage. Det hed heri, at Hygom sagde, at Luthers Lære først nu blev ret forkyndt, og at han i Kirken bad for nogle, som han kaldte omvendte, rimeligvis dem, der kom i hans Hus, „men os i de vestre Byer, Fæsted og Harreby, kalder han dem af Sodoma og Gomorra og siger, der er kun een Loth derudi.“

Hygom maatte nu atter erklære sig, hvad han gjorde i en meget lang Skrivelse til Biskoppen med

en vidtløftig Redegørelse for sit pietistiske Stade og dets Overensstemmelse med Luthers Ord. Yderligere fortalte han om Forholdene i Sognet, at selv Børn paa 12 à 14 Aar nu forstod, at sand Kristendom ikke bestaar i udvortes Ærbarhed og død Trø til Kristi Fortjeneste, mens der var andre, som kaldte sig Lutheranere, der opførte sig som Hedninger i deres Sinds Forfængelighed. Han frygtede, at de fleste af dem, der talte om Luthers Lærdom, i Virkeligheden var lige saa fremmede for hans Lære om den sande Omvendelse — et Ord man ikke kan lide — som for Konfucius' Lære. Den sande Omvendelse begynder nemlig med en Hjerternes Sønderknuselse, der mærkes som en Kval i Samvittigheden og en Følelse af Døden.

Paa Grund af de tilspidsede Forhold i Sognet og for at skaffe Ro til Veje tog Biskop Anchersen først i 1735, midt i Vinterens Hjerte, paa Visitats i Hygum. Den begyndte i Præstegaarden med en 4-Timers Katekisation, som maa være faldet ud til Biskoppens Tilfredshed, thi da han derefter mødtes med Bønderne i Kirken, var han paa Forhaand indtaget imod dem, muligvis ogsaa fordi han, Embedsmanden, ansaa deres Klage over deres Sjælesørger for noget af en Insubordination.⁶⁾ Da han nu spurgte, om de havde noget at besvære sig over, blev der stor Tumult i Forsamlingen, saa Anchersen fandt sig beføjet til i Guds og Kongens Navn at befale dem at være rolige, da de ellers vilde ifalde Straf, men endelig fik man da sagt, at Hygom førte „ny Lærdom“, idet han talte om „Bodskamp“, „salig Fortvivlelse“ og andet, som de ikke forstod. Hertil svarede Biskoppen vredt: „Prædiker han anderledes end jeg? Vil I være klogere end eders Lærere?“ og sam-

menlignede dem med de oprørske Israels Børn i Ørkenen; en Mand, der enfoldigt bad om, at de maatte beholde deres gamle Bibel, Katekismus og Evangelium, udlo han haanligt. Kapellanen, forklarede han, forkyndte ikke andet end Kristus og ham korsfæstet, og de Ord, han brugte, men som de ikke forstod, betød kun Pønitense, Anger og Ruelse; paa den anden Side formanede han dog den unge Præst til at undgaa alle den Slags nye og fremmede Talemaader og holde sig til de gamle og hævdvundne. Dette lovede Hygom, og da Bønderne fortolkede dette som dog en lille Sejr i Striden med Kapellanen, slog de sig til Taals med Biskoppens Erklæring om, at den rene Lære ikke var i Fare, saa Anchersen kunde rejse hjem med Følelsen af at have tilvejebragt Fred i Menigheden.

Maaske er det Beyerholm, som har meldt om Vækkelsen og Begivenhederne i Hygum til København, i alt Fald blev de ikke upaaagtede i Christian VI.s Omgivelser, hvor de saa langt fra at skade den unge Kapellan tværtimod i høj Grad bidrog til hans hurtige Avancement. 1738 blev han Præst ved Frue Kirke i Aarhus og Provst for Ning Herred, og allerede Aaret efter udnævntes han til Biskop i Christiania, men fik, inden han tiltraadte, den tilsvarende Stilling i Aarhus, hvor han virkede i udpræget pietistisk Aand og med stor Nidkærlighed til sin Død (1764).

Den af ham i Hygum fremkaldte Vækkelse viste sig imidlertid at være uden virkelig Livskraft; den faldt sammen omtrent lige saa hurtigt, som den opstod. Allerede 1744 skrev Biskop H. A. Brorson fra sin Visitats paa Stedet, at den var aftaget og næsten uddød, og hans senere Besøg i Sognet var ham lige saa lidt til nogen Opmuntring. Men Aarsagen er ikke

vanskelig at finde, og man forstaar, at den herrnhutiske Emisær *Gert Hansen* havde Ret, naar han fra et Besøg hos Hygom skriver, at han hungrede mere efter Sandheden end efter Sjæle, og at han havde mere Visdom og Lærdom end „Grund.“⁷⁾ Hygom var med andre Ord doktrinær Pietist og vilde have Livet til at rette sig efter Paragrafferne, men derved forsyndede han sig mod den aandelige Udviklings Lov, og Resultatet blev derefter. Det var den yderliggaaende Ketnings usunde og usalige Lære om Bods-kampen, der her gav Bagslag, og Sindene kunde ikke i det lange Løb holde sig oppe paa de Følelshøjder, som de under Pres af Forkyndelsens voldsomme Ord var blevet jaget op til; for nogle blev det vel ogsaa i Samklang med Bevægelsens lovmæssige Karakter nærmest kun til en moralsk Vækkelse, saa det var ikke sært, om den tilsyneladende saa lovende Begyndelse i Virkeligheden ikke førte til noget.

Mens det lykkedes Biskop Anchersen, der mærkeligt nok her tog Pietistens Parti, at besværges Uroen i Hygom, kom det til at gaa helt anderledes i selve Ribe. I 1735 var et Par af de vakte Hørere i København for at tage theologisk Embedseksamen, og den Forbindelse, de ved den Lejlighed knyttede med de yderliggaaende Kredse, fik ikke ringe Betydning for Udviklingen af det religiøse Røre i Hjembyen, idet de ved deres Tilbagekomst saavel i hele deres Optræden som i de Prædikener, de holdt, i endnu højere Grad end tidligere gjorde sig til Talsmænd for den mørke Pietisme. At Biskoppen advarede dem, hjalp ikke, og snart opstod der som Følge af deres fanatiske Tale en stærk Gæring i Befolkningen.

Til sidst blev det Anchersen for meget,⁸⁾ og ved en Ordination om Efteraaret tog han Bladet fra Munden

og rettede i sin Tale et stærkt Angreb paa Pietisterne, der raabte Alarm og Ildløs, hvor ingen Fare var, og lagde Stød for de svage i Troen, ligesom han voldsomt angreb deres Lære om Bodskampen. „Forbandet være du med din Busskampf, til Helvede med din Busskampf“, udraabte han. Vi var, sagde han, kristne Mennesker fra Daabens Stund; derfor var det ogsaa galt at tale om vor „naturlige (d. v. s. gudløse) Tilstand“, og han beskyldte de vakte for Hovedhængeri, mens han forsvarede Dans ud fra Mirjams og Davids Eksempel.

Men næste Søndag svarede Beyerholm herpaa ved en Prædiken i Domkirken, hvor han ogsaa var Fro-sangsprædikant. Han talte da om de falske Veje og de falske Lærere, der sagde Fred, og der var ingen, og som skød Folk Puder under Armene ved f. Eks. at give dem Lov til „sømmelige Lystigheder“; de strøg i deres Prædikener alt over med løs Kalk, og naar man kun paa Sygesengen kunde sige: „Gud vær mig Synder naadig“, tog de det for gode Varer. Og han raabte — med tydeligt Henblik paa Bispen — Ve over dem, der havde brudt deres Daabs Pagt.

Et Par Dage efter blev den dristige Præst stævnet til Bispegaarden, hvor Anchersen i Nærværelse af Byens øvrige gejstlige spurgte ham, hvem han havde sigtet til. Beyerholm svarede, at det var ham, som førte Folk til den brede Vej, og det var ham, han havde tænkt paa forleden. Herover blev Biskoppen meget forbitret og begyndte — efter Beyerholms Fremstilling — at bande og sværge paa, at en af dem skulde miste Kjolen, hvortil den anden sagde: „Bort med den Sværgen, eders Højærværdighed; jeg kan

ikke taale at høre en Biskop saadan misbruge sin Tunge“. Anchersen udbrød da: „Se hvor man skal lade sig tiltale af saadant et Kreatur“ og rettede derefter et heftigt Angreb paa Beyerholms Tale. Denne mente dog, at meget skyldtes Misforstaaelse, men han indrømmede, at han kunde have sagt, at Gejstligheden var Baals Præster, og han mente, at en genfødt (d. v. s. omvendt) Lærer (d. v. s. Præst) ofte brugte Udtryk, andre ikke anvendte. Biskoppen formanede han til Omvendelse, thi ydre Kundskaber og Ceremonier var ikke nok.

En halv Snes Dage efter blev Beyerholm atter kaldt til Bispegaarden, hvor Anchersen for at lade Sagen falde forlangte ham til at underskrive en Afbigt, hvori han tilstod sine nærgaaende Angreb paa Biskoppen og bad om Forladelse — med dyr Forsikring om herefter ikke at „gravere“ ham med slige Beskyldninger, men stedse holde sig til sin Tekst og saadanne Talemaader, som stemte overens med den augsburgske Konfession, samt ikke „blande mig i disse Tidens Noviteter“. Dette nægtede han imidlertid, men han tilbød at give en skriftlig Undskyldning og love at udvise Ærbødighed og Lydighed mod sin foresatte. I sine Prædikener vilde han i „Sagtmodighed“ straffe Synden med al Alvorlighed, dog uden at „chokere“ nogen eller tale af „kødelige Affekter og Passioner“, hvad han hidtil som en Jesu Kristi Tjener heller ikke havde gjort.

Da man saaledes var lige vidt, truede Biskoppen med at gaa Rettens Vej for paa denne Maade at skaffe sig Oprejsning. Men han maa ikke have gjort det, hvad Grunden saa har været, thi vi hører ikke mere til Sagen. Derimod vakte Beyerholms Optraeden Opmærksomhed paa højere Steder, og to Aar

senere (1737) blev han udnævnt til Sognepræst ved Frue Kirke i Aarhus og Provst for Ning Herred, det Embede, Hygom arvede ved hans Død Aaret efter.

Men ogsaa paa Katedralskolen gik Bølgerne højt.⁹⁾ Hørerne paavirkede adskillige af Disciplene, der kom ind i stærke Sjælekampe og siden med mere Nidkærlighed end Forstand optraadte som yderlig-gaaende pietistiske Prædikanter saavel i Hospitalskirken som i visse Landsbykirker i Omegnen. Dette blev dog forbudt af Biskoppen, da deres umodne Tale vakte Forargelse hos mange. Det samme var Tilfældet med Hørernes, og Anchersens Formaninger hjalp ikke meget. Mest irriteret har denne vistnok været paa *Mt. Seerup*, Stiftsprovstens Søn, som i sin Tid, da han var Præst ved Trinitatis Kirke i København, havde opholdt sig i hans Hus; han blev tilkaldt til Bispegaarden og maatte der høre Bebrejdelser, fordi ogsaa han havde talt om Bodskampen, den salige Fortvivlelse og den naturlige Tilstand. Men da han kun vilde love ikke at sige noget, som stred mod Guds Ord og Konfessionen, slog Biskoppen sig til Taals hermed, idet han dog raadede ham til at undskylde sig for sine Tilhørere, fordi han havde brugt Udtryk, som var dem uforstaaelige.

I Byen var der stadigvæk Røre, og Rygtet gik, at Hørerne brød med de gamle Overleveringer, og at de var ved at indføre andre Skikke ved Undervisningen paa Skolen samt var i Uoverensstemmelse med Rektor *Falster*. Helt urigtigt var det ikke, idet nogle af dem paa egen Haand havde erstattet de hidtil anvendte Katekismusforklaringer med en pietistisk præget, som imidlertid ikke var censureret, og det var vist ikke tvivlsomt, at de i det hele var misfornøjede med Falsters Ledelse. Her greb nu Anchersen atter

ind, og Hørerne maatte paa hans og Rektors Bud falde til Føje og atter benytte de kasserede Bøger.

De led altsaa her et Nederlag i første Omgang. Men ogsaa de blev husket i København, og det er ejendommeligt at se, hvor hurtigt adskillige af dem kom i Embede. Seerup blev 1736 Kateket ved Holmens Kirke i Hovedstaden, 1738 Kapellan ved Vaisenhuset og 1741 Sognepræst i Faaborg,¹⁰⁾ og af de andre blev *Bagge Ussing* først Seerups Eftermand ved Holmens Kirke og derefter 1740 Præst i Lyndby,¹¹⁾ mens *Andr. Fog* 1738 blev Hjælpepræst hos sin gamle Farbroder ved Katrinekirken i Ribe og 1741 fik Embede i Skærbæk; her mildnedes hans strenge Forkyndelse under herrnhutisk Paavirkning, og der opstod en Vækkelse i Sognet.¹²⁾ *Joh. Kinast* kom ved Hofpræst Bluhmes Hjælp til at prædike for Kongen, der syntes saa godt om ham, at han gjorde ham til Sognepræst for Frederiksberg,¹³⁾ og *Peder Thun* blev 1742 kaldet til Hjortlund.

Det var sikkert Fog og Thun, som, da de andre hurtigt kom fra Byen, sammen med den førnævnte N. Astrup, der fik Beyerholms Plads ved Hospitalskirken, holdt Vækkelsen i Gang. 1742 blussede den igen stærkt op i sin gamle utaalsomme Form. Den senere Præst i Hvidding, *Joak. Evald*, som var Elev paa Skolen 1743—46, fortæller fra den Tid, at Lederne ikke vilde godkende hans Omvendelse, da hans Bodskamp ikke havde været haard nok, og at han derfor kunstigt fremtvang en urigtig Uro, dog uden at faa Fred. Det samme gjorde, mente han, mange.¹⁴⁾ Han sluttede sig siden til Herrnhuterne.

Af Byens Præster i disse Aar var Stiftsprovsterne *Broder Brorson* (1736—37) og *Hans Adolf Brorson* (1737—41, derefter Biskop) vel Pietister, men af en

mild og forsonlig Type. H. A. Brorson, som 1739 udsendte „Troens rare Klenodie“, samlede en stor Tilhørerskare om sin Forkyndelse, der dog muligt under Paavirkning af Fanatikerne havde en haardere Klang, end han egentlig selv ønskede, saa han mod sin Natur har udtalt sig dømmende om dem, han inderst inde ansaa for Medkristne. Paa den Maade kan man maaske forstaa den herrnhutiske Emisær Grassmanns gripende Beretning om, at Brorson i 1746 var i stor Anfægtelse over at have været en Fjende af „Brødrene“, skønt han elskede dem og holdt dem for Guds Børn. — Ogsaa Stiftsprovst *Peder Stokkemark* (1741—66), der blev kaldet i Stedet for den allerede udnævnte residerende Kapellan ved Frue Kirke i København, Bredenberg, som Hofpræst Bluhme beskyldte for at være en Kættermager,¹⁵⁾ var moderat Pietist. Han oversatte nogle Andagtsbøger fra Engelsk.

Pietist var maaske ogsaa *Nic. Clausen*, residerende Kapellan ved Domkirken og Kompastor i Seem (1732—46). Da Brorson 1742 visiterede derude, prædikede han om Menneskets Genstridighed mod Guds Naade, et pietistisk Tema; Ungdommen var vel undervist. Til Retningen regnedes ligeledes den som historisk Samler bekendte *David Grønlund*, der sagtens blev paa-virket af den, mens han som Huslærer opholdt sig i en stærkt aandeligt bevæget Egn i Syd norge. 1747—77 var han residerende Kapellan ved Katrine Kirke og Kompastor for Seem. Han har dog næppe været særlig udpræget, men han var paa Grund af sit smukke Organ en yndet Prædikant. Indholdet har imidlertid vist ikke svaret hertil.¹⁶⁾ 1754 klagede Beboerne i Seem over, at han og Kapellan Haard ved Domkirken sløsede med Gudstjeneste og Katekisation; der begyndtes tidt 3 à 4 Timer for sent, saa Folk først kom

hjem henimod Aften. Grønlund forsvarede sig med at henvise til, at Tjenesten i Ribe skulde passes, og at hans Helbred ikke var saa godt, men Biskoppen dekreterede, at fremtidig skulde der i Seem begyndes Kl. 8 om Sommeren og Kl. 9 om Vinteren; samt at Katekisationen ikke maatte forsømmes.¹⁷⁾ Alligevel skal Grønlund have interesseret sig for Forbedring af Skolevæsenet derude, og Brorson satte Pris paa ham; 1757 prædikede han ved Visitatsen „efter Sædvane ypperligt“ om „Kristi Kundskab Ypperlighed“.

Ved N. Astrups Død 1744 blev Feltpræst ved *Garden Morten Dam* hans Efterfølger. Vi ved ikke noget om hans Virksomhed, men Brorson gav ham 1752 en god anbefaling for at være grundig og opbyggelig i Lærdom og alvorlig og eksemplarisk i Levned,¹⁸⁾ saa han har rimeligvis, ligesom den tidligere Vaisenhuslærer *Jens Hobroe*, der 1743—45 var Kapellan i Byen, været Pietist.

Derimod kunde *Jørgen Sølle*, 1741—47 Kapellan hos den gamle Fog ved Katrinekirken,¹⁹⁾ ikke komme til Rette med den herskende, yderliggaaende Bevægelse, og da han prædikede denne for meget om Naaden, stempledtes han som Herrnhuter uden dog dengang at være det. Først da han ved Grassmanns Besøg i Ribe kom i Forbindelse med Brødremenigheden og i dens Forkyndelse af Syndernes Forladelse hørte den Tone, han havde savnet hos de andre, tog han sit Parti og deltog nu bl. a. i herrnhutiske Præstemøder paa Fyn. Senere gik han til Tyskland, studerede i Marienborn og endte som herrnhutisk Præst i Amerika.

Hvilken kirkelig Retning *Adam Thillerup*, 1735—38 Præst i Farup, indtog, er ikke klart. Han arbejdede for Skolevæsenets Forbedring, men kom ved

sin kværuerende Optræden i stærk Modsætning til Befolkningen og var stadig indviklet i Proces. 1738 klagede nogle af Bønderne over, at han 2. Paaskedag havde afvist deres Børn fra Konfirmation, efter at de i lang Tid to Gange ugentlig var mødt til Overhøring, baade Søndag og Onsdag, efter Luthers Forklaring. Resultatet kendes ikke, men det ses, at Biskoppen har tilraadet Provsten at søge at ordne Sagen uden at tage sig alt for meget af Præstens Henvendelser.

Hans Eftermand, *Aug. Henrichsen* (1738—51), en Raadmandssøn fra København, var blevet vakt i Husset hos Christian VI.s gamle Lærer, Etatsraad Schrøder, og havde studeret ved de pietistiske Universiteter i Halle og Giessen; ved sin Ankomst til Farup skrev han i Kirkebogen: „Herren give mig Barmhjertighed og Naade til at føde hans Menighed efter hans Vilje og bevare mig for Processer.“¹⁹⁾

Helt undgik han dem dog ikke, skønt han i sin Imødekommenhed overfor Bønderne endog tillod dem selv at afgøre, hvad de vilde give i Tiende. Da han nemlig i en Ligprædiken havde talt stærke Ord om en afdød Dranker, affødte det Sagsanlæg mod ham, og da han var saa uklog at nægte Anklageren Nadveren, fik han en kongelig Befaling til offentlig i Kirken at afbede denne Forseelse. I sin Forlegenhed henvendte han sig da til Hofpræst Bluhme, og da denne overfor Kongen roste ham som en tro og redelig Kristi Tjener, og Brorson erklærede ham for en af sine frommeste Præster, befalede Christian VI, at Sagen foreløbig skulde indstilles, idet han dog samtidig paa lagde Biskoppen at formane Henrichsen til i Fremtiden at vise mere Forsigtighed.

Henrichsen kom iøvrigt til at slutte sig til Herrnhuterne og deltog som Sølle i Sammenkomsterne paa

Fyn; den Vækkelse, der opstod i Sognet, og som skal have omfattet „13 Sjæle“, var præget af dette hans Standpunkt.²¹⁾

Den næste Præst paa Stedet, *Karsten Volquarts* (1751—70), arbejdede ihærdigt med Skolesagen, og det lykkedes tilsidst „den kære Mand“, som Brorson kalder ham, at faa Bønderne til at love at bygge et Skolehus. Om hans Indstilling overfor Vækkelsen kan intet oplyses.

I Vester Vedsted var 1738—79 *Jens Høhne* Præst (Provst fra 1752), efter fra 1733 at have været Subrektor ved Ribe Katedralskole. Her oplevede han en Vækkelse, som blev bestemmende for hans senere Liv.²²⁾ Han holdt gudelige Forsamlinger i sin Præstegaard, hvortil ogsaa Brorson kunde indfinde sig, og han arbejdede trods Bøndernes Træghed for et bedre Skolevæsen. Men han var sygelig og som adskillige andre Pietister tungsindig, saa han tilsidst ikke mente sig skikket til at være noget for de c. 20 vakte, der var i hans Sogn, men henviste dem til kirkelig Betjening hos den førnævnte Joakim Evald i Hvidding.²³⁾ I dette Sogn omtaler Brorson ved sin Visitats 1745, at der for 7 à 8 Aar siden havde været en Vækkelse, men vi faar ikke nærmere Besked om den hos ham. Maaske har den staaet i Forbindelse med det store Røre i Ribe i Aarene efter 1735 og er da som Bevægelsen i Hygum atter hurtig forsvundet igen. Som tidligere omtalt var Evald, der kom til Stedet 1764, blevet vundet af Herrnhutismen; han gjorde et stort og godt Arbejde paa Egnen.

1742 blev som omtalt foran Hørerer Peder Thun i Ribe Præst i Hjortlund, hvor han virkede efter lignende Retningslinier som paa Katedralskolen, strengt og myndigt.²⁴⁾ Der synes dog ikke at være blevet

nogen Vækkelse i Sognet, og hans skrappe Optræden bragte ham mere end een Gang i Modsætning til Befolkningen. Da saaledes efter en Altergang i 1746 kun een af ti nadversøgende lagde en Søsling i Kirkebøssen, bebrejdede han dem heftigt, at de foragtede Jesu Kærlighed og hans Formaning, og han sagde som Simon Peter til Simon Troldmand: „Eders Penge blive eder til Forbandelse!“²⁵⁾ Da Jep Eliassen fra Gredstedbro svarede, at de jo kunde give hjemme, men maaske ønskede Præsten Penge i Bøssen for at faa Ros, blev Thun vred og klagede over ham til Biskoppen. Jep Eliassen forsvarede sig med, at Sammenstødet først var sket efter Gudstjenestens Afslutning, han mente, at der intet fordømmeligt kunde være for dem, der var i Kristus, og de havde jo lige været til Alters; derfor var det urigtigt at sige, at de blev fordømt ved deres Penge. Det var ikke den aabenlyse Given, det kom an paa, og det gavnede heller ikke, om man skænkede alt bort, hvis man manglede Kærlighed. Om Præsten skrev han, at han ikke klagede paa hans Prædikener, men han holdt ikke fuld Messe, og han besværede sig over, at han kun faa Gange havde besøgt hans gamle Moder, som i 10 Aar havde været meget anfægtet. Formodentlig er Sagen endt med et Forlig, da Brorson stævnedes Parterne til at møde hos sig i Bispegaarden.

Hvad der laa bagved Afvisningen af en Kvinde fra Nadveren i 1752, vides ikke, men naar Thun til Biskoppen besværede sig over, at en Pige fra hans Sogn søgte Konfirmation hos en anden Præst, ser man heraf, at han har været streng i sine Krav til de unge og ikke var afholdt af Befolkningen. At denne trods Regeringens Forbud vedblev med sine Julelege, var ham naturligvis ogsaa en Torn i Øjet. 1755 indberetter

han, at det stadig er galt fat, og at to Bønder har givet Husly til disse Sammenkomster; han spørger derfor Biskoppen, om det skal angives for Stiftsøvrigheden til „bemeldtes Afstraffelse og Forargelsens Forebygelse“. Brorsons Svar gik ud paa, at det var den verdslige Øvrighed, som skulde tage sig heraf. Thun døde 1778.

Efter i 14 Aar at have været Degn i Hemmet blev *Christoffer Fjord* lige efter theologisk Embedseksamen Præst i Jernved (1733); dette kunde tyde paa, at de ledende pietistiske Kirkemænd har ment i ham at have en Meningsfælle. Men under alle Omstændigheder har han ikke været sin Stilling voksen,²⁶⁾ og hans fortvivlede Formuesomstændigheder var et stadtigt Samtaleemne i Sognet, ja det gik saa vidt, at en Bonde gjorde Udlæg i Præstegaarden for Gæld. Vel siger Brorson fra en Visitats paa Stedet 1744, at han prædikede opbyggeligt og var sagtmodig og flittig i sit Embede, men han har utvivlsomt manglet Karakterfasthed og trods sin gode Vilje ikke kunnet hævde sig. At Beboerne (1758) klagede til Biskoppen over, at der tøjredes Kreaturer paa Kirkegaarden, viser, at Præsten enten ikke vilde eller ikke kunde sætte sig i Respekt overfor Sognefolkene. Han tog Afsked 1763; sit sidste Leveaar skal han have gaaet Tiggergang i Jylland — sagtens til de forskellige Præstegaarde.

Mens Vækkelserne i Landsbyerne omkring Ribe med Undtagelse af Røret i Hygum næppe har antaget større Dimensioner, kan man vistnok sige, at Bevægelsen i selve Stiftsstaden, næst efter hvad der foregik i København, har været den mest udprægede i Kongeriget.²⁷⁾ Men derfor har den sikkert ogsaa, selv om vi ikke har nærmere Underretning derom, lidt samme

Skæbne, d. v. s. at den efter en hektisk Opblussen efterhaanden mistede sin Kraft for tilsidst helt at ebbe ud. I Hovedstaden tabte Pietismen i Løbet af 1740erne sin Betydning efter at have behersket det aandelige Liv fra Slutningen af 1720erne, og antager man, at Udviklingen er foregaaet paa en lignende Maade i Ribe, vil dette sige, at Bevægelsen ogsaa her omkring 1750 har udspillet sin Rolle, om end naturligvis enkelte stadig holdt fast ved det, de modtog gennem den. I Hygum faldt den endnu hurtigere sammen, som vi allerede har set. Den var nok i Stand til at bringe Uro ind i Menneskers Sind, men ved ustandseligt at holde dem Loven for Øje og dvæle ved Omvendelsens Vanskelighed, fik dens Forkyndelse et haardt og ukærligt Præg, og den formaaede kun daarligt at bringe de anfægtede Sjæle Trøst, saa meget mindre som de Følelser og ydre Foreteelser, den henviste til, i det lange Løb viste sig ikke at have kristelig Bærekraft. Følgen var, at ogsaa mange af de ægte Pietister vedblev at leve under et aandeligt Tryk, selv efter deres Omvendelse. Nogle af dem brød af den Grund tilsidst ud og sluttede sig til Herrnhustismen, i hvis Forkyndelse om Syndernes Forladelse uden forudgaaende menneskelige Præstationer („Kom som du er!“) de fandt den Fred, Pietismen ikke havde kunnet give dem. Joakim Evalds, Jørgen Sølles og Andr. Fogs Udvikling er i saa Henseende lærerig. Og som det gik dem, er det gaet mange andre.

NOTER.

1) De Arkivalier, der i det følgende henvises til, findes i Ribe Bispearkiv (Landsarkivet, Viborg). 2) Landemodeprotokol 1712 og 1713. 3) F. Elle Jensen: Pietismen i Danmark. S. 47 ff. 4) Kirkeh. Salm. 4-I-503 ff. 5) Kirkeh. Saml. 5-IV-782 ff. 6) Kirkeh.

Saml. 4-I-547; 5-IV-796 ff. ⁷⁾ J. Lundbye: *Herrnhutismen i Danmark*, S. 109. ⁸⁾ Kirkeh. Saml. 5-IV-786 ff. og 796 ff. Ribe Domkirkes Pakke 1492 ff. ⁹⁾ C. Bruun: *Falsteriana* S. 10 ff. og 18 ff. ¹⁰⁾ Kirkeh. Saml. 5-V-105 ff. ¹¹⁾ Kirkehist. Saml. 5-V-103 ff. ¹²⁾ J. Brodersen: *Fra gamle Dage*, S. 243 ff. ¹³⁾ Kirkeh. Saml. 5-IV-549. *Muemosyne IV*, S. 387. ¹⁴⁾ D. Kirketidende 1892, Nr. 38. ¹⁵⁾ Kirkeh. Saml. 5-IV-514. ¹⁶⁾ *Fra Ribe Amt* 1939, S. 5. ¹⁷⁾ *Biskoppens Kopibog* 23. Marts 1764. ¹⁸⁾ Kirkehist. Saml. 3-V-711. Kirkeh. Saml. 5-II-353 ff. J. Lundbye: *Herrnhutismen i Danmark*, S. 101. ¹⁹⁾ *Jydske Samlinger I-VIII* -33. ²⁰⁾ H. F. Rørdam: *Hist. Saml. og Studier III*, S. 202 ff. ²¹⁾ *Sønderj. Aarbøger* 1939, S. 107. ²²⁾ *Vitaprotokol* 1738. ²³⁾ *Sønderj. Aarbøger* 1939, S. 98 ff. ²⁴⁾ *Frøs-Kalvslunds Herreds Pakke* 1542 ff. ²⁵⁾ *Apostl. Gern.* 8,20. ²⁶⁾ *Gørding Herreds Pakke* 1592 ff. ²⁷⁾ At den tidligere omtalte københavnske Præst *P. N. Holst*, som landsforvistes paa Grund af sin Fanatisme, efter sin Benaadning søgte til Ribe, kunde tyde paa, at han der ventede at træffe ligesindede.

Syriske Glasskaar.

Et Minde om en Pilgrimsrejse, fundet paa
Riberhus Voldsted.

Af *Chr. Axel Jensen.*

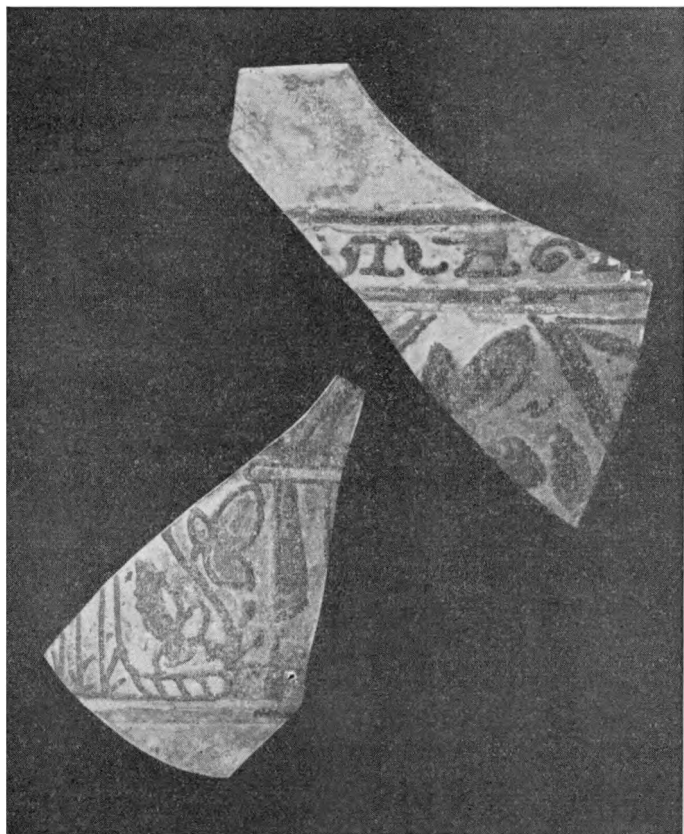
Den Udgravning, som gennemførtes paa Riberhus i Aarene 1940—41, var væsentlig et Oprensnings- og Planeringsarbejde. Det var ikke Maalet at afsløre Voldstedets dybeste Hemmeligheder, man holdt sig til Overfladen, og ved en Gravning af denne Art paa en saa ødelagt og gennemrodet Slotsruin som Riberhus var det ikke at vente, at der skulde kunne findes særlig interessante Smaasager.

Blandt de Fund, der nu opbevares i Museet i Hans Tavsens Hus, er de kønneste og heleste Ting fremkomne ved Oprensningen af Gravene, saaledes en Del Kakkelpotter af almindelig jydsk Sortpottegods fra 17.-18. Aarh. samt en lille Stentøjskrukke og en nydelig Skænkekande af Tin fra Tiden ved Aar 1600.¹⁾ Men mange Genstande laa der ikke i Slotsgravene, man mærkede, at de har været oprensede ret kort før Slottets endelige Ødelæggelse.

Langt flere Smaasager fandtes oppe paa Slotsbanken, ikke mindst i den fugtige Fyld, som engang paa Christian 4's Tid (efter 1616) var kastet ned i Skriverstuehusets dybe Kælder. Herved har enkelte Genstande af Træ og Læder, som ellers var fortærede i Slotsbankens Sandlag, kunnet holde sig; der var et Par halve Tøndebunde med indslaaede eller ind-

brændte Mærker, Brudstykker af Trætallerkener og en lillebitte Bøtte af fine Træspaaner samt Saaler og andre Dele af middelalderlige Sko. Her og andetsteds paa Banken laa der naturligvis ogsaa forrustede Jernsager, Knivblade, en Saks af Uldsaksform, en Nøgle til en middelalderlig Hængelaas og nogle Armbrøstbolte (Jernspidser til Armbrøstpille). Af Messingsager kan nævnes en Tap til en Ølhane med Haandtag i Form som en Hane, af Bensager et Glideben til en Armbrøst. Men først og sidst var der Potteskaar og atter Potteskaar. Arbejderne undrede sig højlydt over, at de skulde opsamle alle disse usle Potteskaar, men efterhaanden forstod de flinkeste Meningen dermed. Thi disse Skaar kan fortælle baade om Stedets Historie og om Handels- og Kulturforbindelser.

Af den ældre Middelalders simple Pottemagervarer fandtes næsten intet, men talrige Skaar stammer fra 1200'erne og 1300'erne, baade uglaserede, graabrændte Lervarer²⁾ og finere, rødbrændte, brunligt eller grønligt glaserede, ofte Fragmenter af store Hankekander med de for den yngre Middelalders Keramik karakteristiske, bølgende Fodrande, der er formede med Fingertryk i det vaade Ler. Her som overalt i Landet mærker vi saa, hvorledes disse hjemlige Produkter fortrængtes af det importerede tyske Stentøj, der ganske behersker Slutningen af 1300'erne og hele det følgende Aarhundrede, den Periode, da Hansestæderne dominerede Danmarks Handel. De ældste Prøver, fra c. 1300, er endnu grove, kornede og lavaagtige, men langt talrigere er Skaarene af det noget yngre, brunglaserede Stentøj, der tilvirkedes i og omkring Køln, og det fornemme, gullighvide, der særligt fabrikeredes i Siegburg. Paa Grund af Stentøjets store Haardhed og dets Bestandighed mod

Skaar af et dekoreret syrisk Glasbæger.

Vædsker var det saa praktisk i Brugen, at det hævdede sig længe. Ogsaa fra Renaissancetiden er der Prøver af Stentøj fra de samme Fabrikationssteder, men nu i andre Former og dekoreret med Relieffer. Og endelig dukker de hjemlige Lervarer atter frem, især Kogekar, baade jydskes Sortpotter og Købstadsprodukter; Rester af grønglasserede Kakler til Ler-

kakkelovne synes at være Prøver paa Ribe-Pottemageres Arbejde.

De mange profilerede Mursten, Hvælvingsribber og Vinduesstave, skal ikke omtales her, da de fleste af dem ligesom de romanske Kvadre i Slottets Mure sikkert stammer fra Stadens nedrevne Kirker og Klostre. Men foruden af Stadsstuernes Kakkelovne er der ogsaa Rester af Slottets Vinduer, Blysprosser og Vinduesglas i den for det 15.—17. Aarh. karakteristiske Rudeform. Og endelig er der Skaar af Drikkeglas.

Særligt mærkelige og sjældne er de to her afbildede Glasskaar, der blev optaget af Arbejdsmand Strange i Skriverstuehusets dybe Kælder. De er Stumper af et Drikkebæger af hvidt Glas, dekoreret med Smaltfarver. Tæt under Mundingsranden, hvoraf der kun er levnet en ganske lille Rest, har der løbet en Indskriftring; tre Bogstaver: MAG er i Behold, og Prikker viser, at de har dannet Begyndelsen i et Ord. Derunder har der været en bredere, dekoreret Frise med Ranker og Blade ordnet i Arkadefelter; der er ganske vist ikke Bueslag, som erstattes af skraa Streger, men Støtterne under disse Skraastreger viser tydeligt, hvad Glasmaleren har tænkt sig. Paa Billedet er de to Skaar gengivet nogenlunde i deres naturlige Størrelse og oprindelige indbyrdes Forhold, saa at det ikke er vanskeligt i Fantasien at supplere Dekorationen. Konturlinjerne staar sorte, delvis med sort Udfyldning, et Par Blade er røde og Pilastrerens ene Halvdel gul. Men foruden disse paa Glassets Yderside malede Farver er der ogsaa lettere graalig Farve paa Indersiden, saa at Bladene ialfald nu virker svagt grønlige. Teknikken minder noget om emaille-malede tyske Drikkeglas fra Renaissancetiden, men

har mere til fælles med Glasmalerier til middelalderlige Kirkevinduer (som den endnu bevarede Bispefigur i Roager Kirke i Sønderjylland). Og baade Ornamenterne og Bogstavformerne virker gotiske, efter Stilen at dømme vilde man henføre dem til Tiden ved Aar 1300.

Glasskaarenes Alder og Herkomst kan imidlertid bestemmes langt nøjere, takket være en Publikation af den svenske Museumsmand, Docent, Dr. Carl Johan Lamm.³⁾

De er komne til Ribe fra et saa fjærnt Land som Syrien og har Sammenhæng med Korstog og Pilgrimsrejser til det hellige Land. De Vantro, som Korsfarerne bekæmpede, var i mange Henseender de kristne Angribere overlegne i Kultur. Den arabiske Videnskab stod som bekendt meget højt, og ligeledes i mange tekniske Færdigheder var Østerlænderne saare dygtige; fra Orienten kom kostelige Silkestoffer og Tæpper, hvad Ord som Baldakin, Damask og Satin endnu røber, og Vesterlænderne kunde ikke præstere glaserede Lervarer eller malede Drikkeglas af saa fin Kvalitet som de orientalske. Korsfarerne gik jævnlige i Lære hos deres Modstandere, og Exempler herpaa er en Række Glasvarer, der er paavirkede af de muhamedanske og dog har et tydeligt europæisk Præg.

Denne „frankisk-syriske“ Glasfabrikation tilhører Korstogstidens sidste Periode, Tilbagegangens og Nederlagens Tid, efter at Herredømmet over Jerusalem var gaaet tabt for de Kristne 1244. Muligvis har Industriens Opblomstring i de sidste kristne Besiddelser Sammenhæng med, at Mongolerne 1257 ødelagde den syrisk-arabiske By Raqqa med dens Glasmagerværksteder, og den har kun varet nogle

faa Aartier, thi af de sidste Korsfarerbyer faldt, Jaffa og Antiochia 1268, Tripoli 1287 og Acre (Akkon) 1291. Da Bohemund VII, Titulærfyrste af Antiochia og Greve af Tripoli, den sidste frankiske Hersker i Syrien, 1277 sluttede en Traktat med Dogen af Venezia, gav han Venetianerne Handelsfrihed, men beholdt sig dog en Afgift af knust Glas. Der har altsaa været Forbindelser mellem Syrien og den italienske Handelsby, der meget tidligt begyndte at dyrke Glasmageriet.

Efter alt at dømme kan den Gruppe Glas, hvortil Ribeskaarene hører, ikke være tilvirkede i Venezia. Fraregnet en enkelt Undtagelse, Brudstykkerne af en Skaal med en tysk Kejser (nu i Museet i Basel og fundet i eller ved denne schweitzsiske By) er de alle Drikkeglas af nogenlunde ensartet Form og Størrelse. Før Verdenskrigen kendtes 4 eller 5 hele Exemplarer, et i Kunstindustrimuseet i Frankfurt am Main, et andet fra Tyskland stammende Glas i British Museum i London, hvor der desuden er et andet Glas, som muligvis kan være gjort i Venezia. Endvidere et Exemplar i Slotsmuseumet i Stuttgart, der skal være fundet i Østanatolien, og et i Berlin, der siges at stamme fra Nordkaukasus. Af Fragmenter er et Par fundne i Ægypten. Men særlig rigt har Sverige været paa Fund af Glasskaar af denne Art, et Forhold, der sandsynligvis for en stor Del skyldes de svenske Arkæologers Dygtighed og Omhu. Enkelte Fragmenter er fremgravede i Högby paa Öland og i Gammel Lödöse i Vestergötland, ikke mindre end 17 Brudstykker, hørende til 10 forskellige Glas, stammer fra Vreta Kloster i Østergötland, og 3 Stumper af et Glas er fundne i Lund, Danmarks middelalderlige Ærkebispesæde. Alt i alt kan Sverige tælle Rester af

13 Glas, og hertil kommer yderligere Skaar af et jævndrende eller kun lidet ældre Glas af helt orientalsk Karakter, sikkert tilvirket i Damascus. Fremdraget i Kärnan i Helsingborg, giver det et uomtvisteligt Vidnesbyrd om, at Glasvarer fra disse Egne virkelig er naaet til de skandinaviske Lande, og en Bestyrkelse af, at ogsaa de andre Glas stammer fra Syrien.

Allerstørst Lighed med Ribeskaarene har de i Lund fundne Fragmenter, ikke blot fordi det begge Steder er nogenlunde tilsvarende Dele af Bægeret, som er naaet til vor Tid, men ogsaa fordi Dekorationerne stemmer ganske overens. Paa Lundeskaarene genfindes Arkaderækken med Pilastre og Skraalinjer og øverst en Skriftbort, der har samme latinske Tekst som det fra Kaukasus stammende hele Exemplar i Berlin: NON DETURPETE, ☉: „bryd det ikke itu“, en meget passende Paamindelse for Folk, der ikke var vant til at omgaas Glasvarer. Paa det hele Glas i Frankfurt a. M. læses Engelens Hilsen til Maria: AVE MARIA GRACIA PLENA, men særlig interessant for os er Exemplaret i British Museum, der over nogle sydtyske (schwabiske) Adelsvaaben bærer Indskriften: MAGISTER ALDREVANDIN ME FECIT, ☉: „Mester Aldrevandin gjorde mig“. Her har vi altsaa Glasmesterens italiensk klingende Navn, og det er ikke for dristigt at fastslaa, at de tre Bogstaver paa Ribeskaaret er Begyndelse af samme Signaturformular.

Dr. Lamm gisner, at de talrige Vreta-Skaar kan være Rester af Glas, der blev brugt og knust ved en Fest i Anledning af Nonneklosterets Kirkeindvielse 13. Juni 1289, da Kong Magnus Ladelaas og Dronning Helvig var tilstede, og da en fornem Jomfru blev

indviet som Klosterets Abbedisse. En af Deltagerne i disse Højtideligheder var Bengt, Lagmand i Østergötland, om hvem det vides, at han har været i det hellige Land sammen med svenske gejstlige, en Rejse, der sikkert er foretaget Aaret forud. Sandsynligvis er det dette Pilgrimsselskab, som har hjembragt de kostelige Glas.

For Ribes Vedkommende kan der ikke opstilles Hypoteser af denne Art. Vi kan end ikke være helt sikker paa, at Aldrevandins Glas har været brugt paa Borgen; Fylden i Skrivestuetaarnet behøver ikke at være taget paa selve Borgbanken, den kan være tilkøbt fra Byen. Og vi kender intet ripensisk Pilgrimsnavn fra disse Aar, da Begejstringen for det hellige Land var stærkt kølnet, og da man i Danmark, som overtalt, var blevet tilbøjelig til at købe sig fri for Løfter om Pilgrimsrejser enten ved Penge eller ved at lade en betalt Stedfortræder drage til Jerusalem, hvis man ikke nøjedes med andre, nærmere Valfartssteder. Paa en nu desværre forsvunden Gravsten i Sorø Kloster var der et Billed af Klostertjeneren Jonas, som to Gange havde været i Jerusalem, tre Gange i Rom og en Gang i S. Jago di Compostella. Det er mer end sandsynligt, at ogsaa andre Klostre holdt en saadan „professionel“ Pilgrim.⁴⁾

I sin indtrængende Redegørelse for den orientalske Glasexport maatte Dr. Lamm med fuld Ret fremhæve, at der hidtil ikke kendtes skandinaviske Fund af denne Art udenfor Sveriges nuværende Grænser. Han kunde ikke vide, at Ribe just i samme Aar, som hans Bog udkom, vilde melde sig ved Siden af Helsingborg og Lund som det tredje gammeldanske Findested. Det er en Tilfældighed, som ikke kunde forudses. Men Tilfældet ligner en Tanke. I den ældre

Middelalder var Ribe jo Danmarks Udfaldsport til den store Verden. I en noget ældre Beskrivelse af Rejseruten til det hellige Land nævnes Byen som Udgangssted for Sejladsen rundt om Gibraltar til Jerusalem,⁵⁾ og endnu i Slutningen af 1200'erne havde den ikke mistet sin Betydning som Havne- og Handelsstad; vi behøver blot at erindre om, at Kongemorderne ifølge Folkeviserne lod deres Munkekutter skære i Ribe, inden de drog til Finderup „deres rette Herre at svige“.

Netop i Tiden omkring Erik Klippings Drab 1286 maa det syriske Glas være kommet til Danmark, og hvem der end har hjembragt det, giver de to Smaaskaar et nyt og talende Bidrag til Billedet af „det store Træk over Ribe“.⁶⁾

NOTER

- 1) Afbildet i Nationalmuseets blaa Bog om Riberhus 1942, S. 29. Paa Laaget er udvendig graveret et Ejermærke, ledsaget af Bogstaverne B B, og indvendig ses et Tinstøbermærke, en kronet Roset med Bogstaverne H W i Kronen. 2) Et enkelt af disse viser indstemplede Ornament (stjernerdelte Cirkler), som ogsaa træffes andetsteds i Jylland. Sml. Købstadmuseet Den gamle Bys Aarbog, Aarhus 1942, S. 36. 3) Oriental glass of mediaeval date found in Sweden and the early history of lustre — painting — Kgl. Vitterheds Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, Del 50: I. Stockholm 1941. 4) P. Riant: Skandinavernes Korstog og Andagtsrejser til Palæstina, Kbhvn. 1868, S. 419, 532 ff. — I. B. Løffler: Gravsten i Sorø, Tavle 4. 5) Annaler for nord. Oldkyndighed 1836, S. 49. Scriptores rer. Dan. V, S. 602. 6) Hugo Matthiassen: Middelalderlige Byer 1927, S. 74—118.
-

Hemmeligheden og Sejerværket m. m. paa Riberhus. (Reparationer 1602—03.)

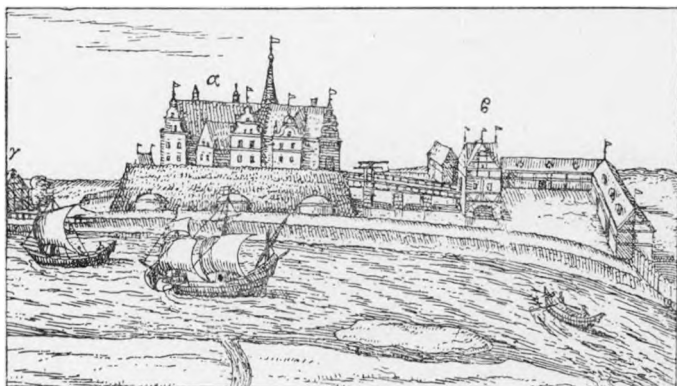
Af *H. K. Kristensen.*

Søndag den 3. April 1603 for der en „allergrusomste Storm og Guds Vejr“ hen over det vindhærgede vestjyske Land. Fra det aabne Hav susede Stormen uden Hindring over den flade, lave Marsk mod Ribe og kastede sig hylende og ødelæggende over det gamle medtagne Riberhus, der paa sin Banke yderst mod Vest stod mest udsat som det første, der søgte at byde Stormen Trods. Saa voldsom tog Uvejret fat, at det ikke alene slog Ruder ind og rev store Huller i Tagene, men endogsaa væltede Slottets Plankeværker og brækkede Murtinder af og kastede dem ned paa Vindebroen, der ødelagdes, skønt den lige var istandsat.

Lensmanden tog Syn over Skaden og lod den og andre Brøstfældigheder udbedre. Derfor blev Reparationerne ogsaa meget omfattende det Aar, hvilket fremgaar af Lensregnskabet 1602—03 og især af dets Bilag: „Slottenss Bøgningh och forbedring frann Philippe Jacobi dagh Anno 1602 och till Samme Aarsdagh igienn“.

Kristian III havde gennem omfattende Arbejder moderniseret og udvidet Slottets Bygninger, Grave og selve Voldbanken, som forsynedes med Rund-

dele. Alligevel gik det atter i Forfald. 1600 skrev den bygningskyndige Kristian IV, at han selv „har set den Lejlighed, saa at baade Husene i sig selv ere uordentlig byggede, der de første Gang ere byggede, og derhos meget forfaldne.“

Riberhus 1588. Efter Braunius: *Theatrum urbium*.

Intet Under, at de led Overlast under Stormen! Der maatte lappes og bedres paa de værste Skader. Om Nybygning eller Restaurering var der ikke Tale. Ribes Betydning var ikke den samme som i Middelalderen. Desuden var Fæstningsværkerne ved at være forældede. Og Husene var ikke mere passende Bolig for kongelig Majestæt med Følge. Selv Lensmandens Bolig var der ikke Grund til at prale af.

Siden 1601 og til 1639 var Lensmanden Albert Skeel. Vi skal nu se lidt paa, hvad hans førnævnte snart halvfjerdehundredeaarige Regnskaber kan fortælle om Slottet, og om der i nogen Maade kan hentes et lille Supplement til de værdifulde og yderst interessante Resultater, som Nationalmuseets Ud-

gravninger under Museumsinspektør Chr. Axel Jensens Ledelse har bragt til Veje.¹⁾

Ligesom nu maatte man dengang for at komme ind paa Riberhus følge Vejen paa Dæmningen mellem Aaen og den nordøstre Voldgrav, dreje om Fæstningsanlæggets Nordhjørne og gaa over den store Bro over Nordvestgraven, der hvor Adgangen til Voldstedet endnu findes. Paa hele denne Strækning vilde en Fjende være udsat for Beskydning fra Slottet og dets svære Runddele. Men endnu før han kom ud paa Dæmningen, kom han til den første Forhindring, en Forport: „Pilleporten“ med sit Porthus. Det stod for Enden af Grønnegade. Paa et Billede fra 1588, som forøvrigt er stærkt fordrejet og mangelfuldt, ser man Pilleporten yderst til venstre.

For at man ikke skulde smutte uden om Porten, var her opsat et Plankeværk eller Palisader „tvært over frann Pilleport“. „Bolværket“ eller „Plankerne og Stakittet“ kaldes det i Regnskabet. — Det havde „Stormen og Guds Vedder“ nederslaget. Mathias Tømmermand brugte et Par Dage til at „rette og færdige“ det. Endvidere blev der brugt en Del Kampesten til at „oplægge Broen med ved Pilleport“. Det var ikke blot i Stenbroen, der var Huller; for man maatte sammesteds spendere nogle Gulvsten, vel i et Værelse i Pilleporten. Resten af de 200 Gulvsten, der var anskaffet, brugtes paa nogle „særdeles Steder, som fornøden var“, paa Fruerstuen.

Ogsaa omme ved Hovedporten var det galt. Her kom man til Slottets Staldgaard, der laa tæt ind til Voldgraven paa dennes ydre Side.²⁾ Man maatte dreje ind gennem en Port i den sydøstligste af de 3 Længer, Staldgaarden bestod af. Fra denne Port kom man ud paa Broen, hvor man først maatte passere et

lille Porthus. Regnskabet omtaler 1 nyt Vindue og 2 Vinduer i nyt Bly „paa Portstuen“. Denne Stue har sikkert været i Porthuset.

I selve Broen var der nærmest ved Slottet en *Vindebro*. Mathias og Hans Nielsen Tømmermænd havde optaget Vindebroens Fjæle og drevet dem tættere sammen og tilføjet nye; desuden satte de 2 nye Tremmer paa, saa der maa have været Rækværk selv paa Vindebroen. Efter Stormens Ødelæggelser maatte de atter i Gang her, idet „den øverste Mur af det Hus over Vindebroen“ styrtede ned og sønder slog „Trappetræerne“ paa Broens Bagvægt. Andetsteds i Regnskabet ser vi, at det var den nordligste Tinding (Tinde) af det blytækte Hus udover Vindebroen, der faldt ned. De nedstyrtende Tindingsdele lavede forøvrigt mere Ravage, idet de sønder slog Taget over „Fruestuens Kammer“.

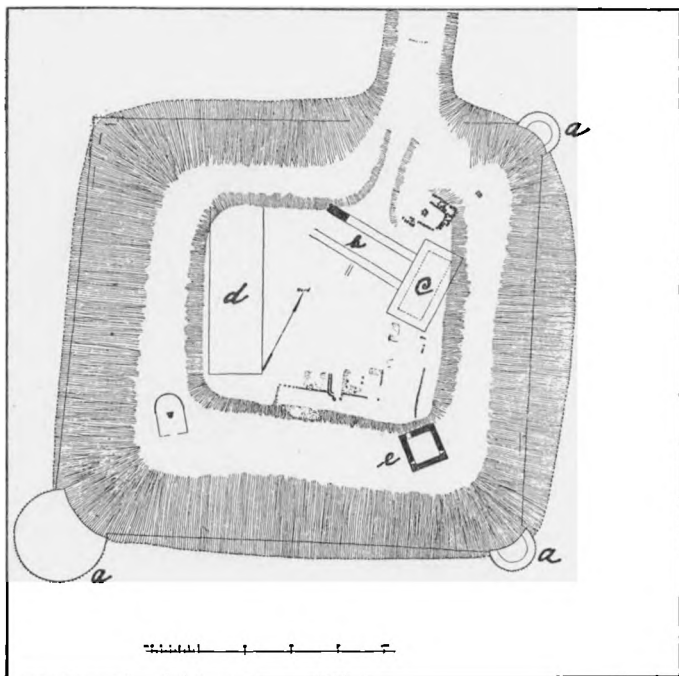
Heraf kan vi slutte, hvilket Hus det var, der havde mistet sin Murtinde. Det har været det store nordre Hus. Gennem det gik Porten, det indeholdt Fruestuen og var tækket med Bly.

Før kunde Vindebroen hverken „gange op eller neder“; thi Tømret var raaddent, som Skaalene³⁾ og Tappene (Trapperne) gik i. Efter Istandsættelsen kunde den atter svare til sit Navn.

„Porten op til Volden“ blev repareret, da den var „paa det næste“ skilt ad. Derefter blev den slaet i Stykker af Stormen og maatte fornyes. Synet 1639 nævner i Fortsættelse af Beskrivelsen af Vindebroen „nok en Egeport for Slottet“. Det maa være denne.

Saa mange Forhindringer maatte overvindes, før man kom op paa selve Banken.

I det store nordre Hus havde Lensmanden sin Boplig, nemlig i 2. Etage, hvor det største og fornemste

Grundplan over Riberhus. Efter Chr. Axel Jensen. Mure og Kampesten, der nu er synlige, er vist sorte, mens jorrdækkede og nedrevne Mure er vist som Streger, Rester af Brolægning er svagt prikket.

a. bevarede Runddele ved Slotsbankens ydre Hjørner. Stregerne mellem disse viser en Mur, der har kantet Banken, men som nu er ødelagt og jorrdækket. b. det store nordre Hus med Porten og Fruerstuen. c. det østre Hus med Kongens Kammer. d. Borgerstue- og Bryggershus. e. Skriverstuehus.

Langs Sydøstsiden stod nogle lettere Smaabygninger.

Endvidere er paa Planen angivet det moderne Mærke fra Geodætisk Institut ved Nordhjørnet og Dronning Dagmars Statue ved Sydhjørnet.

Rum var Fruerstuen oven over Porten. Herom hedder det i Regnskabet: „Hvælvingen over Porten og under Fruerstuen, som havde givet sig og vilde falde neder, og allerede nogen Sten deraf var nederfaldne, saa man uden Livsfare ikke kunde gange derpaa, og var af den Aarsag fornøden at skulle rettes og ferdes op igen.“ Her arbejdede 2 Murere i 2 Dage og brugte bl. a. 150 ny Mursten og 3 Td. Kalk. Til at „lægge“ Gulvet med i Fruerstuen brugtes der 50 ny Mursten fra Teglgården.

Over Fruerstuen fandtes et Værelse, der kaldtes „den gamle Kongestue“, hvor en Konge vel har boet under et Besøg engang. Her blev mod Vest indsat 2 nye halve Vinduer. De gamle havde Stormen ødelagt.

Fra dette Hus var der et Halvtag eller Udskud, vist identisk med den lille stentækte Udbygning (Kvist) fra Fruerstuen mod Nord, som Kinch omtaler. Om det melder Regnskabet: „At klæde langs op ad Murene paa den Halvtag, som vender ned af den Hus med Blytaget, at Stænk og Vand af samme Hus ikke skulde falde neder mellem Blyet og Muren og Døren til Ammestuen⁴) under forne halve Tag.“

Øverst oppe fandtes Kornloftet, som 3 Skorstene gik igennem; tilforn „stod de aabne“, nu blev de beklædt ved Siderne med Brædder — om jeg har forstaaet det uklare Regnskab rigtigt.

Ved det samme store nordre Hus har der staaet et *Trappetaarn*, hvor en Vindeltrappe af Træ førte op til Værelserne ovenpaa. Det store nordre Hus var bygget sammen med det østre Hus med Kongens Kammer. I Krogen mellem de to Fløje maa Trappe-taarnet have staaet. Regnskabet nævner nemlig „Vindeltrappen som ganger op til Kongelig Majestæts Stue og saa til Fruerstuen“.

Men i hvilken Krog var det? Var det i den ydre eller den indre? — Skønt der, som vi senere skal se, var anbragt en „Hemmelighed“ ind til Vindeltrappen og disse gerne plejer at findes paa Murene ud mod Volden eller Graven, har Taarnet sikkert haft sin Plads i den indvendige Vinkel. Af fortifikatoriske Grunde bør den søges der. Den maatte ikke vende sin Dør ud mod en Fjende, der var kommet over Vindebroen, og derved aabne denne en Lejlighed til at trænge ind i Husenes Indre. Museumsinspektør Chr. Axel Jensen, som jeg har henvendt mig til med Spørgsmaalet, har været saa venlig at oplyse mig om, at ved Udgravningen i 1941 viste Jordlagene sig paa det Sted, hvor den ydre Vinkel mellem de to Huse havde været, saa urørte, at der ikke kan tænkes at have været Taarnfundamenter.

Vindeltrappetaarnet har da staaet ind mod Gaardspladsen i den indre Vinkel mellem det store nordre Hus og det østre Hus med Kongens Kammer.

Mellem det nordre Hus og Vindeltrappen blev der lukket med Brædder under Ovsboren,⁵⁾ som før stod aaben for Vind og Regn.

I *Kongens Stue* kom der et nyt Slagvindue med Hager, Sparjern og Venderjern. Desuden beklædtes den sydlige Mur (Gavlen?) med to brede Savdeller, „at Stænk og Vand fra Taget, som faldt ned udi en Blyrende paa Halvtaget der næst hos, ikke skulde gange mellem Blyet og Muren og baade forderve og siden nedrinde i Fadeburet.“ — Rundt omkring paa Tagene blev der lagt en Del nye Tagsten, og Fløjene (Vindfløje el. lign.), som truede med at falde ned, fastgjordes.

Det mærkelige *Skriverstuehus*, af hvilket der ved Nationalmuseets Undersøgelse blev fundet betyde-

lige Rester, der nu er gjort tilgængelige som et underjordisk Rum, omtales ogsaa. Mads Murmester arbejdede selvanden i $1\frac{1}{2}$ „vinterlange Dage“ med at nedtage og opsætte en ny Kakkelovn i Skriverstuen, ligesom der kom et nyt Spjæld i Skorstenen og anskaffedes en Bænk og 2 nye Hylde at lægge Bøger og Registre paa (Jordebøger og Lensregnskaber), og naturligvis havde Storm og Guds Vejr ogsaa her knust nogle Ruder.

Paa det *vestre store Hus* var mange Tagsten afblæst, ogsaa „paa det halve Tag nest vesten op til samme vesterste Hus. Item færdiget ved Skorstenen paa samme Halvtag, som Ovret var løs over og vilde falde ned og kunde gjort stor Skade“. Dette Udskud brugtes senere til Tørv. Da Slottets Sydvestvold gik ganske tæt ind paa dette Hus' Ydermur, maa Udskuddet have staaet ind i Volden.

Halsen til Ølkælder blev repareret paa Hvælvingerne og en ny Bjælke blev indlagt, der blev hængt 2 Tralldøre for, og der blev sat Vinduer i, da Hundene vilde løbe derind. — Endvidere blev der „formuret paa den murede Trappe af den gamle Fruerstue og op paa Fadeburet, som blev forlænget“. Og „Vandporten“ blev hjulpet med en halv Snes Søm.

I to af „*de Kamre paa Volden*“ blev der indsat nye Sengesteder — i det ene endogsaa 3 —. Og i Ridefogdens Kammer paa Volden fik Skorstenen en muret Hat. Disse Rum har vist været at finde i det vestre store Hus. Endvidere var der Smaareparationer paa Smedje og Bryggers paa Slottet — og Kongens og Dronningens Stole i Domkirken fik fortinnede Laase. Antagelig er Kongens Stol den Stol, der var

prydet med det danske Vaa-ben, og som Lensmanden en Tid benyttede.⁶⁾

Af andre Rum nævnes Arkeliet (Krudt- eller Vaa-benkammer), Skrædderstuen, Stegers, Borgestuen, Smørkammer, Svendekammer, Pigernes Sengekammer, Saltkælder, Bagerovn og Kølle.

Rundt omkring paa Slottets Tage over Døre o. a. Steder sprang *Arkerne* (smaa Kviste eller Udbygninger) frem; gennem disse kunde Korn og andet hejses op og bringes ind paa Lofterne.

Den største Ark var dog til andet Brug; i den husedes *Sejerværket*, Slottets store Ur. Regnskabet fortæller, at Uret „stod tilforn paa et øde Loft paa det vesterste store Hus (det 3 Lofter høje Borger- og Bryggershus), saa at hver Mands Gang kunde (være) til denne, saa og Lodderne ginge tuert fra den med 2 Trisser, og kunde samme Sejerværk derover ikke have sin rette Gang, med mindre de skulde hænge saa uplygtige Vægt paa, at Sejerværket udi sig selv derover ikke længe kunde blive ved Magt, men svarligen forslides og fordærvs, og Værket ikke kunde drage Hammeren paa Sla(g)-Klokken og ikke heller Viserne paa Skiven. Der fordi bygget og forfærdiget en ny Arken til samme Sejerværk at staa udi, saa at Lodderne med mindre Vægt kunde gange ret neder, og Sla-Klokken hænget uden i samme Arken næst oven ved samme Sejerværk.“

Den væsentligste Forbedring synes at være den, at Loddernes Træk nu kunde virke lodret, da Lodderne kom til at hænge i Reb, der gik frit og lodret ned fra Uret i en Kanal gennem alle 3 Lofter. Kanalen beskyttedes med „Skøttinger“ paa begge Mellofterne, saa ingen „i Mørke eller uforsienes“ skulde falde ned gennem Hullerne. Tidligere førtes Rebene først

ud til Siden, for saa over et Par Trisser at gaa lodret ned, derfor den store „uplightige“ og ødelæggende Vægt. Dog var de nye Lodder ogsaa anselige, idet der anvendtes 7 Lpd. og 1 Skaalpd. Bly til 2 Lodder, altsaa 56½ kg. — Frands Hvid, „Sejermester i Ribe“, lavede en ny Vinde med 2 Hjul, saa man kunde vinde Lodderne op; for deres „Suarheds Skyld“ kunde de ikke trækkes op som hos mindre Ure. Og Lodderne fik to nye Reb, der var 22 Fadum (Favne) lange. Den nye Ark var betydelig større end den gamle og havde 2 Slagvinduer eller Døre oven over Skiven. Selve Urværket beskyttedes mod nysgerrige med et omgivende Skærværk. — Alligevel var Sejerværket saa tungt, at Loftet senere truede med at synke.

Andre mærkelige, fremspringende Udbygninger var Slottets „Hemmeligheder“, „Privet'er“, eller hvilke Navne man da brugte til at dække Begrebet W.C. med. De fornemste af disse Rum sad højt oppe og ragede ud fra Mursiderne som kæmpemæssige Stærekasser, hvorfra ildelugtende Sager under Benyttelsen dryssede ned. I Reglen var de anbragt paa Murene, der vendte ud fra Gaardspladsen.

Paa Riberhus var der som foran nævnt en Hemmelighed ved Vindeltrappen paa et Sted, hvor der var let Adgang til den baade fra Lensmandens Lejlighed og Kongens Stue. Det fremgaar af følgende Post: „Item den Priuet eller Hemlighed op til Vindeltrappen, som ganger op til Kongelig Majestæts Stue og saa til Fruerstuen, og Gangen er til paa trende Steder, var paa Tømmer, Sten, Loft, Grund, Ankere, der skulde holde, saa forrøndet og forfalden, at den vilde slet falde neder, og ingen uden stor Livsfare kunde gange paa den. Item samme Hemlighed af Nøds-trang opfærdiget udigen og forbedret paa Grunden

og Overbygning.“ — Da Hemmeligheden sank ned paa Jorden, brækkede en af de gamle Ankere, som holdt den til Vindeltrappen. Mads Murmester murede i 2 Dage Grunden og „muret den siden paa den vestre Side fra det øverste til det nederste“ og hertil brugtes 450 Mursten. Desuden blev der muret „i“ en Dør fra Vindeltrappen til Hemmeligheden. Da Vindeltrappetaarnet stod ind mod Slotsgaarden, har Hemmeligheden ogsaa vendt ind mod Gaarden og ikke ud mod Volden. Antagelig har der da været en Kumme eller Affaldsgrube i Fortovet neden under den. Riber Rets Bestemmelse om, at Hemmeligheder skulde opføres mindst 5 Fod fra Gaden vedkom jo ikke denne.

Nutidens Mennesker vægrer sig ved at tro, at der har været en Hemmelighed et saadant Sted. Men man maa huske Tidens ringe Begreber om Renlighed. Tilfældet er desuden ikke enestaaende. I Blekinge laa det gamle danske Slot Solvesborg, bl. a. kendt fra Valdemar Atterdags, Dronning Margretes og Søren Nordbys Historie. Dets Ruiner er for nylig blevet undersøgt af svenske Videnskabsmænd. Midt paa Borgpladsen staar der Rester af et stort sekskantet Hovedtaarn, paa dets Sydside findes der en femsidig Udbygning, Resten af et Trappetaarn. I Murværket ind til Trappetaarnet findes en Latrinrende, der ogsaa udmunder ind mod Borggaarden.⁷⁾ Man har altsaa fundet det saa praktisk at have en let tilgængelig Hemmelighed, at man har udholdt Ubehaget af Latrinen.

Som nævnt vendte Hemmelighederne ellers bort fra Gaardspladsen, saa Nedfaldet kunde falde i Voldgraven eller paa Volden, hvis der var en saadan mellem Muren og Graven, og det var der paa Riber-

hus, idet hele Anlægget paa Slotsbanken yderst mod Graven var omgivet af et firkantet Voldanlæg. Huset med Kongens Stue laa langs den østre Vold, men ogsaa flere andre Bygninger laa i en Krans langs med Voldene. Naar Regnskabet taler om en Hemmelighed „af Volden“, kan man derfor ikke sige, hvilket Hus denne har været anbragt paa. Den fik en ny Dør med Laas, Nøgle, Krammer og Dørbaand. Af dette Udstyr har vi sikkert Lov til at slutte, at det ikke har været et af de simple Skure, der var anbragt til Tyendet nede paa Jorden paa afsides eller skjulte Pladser. Endnu en af de „høje“ Hemmeligheder er vist omtalt i følgende: „Item ferdiget og indlagt Taget paa den Hemmelighed næst Rustkamret.“ Der har vist været to Rustkamre. Jens Hvitte indsatte nemlig et stort Vindue paa „det gamle Rustkammer over Vindebroen“, antagelig i det store nordre Hus. Efter Stormen indsattes et Vindue „paa Rustkamret“. Hvor dette Rustkammer har været, eller om det er det samme som før nævnt, kan ikke ses.

Af de lave og simple Privet'er nævnes „Hemmeligheden i Vedkassen“, hvor der blev opslaaet nogle Fjæl. Vedkassen var det Sted, hvor det hjemkørte Brænde henkastedes. Der hentedes saaledes Brænde fra Slotets Skove i Gerndrup. Endvidere fandtes der en „Privet næst Svinestien“. Her var en Tavle i Bindingsværket faldet ud, den maatte indmures. Endelig var der en Privet næst ved Gaarden (Staldgaarden). Den fik et nyt Lukke, hvortil der anvendtes en Savdelle.

I *Staldgaarden* havde Staldmesteren sit Kammer. Foruden Alb. Skeels Hestestald var her Gæstestalden, Kongens Stald, Vognhestestalden, Stalden under Havreloftet og den vestligste Stald. Tillige var her Svinesti og Lade.

En Del af Slottets Befæstning udgjordes af *Palisader*. Kinch mener, at der 1587 blev anbragt Palisader uden for Gravene, at de blæste om i Stormen 1603 „og blev maaske ikke fornyede“. Det gjorde de dog. Synet 1639 siger, at der er hugget Tømmer i Skoven i Gerndrup „til Palisader omkring Riberhus“. Regnskabet 1603 fortæller da ogsaa noget om Genrejsningen af „Planchen“ og „Stakitterne“. Hvor de har været anbragt, gives der temmelig mangelfulde Oplysninger om. Som allerede nævnt var der et Bolværk ved Pilleport, og paa Billedet fra 1588 ses der Palisader fra Staldgaarden og ned til Aaen. Men der har været flere Steder. Regnskabet nævner saaledes, at Mathias Tømmermand „afbrød det Stakit her for Slottet, som forne store Storm havde nederslaget“, og bragte det i Forvaring, at det ikke skulde blive bortstjaalet. Derefter blev „Plankeværket paa Slottet“ atter opsat af 2 Tømrere. Dette Plankeværk er vist det samme som „Plancherne paa Slottet for Vedgaarden og Porten op til Volden“. Da Porten op til Volden som før omtalt maa have staaet inden for Vindebroen tæt neden for det store nordre Hus, har der antagelig været et tværgaaende Plankeværk paa begge Sider af denne Port ved selve Opkørselen gennem Volden. Et andet Sted hedder det nemlig: „Saa og færdiget ved tvende Vester Plancke langs op til Volden“, der var væltet af Stormen. Det er aabenbart dette, der ogsaa kaldes „Planken op til Volden“. — Plankeværket ved Vedgaarden nævnes flere Steder. Muligvis er Vedgaarden det samme som Vedkysten og Vedhaven. Endvidere nævnes Planken om Tørreroggaarden.

Op paa Volden kom man ad en Trappe med Rækværk.

Heroppe fra kunde man, som man kan endnu, til den ene Side nyde Udsigten til den gamle Kulturby, behersket af Domkirkens mægtige Majestæt, og til den anden lade Blikket glide over de vældige, frodige Enge. Men af selve Slottets Bygninger, netop dem, som Alb. Skeels Regnskab har fortalt os lidt om, er der nu kun de faa Rester tilbage, som Chr. Axel Jensen fremdrog, og af hvilke ingen gaar tilbage til Valdemar Sejrs og Dronning Dagmars Borg. Minderne om dette ældste sagnospundne Riberhus ligger gemt i Fortids Mørke — og maaske dybere nede i selve Slotsbanken.

NOTER

1) Se „Fra Ribe Amt“ 1942: Chr. Axel Jensen: „Riberhus Slotsbanke. En Beskrivelse fra 1835 med Indledning og Noter fra 1941“. og s. Forf.: „Riberhus Slotsbanke“ (Nationalmuseets blaa Bøger), se endvidere „Danske Samlinger“ IV, 90 ff.: „Synsforretning over Riberhus 1639“ og Kinch: „Ribe“ II, 468 ff. 2) Desuden havde Slottet en Ladegaard med Øksenstalde Øst for Ribe By, omtrent hvor Banegaarden nu ligger. 3) Skaalene maa være de Lejer, som Vindebroens Tappe gik i. 4) I Ammestuen opholdt Ammen sig med det spæde Barn. 5) Rummet mellem Tagskægget' og Remmen. 6) Kinch: Ribe II, 522. 7) Fornvännen 1944, 229.

Nogle vestjyske Markeder.

Af T. Kragelund og Niels Møller*).

Som andre gamle Købstæder havde Varde og Ribe fra ældgammel Tid Eneret til at holde Markeder paa deres Egn. Ikke blot forfulgte de det ulovlige Forø og Landprang, men de modarbejdede ogsaa de Markeder i Distriktet, som Enkeltpersoner eller Samlingspladser havde faaet Tilladelse til at afholde, og søgte at faa dem forbudt.

Vi skal nu høre lidt om nogle af disse Markeder uden for Købstæderne.

Vilslev Marked. Frederik Gersdorff til Kjærgaard fik under 9. Marts 1697 Tilladelse til at afholde Markeder 1. Marts og 1. September ved sin Gaard, Kjærgaard, med Heste og Kvæg for alle og enhver, som kan købe og sælge, dog at al Ting dermed skikkelig tilgaar. Markederne afholdtes i Vilslev, men kun ét Aar. Ribe By protesterede og fik Markederne forbudt. De skadede Ribe altfor meget, og der kunde »lettelig« begaas Toldsvig. Gersdorff forsøgte senere at faa den tabte Bevilling, men det lykkedes ikke. —

Endrup Marked. Ved Skads Herreds Tingsted i Lille Endrup, Vejrup Sogn, havde der i nogen Tid været holdt et aarligt Marked »straks efter Hellig 3

*) Afsnittet indtil Tømmerby Marked er skrevet af T. Kragelund og Resten af Niels Møller.

Konger«. Ribe Borgere klagede i 1783 til Regeringen over Markedet, som kaldtes et betydeligt Marked med alle Slags Kram og Træ-Vare, endvidere foregav de, at Markedet ikke skulde være autoriseret ved kgl. Anordning, men »meget præjudicerer Byen«. ^{13/8} 1783 bestemte Regeringen da, at Ribe maatte forundes endnu et Krammarked, saa den ialt havde 4; men Markedet »ved Skads Herreds Tinghus maa fremdeles vedblive og der drives Handel med Træ-Vare og saadanne Ting, som Bonden til Avlings Drift behøver, men ikke med nogen anden Slags Handel af Kram-Vare eller deslige«.

Endrup Marked fortsatte da, til det ved Reskript af ^{12/3} 1819 flyttedes til *Holsted By*. Markedsdagen var næste Søgnedag efter Hellig 3 Kongersdag.

Tømmerby Marked. Ved Reskript af 2. Febr. 1847 tillodes, at »der aarligen den 14. Febr, maa i Tømmerby i Sneum Sogn i Skads Herred afholdes et Marked med Trævarer samt hvad Bonden til sin Avlings Drift behøver«.

Markedet i Tømmerby afholdtes hvert Aar i Februar fra 1847 indtil 1866 den 20. Februar, der var det sidste.

Tømmerby Marked var i de ca. 20 Aar, det eksisterede, et stærkt besøgt Marked, ikke med Heste og Kreaturer, men derimod var der mange Handlende med Trætøj, River, Spader, Skovle, Spjarrer, Plejlslagler, Treben, Stripper, Kar og Baljer m. m. Smøden var der med Legner og Knive, Rokkedrejerne med Spinderokker og Karter, Sadelmageren med Seletøj og saaledes i en Uendelighed.

Markedsbesøgende kom til Stede fra en meget vid Omkreds.

I Februar Maaned var Vejret ikke altid Markedsvejr og særlig ikke, naar Himmel og Jord stod i et af Snefog.

Men hvorledes end Vejret var, kom der mange Mennesker.

Foraars- og Efteraarsmarkederne i Ribe og Varde hørte til Aarets store Begivenheder, ogsaa Tømmerby Marked regnedes med.

Pen og Blæk fandtes i en Del Hjem, men skrive Breve til Familier og Venner brugtes ikke. Markederne var Nyhedscentralerne, hvor det ikke blot kom an paa selve Handelen. — Markedet var det store friske Pust ind i Dagliglivet. I mange Tilfælde var Konen med for at være med ved Handelen, men ogsaa for at opsnappe Nyheder. Familie og Bekendte mødtes, der blev fortalt om Konfirmationer, Barsler og Bryllupper, baade hvad der var sket og hvad der kunde ventes. Der blev ogsaa indledet ægteskabelige Forbindelser, aftalt om Afstaaelse af Gaarden, hvis ellers de unge vilde, som de gamle bestemte. I de fleste Tilfælde fulgte de unge Forældrenes Bestemmelser. Dagen blev aftalt, at de skulde komme for at se paa Gaarden og faa aftalt, hvor stor Aftægt der skulde svares. Sønnens og Datterens Mening om dette Spørgsmaal kom i anden Række.

Dagligdags Ting i Aaret, der var gaaet, blev ogsaa drøftet, een spurgte til en Ko, der blev købt sidste Aar paa Markedet, en anden til en Hest. Der blev fæstet Tjenestefolk, og alt imens blev der handlet og drukket Lidkøb.

Mange Koner var med til Markedet for at passe paa Manden, saa alle Pengene ikke blev givet ud til Punche, naar han solgte enten en Hest eller en Ko.

Markedet var noget helt andet end Sammenkomsten

om Søndagen ved Kirken. Det var kun Sognets Folk, der mødtes, men det var dog en Forandring i Dagliglivet; det var bare det alvorlige med Kirkegangen som Baggrund. Markedet var derimod Lystighed og saa det bedste, alle de mange, der ikke havde set hinanden et Aar eller mere, traf sammen. Deraf det gamle Udtryk: Træffes vi ikke før, saa træffes vi til næste Aar paa Vorbasse Marked.

Var der mange til Marked om Dagen, saa kom der ligesaa mange om Aftenen. Mange unge vilde til Marked for at danse.

Markedsdagsaftenen i Tømmerby var der Dans i Storstuerne i hver eneste Gaard, og det var hele Natten til den lyse Dag. Min Fader var som ung Musiker. Ofte fortalte han, at han een eneste Gang havde spillet en Markedsnat i Tømmerby, men ogsaa kun den ene Gang, for noget værre vildt og tøjlesløst havde han ikke været Vidne til.

Dansen foregik i en stor 3-Fags Stue, Belysningen var nogle Tællelys, der stod i Vindueskarmen, men der var næsten halvmørkt; bedre var det ikke, at de dansende var mere eller mindre paavirket af Spiritus. Det værste, fortalte Far, skete ud paa Natten. I eet Nu blev Lysene slukket, og saa var alle i Stuen i vildt Slagsmaal. Fader aabnede et Vindue og sprang ud af det. Det vigtigste for ham var, at Violinen ikke blev knust, en lille Skramme fik den, og den findes paa den endnu. Det var som sagt første og sidste Gang at Fader spillede ved Tømmerby Marked.

Efter den søde Kløe kommer den sure Svie, siger det gamle Ord. Markederne var imødeset med Længsel, men for mange var det dyrt og gav smertelige Erfaringer. Det mente de gamle, naar de sagde: Der kommer mange Slags Folk til Marked.

Nowe vel hoer, ander vel stjæel,
en Diel vel kyef, o flier vel sæel.

Til de unge lød det: »Fik du en Markedskæreste?« Alle vidste, at hvis en Karl eller Pige ingen Kæreste kunde faa og gerne vilde, saa behøvede de bare at drage til Marked, men Resultatet var for det meste derefter. Blev de gift, og Livet formede sig mindre heldigt, blev der sagt: »Æ Mærkenskjærrester duer et, faa di frys ihjel den føst Vinter, helder ow smelter di den føst Sommer«.

Mange af den Tids Unge saa derfor med Foragt paa Markedsdansen og betragtede det som en Skam, hvis en eller anden af Omgangskredsen havde været med.

Alligevel var det noget af et Savn, at Tømmerby Marked blev ophævet, og de følgende Aar blev der flere Gange gjort Forsøg paa at atter at faa et Marked paa Egnen. I 1884 blev der sat et Arbejde i Gang for Afholdelse af et Marked, og denne Gang lykkedes det.

Aalbæk Marked. Gaardejer og Møller Laust Knudsen i Aalbæk Mølle og Købmand Schmidt i Vong lagde sig særlig i Selen for at faa Markedet oprettet. Det viste sig, at denne Gang gik det forholdsvis let. Tilbudet var ogsaa godt. Laust Knudsen tilbød at udlægge 5 Tdr. Land gratis og uden Dyrkning til Markedsplads Vest for Aalbæk Mølle.

Den 12. Oktober 1885 afholdtes det første Aalbæk Marked, som formede sig noget lignende som Tømmerby Marked, dog med den store Forandring, at det nu var et Efteraarsmarked og et Kreaturmarked. Kreatur- og Hestetilførslen var meget stor. Det var en meget passende Aarstid. Dyrene kom lige fra Engene og blev solgt til Handelsmændene, der skulde skaffe

Staldkreaturer og Heste til de store Gaarde paa Østkysten eller Øerne. Var der mange Dyr. til Marked, saa var Tilstrømningen af Mennesker, særlig om Eftermiddagen, endnu større. Der var Børn, Unge og gamle Mennesker i stort Tal. Det var Egnens Festdag. Børnene havde fri fra Skole.

Det gamle Ord, at Jyder gerne vil handle, gav sig rigtig Udslag paa Aalbæk Marked og ikke mindst for at faa Lidkøb. Der var Eksempler paa, at et Dyr blev solgt baade 5 og 7 Gange med kun 50 Øres Fortjeneste til Sælgeren, bare for Lidkøbets Skyld. Konerne var paa Markedet som hjemme til Stede, naar der skulde handles.

En Mand og hans Kone stod med en gammel graa Ko. Manden vandrede frem og tilbage mellem Punchteltene og Koen! adskillige Lidkøb havde han været med til. Endelig kom der en Køber til Koen og gav et Bud. Manden maatte støtte sig til Koen, imens han med drævende Stemme henvendte sig til Konen: »Hva sejer du, Muer, ska vi sæl Graas?« Hvorledes det gik, er noget andet, men givet er det, at Konen var den bestemmende baade ude og hjemme, hvad ogsaa her, som mange andre Steder, var nødvendigt.

Den vestjydske Kvinde havde gammel Hævd paa at være med paa Raad, og sandelig var der mange, der forstod at vurdere baade Heste og Kreaturer, saa vel som at være medbestemmende i Gaardens Drift.

Foruden Heste og Kreaturer var der mange Faar til Markedet. Smaagrise var der ingen af. — Paa et stort Stykke af Markedspladsen var der Krammarked, hvor der solgtes Spinderokke, Malkestole, Plejle, sorte Potter, Lurfade, Seletøj, Kurve, Træsko, Træs og Hornskeer m. m. Fynboerne (Humlemændene) kom ogsaa til Markedet og falbød deres Humle.

Nogle Steder blev der falbudt Honningkager, 5 i Bundtet til 10 Øre, og Figurkager, formede som Mænd og Koner, samt Hjertekager, alle overtrukket med rød Sukker-Glasur og paamønstret med hvide Sukkerstriber. Figurkagerne havde gerne Inskriptioner. Det var et lille Stykke Papir, der var paaklistret, og hvorpaa der stod ømme Ord, f. Eks.;

Giv mig dit Hjerte,
saa lindrer min Smerte.

eller et andet:

Er vi for unge,
hvad gør saa dette,
vi siger lidt modig,
det Tiden vil rette.

Disse Figurkager var i mange forskellige Størrelser. Priserne var 5, 10 og 25 Øre Stykket.

Paa Aalbæk Marked blev der ogsaa solgt Æbler, Pærer og Blommer. For mange af Børnene var Markedsdagen den eneste Dag i hele Aaret, de smagte Frugt; derfor gik Frugthandelen strygende. Mange Børn havde fra Sommeren sparet nogle Ører sammen, for disse skulde der købes Æbler paa Aalbæk Marked.

Karrusellen havde ogsaa stor Tiltrækning. Det var bare saa kedeligt med Pengene, for brugtes de paa Karrusellen, blev der ingen til Æbler.

Hans Ingvarlsen fra Kragelund fortæller fra Aalbæk Marked, hvorledes han som Dreng kom af Sted. — »Jeg havde købt Æbler og spist dem, og de sidste Penge havde jeg kørt op paa Karrusellen. Jeg vilde saa gerne have en Tur igen og klamrede mig saa til en af Karrusellens Sidestænger og kørte med. Dette opdagede Karruselmanen, og han gav mig et Stød, saa jeg hvirvlede over i en Pottekones Udstilling af Gryder og Fade. Skaarene ringlede mig om Ørerne.

Jeg fik mig samlet sammen ovenpaa Forskrækkelsen, og saa løb jeg, ja, næsten sprang af Sted hjemefter. Pottekonens Forbandelser over mig syntes jeg at kunne høre helt til Grygaard. Min Legekammerat Engelbrecht var løbet efter mig. Vi stod nu begge og var kede af det hele. Markedsdagen, som vi begge havde glædet os til, syntes vi nu var fuldstændig ødelagt. Hjem med det samme vilde vi nødigt, men gaa over til Markedet igen turde vi ikke. — Vi vandrede saa rundt ved Grygaard og hørte og saa paa de mange Mennesker og Dyr der var samlet. En lille Tid efter listede vi ind i den store Stue og kravlede ned under de lange Borde, hvor Markedsgæsterne sad og fik Kaffe og Punche, nogle sad og spillede Firkort. En Gang faldt der en Toøre og en Femøre ned paa Gulvet. Vi blev ivrige og tænkte, hvad mon det kan blive til, falder der saadan Penge paa Gulvet, kan vi snart komme ovenpaa. Vi opdagede snart, at under Bordet ved Kortspillerne faldt adskillelige Fem- og Tiører. Der faldt ogsaa en Femogtyveøre; men saa gik det galt. En af Kortspillerne rejste sig og sagde: »Nu gaar det ikke længere med den store Hund, den maa herrut.« I en Fart var vi kravlet væk og løb udenfor. — Glade var vi begge to. — Nu havde vi Penge til Æbler og kunde komme hjem, som vi havde tænkt.«

Aalbæk Marked var ogsaa tilført Kørestude. Jørgen Svendsen fra Mulvad Mark kørte i mange Aar med Stude. Et Aar mente han, at nu skulde Studene sælges, han vilde have Russerheste. Jørgen Svendsen fik ikke Studene solgt, og Sønnen, Svend, der var 10 Aar, fik Besked paa at trække hjem med Studene. Det vakte stor Opmærksomhed paa Markedet, da Drengen sprang op paa den ene af Studene, der var ridetam. Sindig og støt gik Studene hjemefter med den lille

Rytter. Han svingede Farvel med Kasketten, og Folkemængden saa efter Studerytteren saa længe han kunde ses.

Ved den ene Side af Hestes og Kreaturmarkedet var der opstillet en hel Række Telte, som Folk kaldte Punchetelte. Der kunde være over et Dusin. Over Indgangsdøren stod paa et Skilt, hvem der var Indehaver.

Mange Beværterbevillinger havde ogsaa Ret til at opstille Telt paa Markeder. Der var Telt fra Kors Kroen, Posthuskroen, Gredstedbro Kro og foruden Telte fra Beværtere i Ribe, Varde og Holsted.

I Nærheden af Teltene var der opstillet Kraftprøver, som var godt besøgt. Det var Mænd og Karle, der ikke havde Anledning til at komme med til Lidkøb. De gik da hen til Kraftprøven for at prøve Kræfter om en Omgang Kaffe punche.

Adskillige Teltejere hentede Vandet til Kaffen ved Brønden paa Aalbæk Møllegaard, men op paa Dagen blev dette for besværligt, det var nemmere at gaa ned til Sneum Aa efter Vandet; helt renligt og appetitligt var det ikke, da adskillige af Markedsgæsterne søgte ned i de lange Siv ved Aakanten, hvor de forrettede baade det ene og det andet. Teltholderne tog ikke Hensyn til dette, thi Kaffen og Brændevinen gav Smagen.

De mange Lidkøb kunde efterhaanden sætte Blodet i Kog og særligt da, hvis to, der havde et gammelt Melleinværende, mødtes.

Der var hvert Aar til Aalbæk Marked en kendt Handelsmand, der hed Stork. Naar han var fuld, blev han grov og opfarende. Det var han ogsaa et Aar paa Markedet overfor en kendt Mand fra Tjæreborg, der kaldtes Ulv. Bondemanden var stor og kraftig. Sindig

og med Alvor rejste han sig fra Bænken i Teltet, hvor de sad, og slog Næven ned i Bordet foran Handelsmand Stork, idet han sagde, »om han ikke troede, at en Ulv kunde plukke en Stork.« Handelsmanden blev tavs – men Sætningen gik som Slagord over i Folkemunde.

Paa Markedet var der naturligvis ogsaa et Dansetelt, der aabnedes midt paa Dagen. Det var Femøres Dans, senere blev det Tiøres Dans. To Mand leverede Musikken, og to Mand stod i Døren for at modtage Penge og for at faa de dansende ud inden næste Dans eller ogsaa betale igen.

Det var et uforglemmeligt Syn at se saadan en Markedsdans; det var ikke bare unge Mennesker. De gamle Heste- og Kreaturdrivere raabte paa Konerne og Piger fra Krammarkedet og Kageteltene, som de kendte fra andre Markeder, at nu skulde de have en Svingom. Manden maatte saa passe Handelen imens.

Danseteltet var for det meste helt overfyldt, og saa var der en Raaben og Skrigen, Hujen og Hvinen, saa kun de allernærmeste kunde høre Musikken. Men hvad gør det, som Manden sagde, naar bare Kællingen morer sig.

Paa Aalbæk Mølle havde Laust Knudsen ogsaa Beværtning, dog ikke de første Aar, Markedet afholdtes. Senere fik han Bevilling i 3 Dage, det var Dagen før og efter Markedet. Kaffepunchene kostede 10 Øre pr. Stk. og 3 for 25 Øre. De solgtes ogsaa i Favnevis for en Krone. Laust Knudsen sagde: Forretningen er god nok, for hver Punch koster mig kun 3 Øre.

Paa de senere Markeder var alt stegen. 2 Puncher kostede 25 Øre. Middagsmad leveredes for 1 Krone, Frokost samme Pris. Det var altid Aal i Gele, en Ret som mange rigtig kunde lide.

»Grygaard«.

Grygaard ligger øst for Sneum Bro paa Skraaningen, mellem Agermarken og Aengen. Da Aalbæk Marked var paa det højeste som Egnens store Marked, var *Grygaard* næsten et helt Fæstningsværk af Kreaturer og Heste. Gaardens Ejer Rasmus Rasmussen og Hustru Ingeborg var to kendte og afholdte Personligheder. *Grygaard* havde hele Vejen rundt i Ydervæggene Jernringe, 1 $\frac{1}{2}$ Al. fra Jorden og med ca. 3 Al. imellem. Igennem disse Ringe var trukket et stærkt Stykke Reb. Dette Reb var til at binde Heste og Kreaturer ved.

De forskellige store Handelsmænd havde saa et bestemt Sted at henvise til. Gottfredsen fra Lundgaard ved Ribe, der var en stor Kreaturhandler, havde altid Sidelængen mod Vest. Johannes Bendixen, altid kaldet Johannes Kløj fra Jedsted, der ogsaa drev en meget stor Kreaturhandel, havde altid den vestlige Sidelænge inde i Gaarden. Hestehandler Hans P. Hansen fra Hunderup med Kendingsnavn Hans Peder Møller, havde Østlængens Østside til Hestene.

Saaledes havde de forskellige Handelsmænd et større eller mindre Stykke, enten en Husende eller et Stykke inde i Gaarden eller ogsaa foran Stuehuset, hvor der var en Række høje, runde Sten med Jernstang henover Toppene. Ved denne Stang blev der bundet mange Kreaturer.

Paa Markedet købte de forskellige Handelsmænd Heste og Kreaturer med Besked at levere ved Grygaard, og saa en bestemt Tid om Eftermiddagen kom Vedkommende for at betale og give Lidkøb.

Konen Ingeborg var fra Nørregaarden i Hunderup af den paa hele Egnen kendte Tobiassenske Slægt. Ingeborg forstod at være Værtinde for Markedsgæsterne, derfor hørtes Navnet Ingeborg-Gry baade her og der, ogsaa paa Markedet.

Naar Handelsmændene om Morgenen drog forbi Grygaard til Markedet, var de fleste et Øjeblik inde i Gaarden for at sige Goddag til Rasmus og Ingeborg, og naar de gik, lød det altid: »Ingeborg, vi kommer jo som vi plejer, naar vi er sulten.«

Punchene hos Ingeborg kostede 10 Øre og Middagsmad, fersk Suppe med Boller samt Kød og Kartofler, kostede 50 Øre. Der var mange fra Ribeejnen og sydfra, som altid havde fast Spisested hos Ingeborg-Gry.

Fra 1895 blev der afholdt to Markeder i Aalbæk, et Marked i April og saa det sædvanlige Oktober Marked.

Markederne begyndte at skifte Karakter. Krammarkedet svandt næsten ind til ingenting og ligesaa den festlige Glans. Tilstrømningen af Børn og Unge blev mindre.

Den 15. April 1901 og 7. Oktober 1901 var de sidste Markeder i Aalbæk. Derefter flyttedes de til Bram-

minge. I 1911 fik Bramminge et tredje Marked, der afholdtes i August. Fra 1922 fik Bramminge 5 Markeder aarligt, der afholdtes i Marts, April, Juli, September og Oktober.

Egnsmarkederne saavel som Markederne i Købstæderne Ribe og Varde har ikke mere den Festlighed og Lystighed over sig som Markederne, der afholdtes før Aarhundredskiftet.

(Kilder: Fra Ribe Amt VII 821. Kgl. Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve 13/8 1783, 12/3 1819, Departementstidende 12/3 1819.)

Ribe Kjærgaards Bygningshistorie.

Af P. J. Petersen.

Ribe Kjærgaard i Hunderup Sogn er i de sidste Aar blevet særlig bekendt. Det skyldes det store Arbejde, som en Kreds af interesserede Mænd har gjort for at rejse det gamle Herresæde fra den dybe Fornedrelse, hvori det var sunket ved i 1868 at blive indrettet til Fattiggaard for Vilslev—Hunderup Kommune. Gennem Dagbladenes, især »Vestkysten«, energiske Omtale af Sagen, J. M. Lauridsen, Sal. J. Frifelt og T. Kragelunds Kjærgaardbog og et nedsat Udvalgs Arbejde, lykkedes det at faa Staten til at genrejse Gaarden og indrette den til Ungdomslejr og senere til Fredehjem for unge Kvinder. — Nu er det besluttet, at den skal overgaa til Landbrugsskole.

Et Sagn vil vide, at Kjærgaard oprindeligt stod paa Herredsberget i Vilslev Enge. Dette er dog ganske ubeviseligt. Derimod er det sikkert, at den tidligere har staaet paa et cirkelrundt Voldsted af middelalderlig Karakter, som endnu kan spores ca. 300 m Syd for Gaarden ude i Engen.

Fra 1440 til Enevældens Tid var Gaarden i Langeslægtens Eje. Den første kendte Ejer var Henrik Eskesen (Lange). Af de øvrige er der særlig Grund til at nævne Hans Nielsen Lange, der synes at have haft Kjærgaard 1503—35, og dennes Søn, den mægtige og myndige Ridder, Rigsraad Niels Lange (1535—65), der forøgede Godset og oprettede Hunderup Birk. Man

har ment, at det er ham, der har flyttet Gaarden fra Voldstedet i Engen til dens nuværende Plads. Som det vil fremgaa af det følgende, kan det dog ikke passe. Den nuværende Kjærgaards ældste Bygningsdele, en Kælder med to store Tøndehvælv, tilhører nemlig den sengotiske Tid, og kan altsaa senest være opført af Hans Nielsen Lange. — Niels Lange efterfulgtes af Brodersønnen Hans Lange til Brejning, der havde Kjærgaard til 1609. Ogsaa Landsdommer Peder Lange, der ejede Kjærgaard 1614–61, bør nævnes.

1662 blev Erik Krag til Bramminge Ejer, 1687 Sviigersønnen, Generalløjtnant, Gehejmeraad Fr. Gersdorff, der ogsaa ejede Bramstrup og Lindvedgaard paa Fyn og Urup i Jylland. Baade som Militær og Godsejer var han virksom og spillede i det hele taget en betydelig Rolle. Paa Bramstrup byggede han 1689 en ny Hovedbygning, og ogsaa Kjærgaard ombyggede han. 1722 gik han imidlertid fallit og maatte afstaa sine fynske Godser. 1724 døde han, men hans dygtige Hustru Edel Margrete Krag overlevede ham til 1738. 1731 skødede hun til Sønnen, Oberstløjtnant Chr. Fr. v. Gersdorff, død 1748, hvis Enke, den ædle Margrethe Rosenørn, fortsatte Styret af Godset. Tilskyndet af den reformivrige Sognepræst Knud Lang, lod hun Hoveriet afløse. Efter hendes Død 1786 stilledes Godset til Auktion. Bønderne købte deres Gaarde, men selve Kjærgaard købtes af Sønnen, Kammerjunker Fr. Gersdorff, der 1790 skødede den til et Par Købmænd, hvorefter Gaarden udstykkedes. 1809–28 tilhørte den Kammerjunker A. C. Teilmann, »Jærgermesteren paa Kjærgaard«.

Efter dette historiske Tilbageblik skal vi nu betragte lidt af det Arbejde der er præsteret paa Kjærgaard siden Efteraaret 1940, efter at Danmark siden

Kjærgaard, set fra Syd.

den 9. April samme Aar var besat af fremmede Tropper*). I denne for vort Land saa trange Tid, lykkedes det at gennemføre dette Fredens Arbejde og genskabe et Bygningsværk, der ellers var dømt til Forfald.

Jeg har altid anset det for en Lykke, forbundet med den største Arbejdsglæde, at være med til at bygge videre paa, hvad forudgaaede Slægter har skabt af Kulturværdier for vort Land. Opgaven vanskeliggjordes ved, at der her skulde skabes Ramme om et Virke med Nutidens Krav med Hensyn til Bekvemmelig-

*) Det følgende gengiver i det væsentlige det Foredrag, som jeg holdt ved det store Kjærgaardstævne 20/8 1944.

heder og Indretninger, som Mennesker af 1940 kræver af Beboelses- og Brugshuse. Samtidigt var den mest krævende Del af Opgaven den at bevare alt, hvad der var tilbage af historiske Værdier og traditionsbundet Haandværk. For Nordfløjens Vedkommende maa man fra et kunsthistorisk Synspunkt betegne Restaureringen som ret haardhændet, idet Kælderen her er helt ny, uden Tilknytning til Fortiden. Syd- og Østfløjens Kældere derimod er med Omhu og uden Planændringer restaureret i deres oprindelige Skikkelse, det gælder i Særdeleshed alle Kryds- og Tøndehvælv. Iøvrigt er alle Enkeltheder af historisk og arkitektonisk Værdi bevaret paa en Maade, saa de anskueliggør Bygningens Udvikling gennem Tiderne.

Naar Arbejdet nu, efter ca. 3 $\frac{1}{2}$ Aars Forløb, trods store Vanskeligheder med Hensyn til Fremskaffelse af Materialer og øgede Vanskeligheder paa Arbejdsmarkedet, kan betragtes som afsluttet, maa der først og fremmest rettes en Tak til de Mænd, der med utrættelig Energi arbejdede for Planen om Kjærgaards Restaurering. Der maa rettes en Tak til de bevilgende Myndigheder, der ikke skyede økonomiske Ofre for, at Kjærgaard kunde blive restaureret paa en værdig Maade. Det kan i den Forbindelse ikke undlades at nævne Arbejds- og Socialministeriets Ungdomsudvalg og daværende Fuldmægtig P. Stockholm, der altid viste Forstaaelse for de stillede Krav. Personligt mindes jeg med Tak nu afdøde kgl. Bygningsinspektør Mogens Clemmensen, der gennemgik og godkendte de første forelagte Skitser. Da der her var Tale om en fredet Bygning, skulde Mogens Clemmensen med sin store arkæologiske og arkitektoniske Viden have Tilsynet med den historisk korrekte Udførelse af Re-

staureringen. Grundet paa Mogens Clemmensens Sygdom overtog Inspektør ved Nationalmuseet, Dr. Aage Roussell Tilsynshvervet. Samarbejdet i den forløbne Arbejdsperiode vil altid blive mindet med Taknemlighed.

Jeg skal nu forsøge at give Dem et Resumé af det, der er bygget op gennem Tiderne, og hvad der heraf er bevaret i Bygningens nuværende Skikkelse.

I Forbindelse med Arkitektens og Haandværkerens Arbejde tænker jeg saa tit paa en Replik i Dramaet »Faust«, hvor Mefisto siger til Faust: »... graa, kære Ven, er al Teori, den gyldne Praksis. det er Livets grønne Træ.« Se, den Tanke er djævelsk; det er ogsaa Mefisto, der fremsætter den — nej Sandheden er, at alt, hvad Menneskehaand og Aand har frembragt, er skabt ved et intensivt Samarbejde mellem Teori og Praksis. Ved et Arbejde som det, der er præsteret her, er det en Betingelse, at dette Samarbejde er tilstede, og der skal derfor rettes en Tak til Haandværkerne, der udførte Arbejdet paa Kjærgaard. Der er fra Haandværkernes Side udvist stor Interesse for Arbejdets Karakter, og der blev vist, at Nutidens Haandværk og Haandværkeruddannelse ikke staar tilbage for det, de gamle præsterede af gedigent Haandværk og veludført Arbejde. Dette, at Haandværkerne har Forstaaelse for Arbejdets Art, er af allerstørste Betydning ved Restaureringsarbejder. Naar der skal ryddes op og brækkes ned — Klinten skal skilles fra Hveden — da er det som at blade i Historiens store Billedbog, og det vil vise sig, om det, de forskellige Bygningsdele og det udførte Haandværk fortæller, kan tilknyttes de forskellige Annalers Beretninger, eller der fremdrages nye ukendte Forhold.

Selve den trefløjede Bygning danner de tre Sider i

en regelmæssig Firkant $36,11 \times 30,48$ m, strengt symmetrisk ordnet om begge Akser i Retning S. S. V.—Ø. N. Ø. og S. S. Ø.—N. N. V. Hovedfløjen er $30,48 \times$

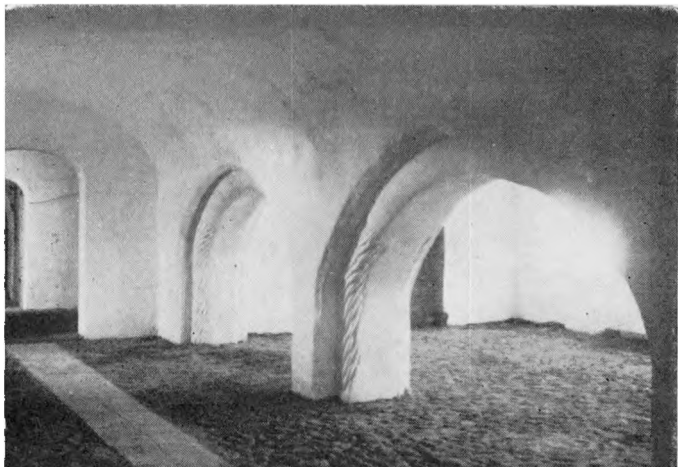

Kjørgaard, set fra Vest.

9,98 og de to Sidefløje $26,00 \times 8,60$. De to Sidefløje flankerer den mod Vest aabne Gaard. Her er der den Ejendommelighed, at Sidefløjene ikke er parallelle, idet Gaarden er 60 cm snævrere ved Fløjenes Sammenbygning ved Østfløjen, efter al Sandsynlighed er dette gjort for at opnaa en bedre perspektivisk Virkning. Ved Udgravninger forefandtes Fundamenter, der forbandt de to Fløje. Dette kunde tyde paa, at Gaarden i sin Tid har været lukket mod Vest, enten ved en lav smal Portbygning eller, hvad der er mere sandsynligt, ved en Spærremur med Portaabning. Ombygninger i forrige Aarhundrede, antageligt ca. 1830, eller da Nordfløjen blev indrettet til Stald, har udvisket Sporene af Fortanding og andre Bevisligheder

om, hvordan Indgangen til Gaarden har været. Ved omtalte Ombygning er der anvendt Mursten af omtrent normal Format, ellers er alt Murværk paa Kjærgaard udført af Munkesten i Maal $25,5 \times 12,5 \times 6,3$ cm. Til Murmørtel er anvendt Muslingekalk, Kassemurværk forefandtes ikke. Under alt Murværk ligger store Syldsten (indtil $\frac{1}{3}$ m³) paa fastlejret Sandbund. Murtykkelsen er i Hovedfløjens Kælder 108 cm eller 4 Sten, Ydermure iøvrigt 3 Sten i Hovedfløjen og i Sidefløje $2\frac{1}{2}$ Sten og 3 Sten i Kældermure.

Kjærgaard, som den staar i Dag med sin aksefaste Deling, er Resultatet af en betydelig Ombygning, som blev udført af Frederik Gersdorff i Aarene 1685–95. Facadedelingen er nøjagtigt, som den opførtes dengang. Det var en Betryggelse under Arbejdet, at alle de gamle Vinduesaabninger med Smiger og Buer samt Døraabninger med Smiger, False og Buer var bevaret, idet alle Tilmuringer var udført som Blændvægge.

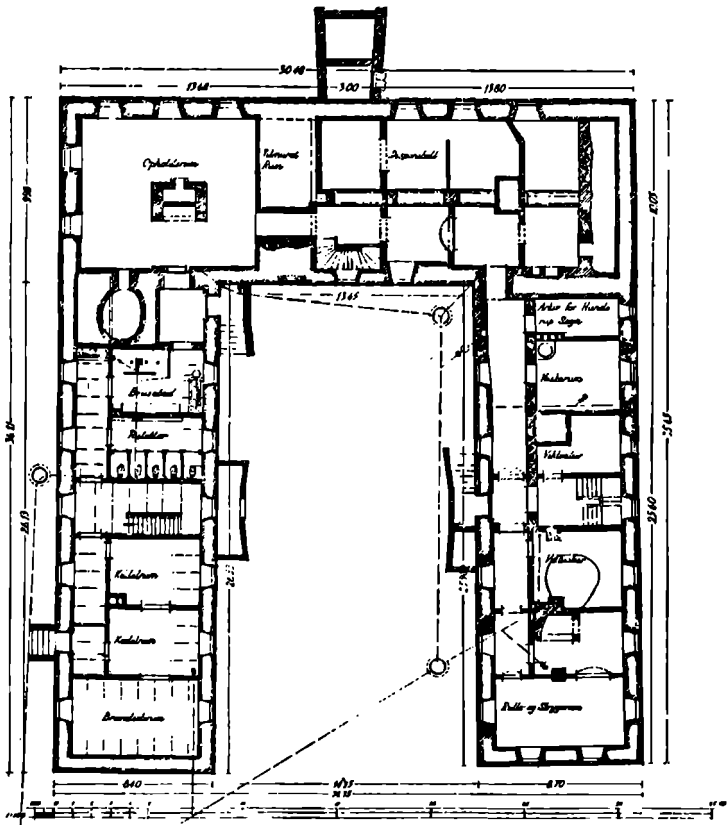

Den sengotiske Kælder. Gaardens ældste Bygningsdel.

KJÆRGAARD

Kælderplan M 1:100

Plan I

Kælderplan.

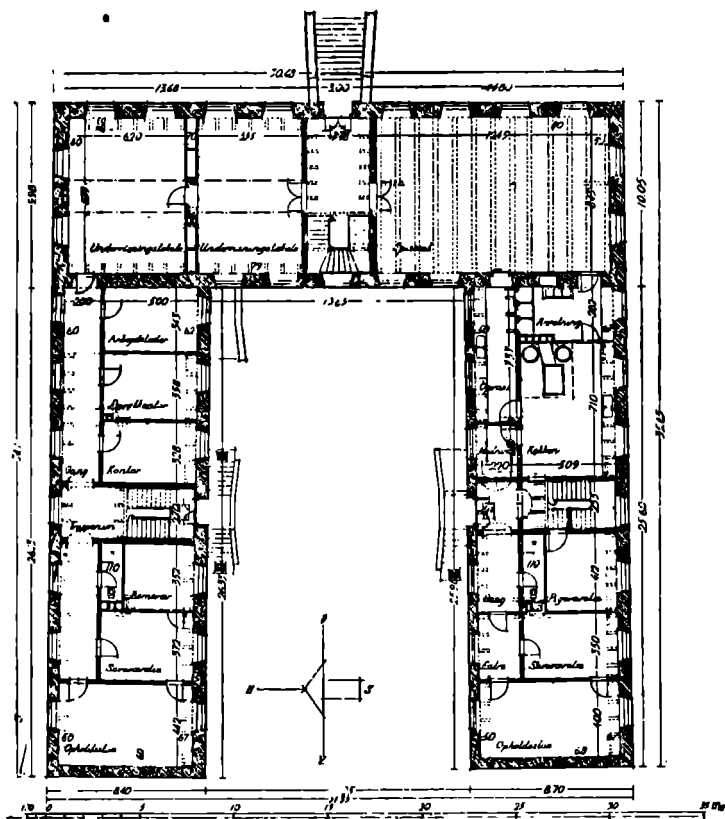
At Kjærgaard før Gersdorffs Tid har haft et betydeligt andet Udseende er uomtvisteligt. Der kan saaledes kun gisnes om Bygningens Form og Udseende.

Der findes dog endnu en ret velbevaret Bygningsdel fra Bygningens tidligste Tid: Hovedfløjens Kæl

"KJÆRGAARD"

Sjæplan M. 1:100

Plan 2

Stueplan.

der under den nuværende Spisesal. Denne Kælder kan betragtes som den egentlige Huskerne og vidner om, at der fra den sene Middelalder har staer en Bygning af ret anseelige Dimensioner. Denne Bygningsdel med de to store Tøndehvælv og Gulv af pikkede

Marksten stammer fra den sengotiske Tid i Danmark og maa være opført i Tiden mellem 1450 og 1520. De snoede Teglmotiver paa Piller og Buer er typiske Detailler fra denne Periode, ligesom det ogsaa her er muligt at konstatere Kældergulvets Niveau fra den tidligste Tid.

Der kan kun siges meget lidt om Kjærgaards Udseende i *Renæssancetiden*, da Lange-Slægten sad som Herremænd paa Gaarden.

Ved Gersdorffs Ombygning forandres Bygningens Karakter fra Gotik og Renæssance til Barok, idet dog Bygningens Grundform bevares.

Det kan i denne Forbindelse være paakrævet at indskyde et Par stilhistoriske Bemærkninger. Den tidlige Renæssance naaede til Danmark omkring 1550, og Højrenæssancen kulminerede i Danmark omkring 1600. Her maa man ikke lade sig forvirre af, at Renæssancen i Moderlandet Italien hegnyndte 1425. Højrenæssancens to Stormestre, Leonardo da Vinci og Michael Angelo, fødtes henholdsvis 1452 og 1475. Bygninger af disse to Mestre er fra 1500—1545. Leonardo døde 1519.

Naar man undres over, hvor sparsomme *Renæssancemotiverne* paa Kjærgaard er, kan det kun forklares ved den gennemgribende Ombygning, som Gersdorff lod foretage. F. Eks. kan nævnes, at da Sandstensportalen blev taget ned for at blive restaureret, viste det sig, at der paa Bagsiden fandtes rene Renæssanceornamenter, Stenene har altsaa været anvendt før og er tilpasset den nye Stilart ved Gersdorffs Ombygning. Af Minder fra Renæssancen og Lange-Slægtes Tid kan nævnes Hvælvene i en Del af Hovedfløjens og Sydfløjens Kælder, endvidere de to Sandstens Vaabenskjolde der nu er indmuret over Døren til Spisesalen, samt et Relief af et Løvehovede der

nu er indmuret over Døren til Undervisningslokalet, yderligere kan nævnes Bølgefrisen, der er indmuret over Døren i Hovedfløjen mod Gaarden. De fleste af disse Sten er fundne under senere opført Murværk og Skorstene, hvor de simpelthen er anvendt til Fundering. De ovennævnte Vaabenskjolde har tilhørt Hans Lange til Kjærgaard og hans Hustru Johanne, Datter af Søhelten Peter Schramm. Hans Lange var Ejer af Kjærgaard fra 1565–1609 og har altsaa været en af den danske Højrenæssances Mænd. Derfor bør de to Vaabenskjolde betragtes som det fornemste Minde, der er tilbage paa Kjærgaard fra Renæssancetiden.

De to Sandstenstavler over Indgangene til Nord- og Sydfløj fra Gersdorffs Tid var saa medtaget, at en Rekonstruktion var nødvendig, men Brudstykkerne kunde dog give et klart Billede af Ornamentikken og Bogstavslynet. Dette gengiver Navnene paa Frederik Gersdorff og hans Hustru Edel Margrethe Krag samt Aarstallet 1695. Da Gersdorff fik Skøde paa Kjærgaard i 1687 ligger det nærliggende at antage, at Ombygningen har været fuldført i Aaret 1695. Da det er gaaet mange af de danske Herregaarde fra Renæssancetiden, som det er gaaet Kjærgaard, at de er bygget og ombygget i Overgangstider mellem Stilarterne, er det ikke tilfældigt, at Dr. phil. V. Lorenzen har betegnet Stilen for en stor Del af de danske Herregaarde som gotisk Renæssance. Denne Overgangsstil har givet utallige danske Herregaarde deres Særpræg, og Kjærgaard staar idag i det ydre som en typisk Repræsentant for denne Bygningstype.

Hvad *den indre Udbygning* angaar, da er denne, under Hensyntagen til Fortidens Levn, tilpasset Nutidens Krav. Nordfløjen, der i mange Aar er anvendt

Kældergang i Sydfløjen, set fra Hovedbygningen.

som Staldbygning, var den mest medtagne og har saaledes krævet det største Arbejde. Ifølge gamle Beretninger hed det sig, at der ogsaa under denne Fløj skal have været hvælvede Kældere. Dette viste sig ikke at være rigtigt. Det kunde nemt bevises, idet Murene ikke var ført ned i Kælderdybden, og den oprindelige Stuegulvshøjde kunde nøjagtig fastslaaes, da de gamle Vindues- og Døraabninger blev frem-

draget. Derimod er det rigtigt, at der i denne Fløj har været Køkkener og dertil hørende Rum. Det gamle Ildsted fremdroges og Skorstensfundamenter ligeledes; disse udviste, at Skorstenen har været over Ildstedet. Ligeledes kunde den oprindelige Ruminddeling fastslås, Skillerummene har været opført af Bindingsværk. Da Ruminddelingen har været bestemt efter Fag og Facadedeling, er den nuværende Rumdeling paa det nærmeste den samme, kun med den Forskel, at Sidegangen nu ligger mod Nord. Kældernedgangene til Nord- og Sydfløjen blev fremdraget under Udgravning af Gaarden og stammer fra Ombygningen 1695. Da der forefandtes Spor af baade Trappetrin og Vanger og ved den nordre Nedgang endvidere Spor af indmurede Nokker, var det muligt at rekonstruere Trapperne i deres oprindelige Form. Ved Nordfløjen er der endvidere den Ejendommelighed, at Kælderen strækker sig ind under Fløjen i den Udstrækning, Nedgangen har. Bagved Nedgangen ligger den i Kjærgaardbogen omtalte Jomfruovn, det har dog været umuligt at paavise, at der har været Aftræk fra Ovn.

Ved Omtale af Hovedfløjen melder sig først Spørgsmaalet om, hvorvidt denne har været med 1 eller 2 Etager. Efter som Arbejdet skred frem, maatte det betragtes som fastslaaet, at Bygningen har haft to Etager. For det første forefandtes i Ydermurens Østside Spor af en opgaaende Trappevange. Ved Rensning og Udgravning af Voldgraven forefandtes Murerer, der kun kunde stamme fra en Nedbrydning. I Gavlene var de oprindelige Vinduesnicher bevarede, og Sidemuren indimod de to Sidefløje har man ogsaa ladet staa og kun afbrudt saameget, at Skraaheden passede til det i sin Tid paalagte Rørtag. Da man

Hovedfløjen, set fra Øst.

indrettede Halvdelen af Hovedfløjen til Lade og i den Anledning skulde fjærne Bjælkelaget, er man gaet frem paa den Maade, at man simpelthen afskar Bjælkerne et Stykke indenfor Muren. Da Rørtag og Gesimsen blev afbrudt, viste det sig, at Bjælkerne gik igennem i hele Murtykkelsen med Fodrem baade ved Inder- og Ydermurkant. Der var udført meget smukt Tømrerarbejde, og denne Indspænding af Bjælkerne kan ogsaa betragtes som et Bevis paa, at der har været to Etager. Af det gamle Tømmer fra Kjærgaards Storhedstid lykkedes det ved ihærdig Anstængelse at restaurere og bevare Bjælker til Loftet over den nuværende Spise- eller Mødesal; denne Sal giver idag et levende Indtryk af Baroktidens Herregaards- sale. Alle indvendige Døre er rekonstruerede efter Opmaalinger af Kjærgaards gamle Døre, ligesom de nye Indfatninger er udført efter nøjagtige Opmaa-

linger paa Kjærgaard. Vinduerne er ligeledes profileret efter de gamle Opmaalinger af Kjærgaardsvinduer fra Tiden omkring 1700. Da der ikke fandtes Spor af den gamle Hovedtrappe, er Gelænder, Søjler og Balustre i den nye Trappe bygget over gamle Barokmotiver. Gulvet i Forhallen burde have været udført i Ølandssten, men da disse ikke var til at fremskaffe paa den Tid, Fløjen og Arbejdet skulde afleveres, maatte man nøjes med et Klinkergulv. Lofterne i Undervisningslokalerne er pudsede og har samme Hulkel som Lofter i det gamle Kjærgaard. I Hjørnet af Spisesalen er fremdraget den gamle Latrinekanal, der dog ikke som f. Eks. paa Spøtrup er markeret paa Ydermuren.

I Tilslutning til det ovenanførte om Hovedfløjens Kælder skal ogsaa nævnes den nordlige Kælder med aaben Kamin, som det lykkedes at bevare i sin oprindelige Skikkelse, Hvælvene er fra Overgangstiden mellem Renæssance og Barok. Ved Omtale af Hovedfløjens Kældere kan man ikke undlade at omtale det i Kjærgaardbogen meget omtalte hemmelige Rum, der i sin Tid er blevet opfyldt. Ved Udgravningen var Arbejderne meget spændt paa, hvad der vilde komme for Dagens Lys. Nogen nedgravet Skat fandtes dog ikke, der fremdroges derimod en lille muret Ovn eller Ildsted, og efter al Sandsynlighed staar vi her overfor et af *de gamle Alkymisters og Guldmageres Arbejdsrum*. Dette passer iøvrigt godt med Tiden omkring *den store Ombygning*, idet der vides, at der i Christian IV's, Erederik III's og Christian V's Tid har været mange Guldmagere her i Landet. Nu maa man vistnok ikke betragte disse Guldmagere som rene Charlataner, de beskæftigede sig nemlig foruden med Kemi ogsaa med Kunsthaandværk og almindeligt

Haandværk. Der vides, at nogle af de gode Metallegeringer fra den Tid er udførte i Slottenes Alkymistkældere. og flere værdifulde Opdagelser indenfor Kemien skyldes Guldmagerne. Jeg saa engang i Nürnberg Brugsgenstande og Smykker, som var udført af en meget berømt Guldmager. Fik denne Mand ikke lært Folk at fremstille Guld ad syntetisk Vej, saa har han i alt Fald skænket Efterslægtens Kunsthaandværkere glimrende Forbilleder, der vanskeligt lader sig udføre bedre den Dag idag. Ved den her omtalte Alkymistovn er det ligeledes mærkeligt, at der ikke fandtes Spor af Aftræk, muligt er det, at en eventuel Skorsten er bleven fjærnet under den store Ombygning, men der kan ogsaa være den Mulighed, at der ingen Aftræk har været, idet der ved disse Arbejder udelukkende anvendtes Trækulsild, Røg og Dampe har saa faaet Aftræk gennem den aabne Kamin til Skorstenen. Netop i Lange-Slægten har der været stor Interesse for Guldmageriet. Almindelig kendt er jo Alkymisten Erik Lange, Sophie Brahes Forlovede, der bortdestillerede alt, hvad han ejede. Ovnene her er antagelig opført af en Lange.

Sydfløjen, der er en Pendant til og symmetrisk med Nordfløjen, kunde restaureres under Hensyntagen til den gamle Ruminddeling. Bortset fra det moderne indrettede Køkken er Bygningen ført tilbage til Tiden omkring 1700. Hele Fløjen har hvælvede Kældere. Kælderrummet i Vestgavlen er fra samme Tid og Form som den tilbyggede Kælder i Hovedfløjen, de øvrige Kældere er noget ældre, og der fandtes her tydelige Spor fra Tiden før Gersdorffs Ombygning.

I det vestlige Kælderrum er bevaret den i Kjærgaardbogen omtalte Kærlighedsbrønd, og endvidere er bevaret det gamle Ildsted. I Rummet længere mod

Bagerovn i Sydflojen.

Øst er bevaret den gamle Bagerovn, denne og Ildstedet har haft Aftræk til samme Skorsten, hvorfra der fandtes tydelige Spor. Kældergangene er nu som før belagt med pikkede Brosten, i Midten af Gangen laa der før et Gangbrædt, dette er erstattet med gamle, klinkbrændte Fliser, der stammer fra Gaardens forskellige Ombygninger. Under Restaureringen er der fundet en Del Profil- og Formsten fra Gaardens ældre og ældste Tid. Disse er indmuret i en Ramme af Munkesten i det udgravede Kælderrum i Hovedfløjen, og sidder nu som Eksempler paa Teglmurstens dekorative Anvendelse gennem Tiderne. Beklageligt er det, at Facaderne paa Kjærgaard er bleven hvidtede, det samme er forøvrigt ogsaa Tilfældet med enkelte andre af vore Herregaarde, f. Eks. Gisselfelt og Hesselagergaard. Da der i Kjærgaards Forfaldstid ved Omlavninger og Tilmuringer er anvendt mange forskellige Stenstørrelser, maatte Arbejdet med Afpik-

ning og Rensning af Facaderne opgives som uoverkommeligt. Med Hensyn til Sidefløjenes Tagetager kan der intet siges om deres Anvendelse i tidligere Tider. Tagomlægningen i Forfaldstiden fra Tegl til Rørtag har udslettet hvert Spor. De under Restaureringen indbyggede Tagkviste kan derfor ikke siges at tilhøre Kjærgaard. Kvisten paa Hovedfløjen er efter Kvistmotiver fra omkring 1700 (Artillerikvisten). Da denne Tagkvist ved sin Gavlopbygning vilde være for kraftig til de lavere Sidefløje, har Tagkvistene paa disse faaet Afvalmning i Lighed med Kvistene paa Hotel Dagmar i Ribe.

Voldgraven omkring Gaarden er, efter at vildvoksende Træer og Buske er fjærnet, reguleret som et smukt Minde om Fortiden. Grundet paa Kultiverings- og Afvandingsarbejder vil det dog næppe lykkes at

Voldgraven.

faa Vand i Graven, dertil er Vandstanden sænket for meget. Hvælvingen over Hundehuset under den udvendige Hovedtrappe maa stamme fra Gersdorffs Ombygning, og Trappen er derfor rekonstrueret som den var før Restaureringen, saa Hundehuset bevares uændret. Tanken om Vindebro og Gaarden som befæstet Borg maa føres tilbage til Lange-Slægts Tid. Parken er reguleret og omlagt paa en smuk Maade.

»Sværdtid er endt, det er Plovtid paanyl« Vi har nu Grund til at haabe, at det ogsaa maa blive Grov tid for det Arbejde, der skal trives paa Niels Langes og Margrethe Rosenørns gamle Gaard.

Mænd fra Ho.

Lidt om to Kaptajner og en Regnemester.

Af *Dyveke Junker Nielsen.*

Digteren Thomas Lange har ved sine smukke Fortællinger — ikke mindst Fortællingen om Eventyrets Land — gjort Ho bekendt over hele Danmark. — Det er ypperlige Skildringer af den ejendommelige Natur, der er kommen fra hans Haand, og man forstaar saa godt, at Hoboerne har følt Trang til at være med til at hædre den Digter, der paa saa smuk en Maade forstod at skildre baade Befolkningen og Naturen der, hvilket gav sig Udslag i den skønne Mindesten, der rejstes for Digteren paa en fredfyldt Plet i Nærheden af Kirken.

Kommer man til Ho og nyder den ejendommelige Natur med Bjergene — som de kalder Klitterne — liggende ud mod Vest — og ligesom skærmende for den ofte barske Vestenvind — har man mod Øst det dejlige Syn ned over Engene og Ho Bugt.

Bjergene har mod Vest stænget for Udsynet og den vide Verden, men trods det er der i mangt et Gaardmandshjem opvokset dygtige Dreng, som faktisk ved deres Gerning i Livet har gjort Danmark større udadtil. Jeg tænker her paa de Dreng, der som ganske unge havde baade Mod og Evner til at komme ud at sejle og pløje Verdenshavene og paa den Maade føre Dannebrog viden om; thi fra gam

mel Tid har Ho været Skibsfartens By. — I det efterfølgende vil jeg fortælle lidt om tre Mænd, der hver paa sin Vis gjorde deres Fødeby Ære.

Kaptajn Hans Junker Nielsen, Esbjerg.

Min Fader, afdøde Kaptajn Hans Junker Nielsen, er født i Nørreballe, Ho Sogn, den 5. Oktober 1857 som Søn af Gaardmand Niels Jørgensen og Hustru Mariane Knudsdatter og blev den 2. Maj 1886 som Styrmand viet i Ho Kirke til Mette Marie Pedersen, f. 16. Sept. 1862 i Sønderballe, Ho Sogn, Datter af Gaardmand Jens Peter Pedersen og Hustru Ingeborg Pedersdatter i Sønderballe. Far kom som ung Dreng ud at sejle med forskellige Fanøskibe og tog sin Eksamen fra Fanø Navigationsskole sidst i 70'erne. Kom igen ud at sejle og blev allerede i Aaret 1890 Fører af Barkskipet »Clara« af Nordby og maatte samtidig

tage Part i Skibet, da det den Gang var en Betingelse for at blive Fører. — Far førte »Clara« til Aaret 1900, da han det Aar var hjemme paa et Aars Ferie. Da skete der denne sørgelige Tildragelse, at Skibet forliste ude paa Vestkysten af Sydamerika. Skibet laa endda med Lods ombord udenfor en Havneby, hvor det havde lastet. Pludselig var der om Aftenen opstaaet en forrygende Storm, og næste Morgen var Skibet forlist med Mand og Mus. — Intet var tilbage.

I Aaret 1901 fik min Far Barkskibet »Danmark« af København at føre, og dette dejlige Skib, hvorfra jeg har de bedste Barndoms minder om Ferierne ombord, lastede ca. 2300 Tons. »Danmark«, der var et Jernskib, blev bygget 1892 hos Burmeister & Wain i København til Kaptajn Lausen fra Svendborg, som førte Skibet til Aaret 1900, da han paa Grund af Sygdom maatte gaa i Land. — Fra Aar 1901 til 1915 havde min Far »Danmark« at føre, Skibet blev da solgt til Norge, og min Far kom Aaret efter ud som Fører af Barkskibet »Sterna« af København, men blev paa Rejsen tilbage fra Amerika syg, kom paa Hospitalet i Lerwick (Shetlandsøerne) og døde derovre i et fremmed Land 3. Juli 1917, 59 Aar gl.

Skæbnen førte dog Damperen, hvor min ældste Broder var Styrmand, til Lerwick, og vi fik min Fars Lig herhjem til Esbjerg, og Far blev saaledes begravet i dansk Jord. — — —

Paa den Tid, da Rejserne med Sejlskibe tog flere Maaneder, kunde Kaptajnen komme ud for mange vanskelige Situationer, ikke mindst Tilfælde, der krævede øjeblikkelig Lægehjælp. En Kaptajn maatte kunne andet end navigere, og hvad dertil hørte — halvvejs Læge maatte han være.

Paa en Rejse rundt Kap Horn med »Danmark« i et forrygende Vejr, hvor Stormasten gik overbord, faldt en Mand af Besætningen — som bestod af 19 Mand — ned fra Rigningen og brækkede Benet og forslog sig frygteligt. Min Far maatte da være Læge og satte Benet saa fint sammen, at Manden efter et langt Sygeleje intet Mên fik af Ulykken. Da Skibet kom til Havn blev min Far meget rost af Lægerne paa Hospitalet for det dygtige Arbejde, der var udført.

For nogle Aar siden modtog jeg fra Kaptajn Jul. A. Petersen (Kaptajn i Ø. K.), der i sin tidligste Styrmandstid sejlede med min Far, følgende Brev:

»I min Søfartsbog staar:

Han er udmønstret med Barkskibet »Danmark« af København den 10. Marts 1903, hans Stilling ombord 2. Styrmand. — Paa Rejse fra Frederiksstad til Melbourne og Port Peirie i Australien. Hjemrejse til Antwerpen.

Derefter igen mønstret som 1. Styrmand for en Rejse til Valparaiso, Iquique og Junin og Hjemrejse til Gent.

Var ialt ombord i 2 Aar, deraf 1 Aar som 2. Styrmand og 1 Aar som 1. Styrmand.

Tiden, jeg tilbragte ombord i Barken »Danmark« staar for mig som den bedste Tid, jeg har tilbragt i noget Skib i de 30 Aar, jeg har faret paa Søen.

Naar dette er Tilfældet, saa skyldes det sikkert de gode Forhold, som fandtes ombord, det var saavel For som Agter, og derfor kunde vi ombordværende kun takke vor gode og retlinede Fører, Kaptajn H. J. Nielsen.

Da jeg kom ombord i »Danmark«, var det min første Rejse som Styrmand, og jeg maa ærligt talt

tilstaa, at jeg ikke følte mig helt sikker paa, det vilde gaa saa godt, da »Danmark« var kendt som et af de fineste Skibe, vi den Gang havde her hjemmefra. Frygten forsvandt hurtig, da jeg først fik lært min Kaptajn at kende. Han var ikke en Mand af mange Ord, men en hjertensgod Mand, som altid var rede til at hjælpe os Unge, naar det kneb for os. Sømand var han til Fingerspidserne, men man hørte ham aldrig brovte eller prale.

Paa den første Rejse, jeg var ombord, havde vi paa Hjemrejsen en meget haard Tørn ved Kap Horn. Vi fik en Sø over Agter, den knuste Dørene ind til Kahytten, og Vandet fyldte Proviantkælderen, og vi var paa meget smal Kost paa Hjemturen. Under denne Katastrofe glemmer jeg aldrig Kapt. Nielsens mandige og resolute Optræden og den Evne, han havde til at sætte Mod i sin Besætning.

Da vi ankom til Antwerpen blev 1. Styrmand afmønstret, og jeg overtog Posten som 1. Styrmand. Jeg var vel egentlig lovlig ung til en saadan Post, men min Kaptajn havde Tillid til mig, og jeg var ganske rolig under hans kyndige Førerskab. Medens vi laa i Antwerpen rejste Kapt. Nielsen hjem, og jeg laa da alene med Skibet og nogle ganske faa unge Mennesker ombord.

Paa Udrejsen blev Kapt. Nielsen syg i Iquique og maatte bringes paa Hospitalet. Vi fik en tysk Kaptajn ombord. og han gik med os til Junin. Først var det Meningen, at jeg skulde føre Skibet hjem, men i sidste Øjeblik kom der en Slæbedamper med Kapt. Nielsen, og hvem der var glad, behøver jeg sikkert ikke at nævne. Kapt. Nielsen maatte holde Køjen, til vi kom paa den anden Side Kap Horn, da begyndte han saa smaat at komme op igen. Vi havde denne Rejse Sø-

nen Ingor med paa sin første Rejse, han var sin Far en tro og god Sygeplejer. Jeg tror, at Sørejsen hjem hjalp Kapt. Nielsen over hans Sygdom. Ved Afgangen fra Junin sagde Lægen til mig, at Sørejsen var det eneste, som kunde redde Kapt. Nielsen, men jeg maatte være forberedt paa det værste. Det var med bange Anelser, at jeg tiltraadte denne Rejse, men efterhaanden som Tiden gik, og Kapt. Nielsen blev bedre, var min Glæde saameget større, thi jeg vilde meget nødig være kommen hjem uden min Fører.

Ved Ankomsten til Gent rejste Kapt. Nielsen hjem, og jeg lovede at blive ved Skibet, til han kom tilbage med sin Familie. Min Mening var at gaa ind i Dampskibsfarten og ønskede derfor min Afsked.

Afskeden fra »Danmark« og dens Fører var svær, thi jeg var kommen til at holde umaadelig meget af min Kaptajn og hans Familie, som jeg ved forskellige Lejligheder havde lært at kende, og deres Venlighed og Godhed imod mig vil jeg altid mindes med Taknemlighed. — — —

Den anden Dreng fra Ho, jeg tænker paa, og som ogsaa pløjede Verdenshavene, er min afdøde Onkel, Kaptajn Peder Lorentzen, født 19. Sept. 1856, Søn af Husmand Lorentz Hansen Drage Davidsen og Hustru Kirsten Marie Pedersdatter, boende i Nørballe, Ho Sogn. — Iflg. Kirkebogen blev Styrmand Peder Lorentzen viet til Pige Ane Kirstine Nielsen, født i Nørballe, Ho Sogn den 16. Oktbr. 1886, som Forlovere er opgivet: Niels Jørgensen, Gaardmand i Nørballe, og Lorentz Davidsen, Indsiddet i Nørballe. —

Som ung Dreng kom P. Lorentzen ud at sejle med forskellige Skibe og blev efter at have taget sin Eksamen paa Fanø Navigationsskole Fører af Sejlskibet »Valparaiso«, indtil han i Aaret 1900 gik over i Damp

skibsfarten og var med til at stifte Rederiet »Dania«.
— Skibsreder Andresen, København, hvem jeg har bedt om en Udtalelse angaaende min Onkel, skriver følgende Brev til mig:

Kaptajn P. Lorentzen, Esbjerg.

»Kapt. Lorentzen var ikke til Stede paa den konstituerende Generalforsamling i København den 10. April 1900, da D/S »Dania« blev startet, men ikke desmindre kan det med nogen Ret siges, at han var med til at stifte Selskabet, idet han allerede var udsat til at være Fører af et af de to Skibe, som Selskabet begyndte med, og havde lovet at tegne Kr. 15,000,— Aktier i Selskabet, naar dette var startet.

Kapt. Lorentzen blev Fører af S/S »Mary«, 820 tons d. w. — 1½ Aar senere blev han Fører af S/S »Dagny«, 1550 tons d. w., og endvidere har Kapt. Lorentzen

været Fører af S/S »Alexy«, 1550 tons d. w., S/S »Flora«, 2500 tons d. w., og S/S »Mary«, 3200 tons d. w.

Kapt. Lorentzen var en Mand, som jeg satte meget stor Pris paa, han var dygtig og paalidelig, og Forholdet mellem ham og mig udviklede sig til Venskab. Jeg havde den største Tillid til Kapt. Lorentzen, jeg vidste, at man kunde betro ham enhver Opgave, og at han i enhver Henseende vilde bestræbe sig for at varetage sit Rederis Interesser.

Det blev Kapt. Lorentzen, som tilsaar Bygningen af S/S »Flora«, der i 1914 og 1915 var under Bygning paa et Værft i Nærheden af Rotterdam. Grundet paa Krigen var der mange Vanskeligheder, og Hollænderne forsøgte mange Kneb for at undgaa at aflevere Skibet, da det var færdigt, men alle Vanskeligheder blev overvundet, og det skyldtes ikke mindst Kapt. Lorentzens kloge Handlinger.«

I Aarene 1912—13 ejede Kapt. Lorentzen Brødfabrikken i Esbjerg, men det var ikke nemt for en Kaptajn at blive Brødfabrikant, Formuen blev sat over Styr, og Kapt. Lorentzen tog atter ud at sejle. Kapt. Lorentzen sejlede nu i nogle Aar og lagde op omkring Aar 1919. Mange Aar fik Kaptajnen Lov at nyde sit Otium, og i disse Aar forarbejdede han mange smukke Skibsmodeller, kunstfærdigt udførte. — Han var i Aarene 1924—33 Kasserer for Bombebøssen i Esbjerg. — Kapt. Lorentzen døde i Esbjerg 2. Febr. 1943.

* * *

Den tredje Person, jeg vil dvæle ved, er Niels Peder John Berthelsen, der ligeledes er født i Ho Sogn den 17. August 1869. Han var Søn af Husmand og Skipper Poul Friis Berthelsen og Hustru Mariane

Nielsdatter, der er viede i Ho Kirke den 21. April 1863.

Peder Berthelsen blev ikke Sømand, men han gjorde Danmark større paa en anden Maade, idet han blev en stor Videnskabsmand paa Matematikens Omraade.

Beregner N. P. Berthelsen, København.

Niels Berthelsens Far var Fører af den lille Skonerter »Haabet«, og føromtalte Kapt. Lorentzen, der som Dreng sejlede med ham, har omtalt ham meget rosende for mig.

Niels Berthelsen blev fra han var en lille Dreng kaldt »Æ Regnmæster«, og det var fordi, han var saa enestaaende dygtig til at regne.

Da Niels Berthelsen kom i Skole, og Læreren satte ham til at regne, kunde han regne, hvad det skulde være, og det baade hurtigt og rigtigt. Efter Konfirma-

tionen kom han ud at tjene paa Hotel »Dania« i Varde, og her mødte han sin Skæbne.

Værten paa Hotellet stod en Dag ude i Vognporten og talte en lang Regning sammen, i det samme kom Niels forbi, kastede et Blik paa Regningen og sagde: »Det blywer saa og saa møj,« og nævnede et Tal.

Ganske betuttet vendte Værten sig mod Drengen og tænkte ved sig selv: »Mon det da passer.« — Og Værten prøvede at tælle Regningen sammen, og Resultatet blev, som Niels havde sagt.

Inde i Skænkestuen sad der nogle Gæster, bl. a. et Selskab, hvor Handelsrejsende Sand fra København og Trælasthandler Windfeldt fra Hjerting var tilstede. Disse to Mænd hørte nu den næsten utrolige Historie med Regningen, og de fattede Interesse for Niels, der viste sig at være saa fremragende til at regne. — De kaldte ham ind i Skænkestuen og spurgte ham ud om hans Forhold, og om han ikke havde Lyst til at læse til et eller andet.

Niels sagde da til dem, at Lysten manglede ikke, men det gjorde derimod Pengene.

Tiden gik, og da Handelsmand Sand igen kom til Varde, tog han Turen ud til Ho og talte med Præsten om Niels. Præsten fortalte da Sand, at Niels var en ualmindelig Begavelse, og med Hensyn til Regning var der ingen, der kunde gaa ham paa. — Derefter gik Sand til Niels' Forældre og talte med dem om Drengen og hans eventuelle Uddannelse, idet han samtidig tilbød dem, at Niels maatte komme i Huset hos ham i København, medens han læste. — Resultatet blev, at Niels tog med Sand til København, boede hos Familien der og fulgtes med Sønnen i Skole. —

Allerede i 1888 fik Niels Berthelsen Præliminær

eksamen og iflg. Dansk biografisk Leksikon Adgangs-eksamen til Polyteknisk Lærestalt 1889. —

Samme Aar blev han assisterende Beregner i Landmandsbanken, i hvilken Stilling han blev til 1924.

Fra 1897—1907 var Niels Berthelsen Kontrabogholder i Livsforsikringselskabet »Hafnia« og opnaede derved praktisk Kendskab til Livsforsikringsmatematiken.

I 1907 blev han knyttet til Arbejdsgivernes Ulykkesforsikring, nemlig 1907—17 som Kontroludvalgsmedlem og Beregner, og efter at Selskabet i 1917 var blevet omorganiseret som Beregner alene.

1895—1911 var han Kasserer i Matematisk Forening, og fra 1926 var han blevet Censor i Matematisk Forsikringsvidenskab ved Universitetet. — I flere Banker foretog han den sidste Revision.

Niels Berthelsen opnaede — som man vil kunne se — en smuk Stilling i København og var kendt over hele Landet for sin Dygtighed, men samtidig var han umaadelig beskeden og tilbageholdende.

Han giftede sig aldrig, men havde i København sin Mor og Søster boende hos sig.

Om Søsteren, der skal have været en stor Skønhed, fortælles der, at naar hun som ung Pige kom i Kirke i Ho, og den unge Kapellan skulde prædike, virkede hendes Skønhed saadan paa Præsten, at han ofte kun stirrede betaget paa hende — stod og stammede i det og fuldstændig glemte sin Prædiken. —

Niels Berthelsens sjældne Evner for Talregning har ikke alene faaet Virkefelt indenfor det praktiske Liv, men ogsaa, i Forbindelse med hans matematiske Indsigt, paa det videnskabelige Omraade. — Paa Foranledning af Dr. I. P. Gram har Niels Berthelsen udført Kontrolberegninger af Faktortavler (»Acta mate-

matica« 1893). — Desuden har han skrevet en Række Afhandlinger — særlig om Rentesregning, Iagttagelseslære og Talteori. — Under Professor Thieles Ledelse har Niels Berthelsen deltaget i betydelige Regnearbejder, f. Eks. vedr. Trelegemeproblemet. —

Hver Sommer besøgte Niels Berthelsen gerne sit Fødesogn en Uges Tid, og han hilste da paa Slægt og Venner. —

Pastor Andreassen, tidl. Ho, har fortalt mig, at da der i 1929 blev begyndt paa Arbejdet for at faa rejst et Mindesmærke for Digteren Thomas Lange, blev Niels Berthelsen et virksomt Medlem af den Del af Bestyrelsen, som blev dannet i København. —

Niels Berthelsens Interesse for Ho Sogn gav sig ikke blot Udslag i et rundeligt Bidrag for den Sag, men siden gav han et smukt Bidrag til den nye Alterstavle i Ho Kirke, — og den gamle Regnemester blev alle sine Dage ved med at føle sig knyttet til sit lille eventyrlige Fødesogn deromme vesterpaa.

En Dysse i Sydvestjylland.

Af Christen Leif Vebæk.

I Februar 1943 modtog Nationalmuseet fra Bibliotekar *J. E. Tang Kristensen*, Esbjerg, Meddelelse om, at man i en overpløjet Høj paa Gaardejer *Hans Svenningsens Mark* i *Skads* (Skads Sogn og Herred, Ribe Amt) ved Markarbejde var stødt paa en stor Sten, der kunde se ud som Overliggeren paa en Dysse¹). Da Dyssekamre, og i det hele taget Storstensgrave, er sjældne i Sydvestjylland, var Fundet af stor Interesse, og en nærmere Undersøgelse blev besluttet. Af forskellige Grunde kunde den ikke finde Sted med det samme; men i Marts 1944 foretog Forfatteren til nærværende Arbejde paa Nationalmuseets Vegne en Udgravning i Højen, hvorved der afdækkedes et smukt, urørt Dyssekammer, det hidtil eneste bevarede, der kendes i denne Del af Landet. I Gravningen deltog Gdr. Svenningsen og dennes Søn, der begge ydede et værdifuldt Arbejde og viste megen Interesse for Undersøgelsen og Bevaringen af det sjældne Oldtidsminde.

Højen fremtraadte før Undersøgelsen som en stærkt udpløjet lav Høj, 22—25 m i Diam., 1,4—1,5 m høj. Et Par m N. Ø. for Højcentrum var afdækket et Stykke af Overliggeren, der kun var dækket af ca. 20 cm Jord. Udgravningen foretoges derefter saaledes, at Jorden over og omkring Dyssen blev gravet bort

til en Dybde af ca. 0,5 m over Undergrunden, omtrent i en Cirkel, saa det bortgravede Stykke foroven maa-
ler ca. 9 m i Diam., fornedet kun ca. $3\frac{1}{3}$ m, idet Si-
derne blev skraat afgravet.

Fig. 1. Overliggeren afdækket, set fra Vest.

Dysekamret, der var omgivet af en svær Pakning af Haandsten, som blev fjernet ved Udgravningen, er rektangulært, sat af 4 svære Kampesten og dækket af en meget stor Overligger; Orienteringen er omtrent Nord-Syd. Side- og Endestenene er stillet temmelig skraat mod hinanden, med Hældning indad, saa de foroven støder direkte op til hinanden, undtagen i det S. Ø. Hjørne, medens der er store Mellemrum fornedet, der delvis er udfyldt med mindre Sten. Ved denne Konstruktion er Kammerets Fladeareal foroven $1,00—1,05 \times 0,70—0,75$ m, medens det

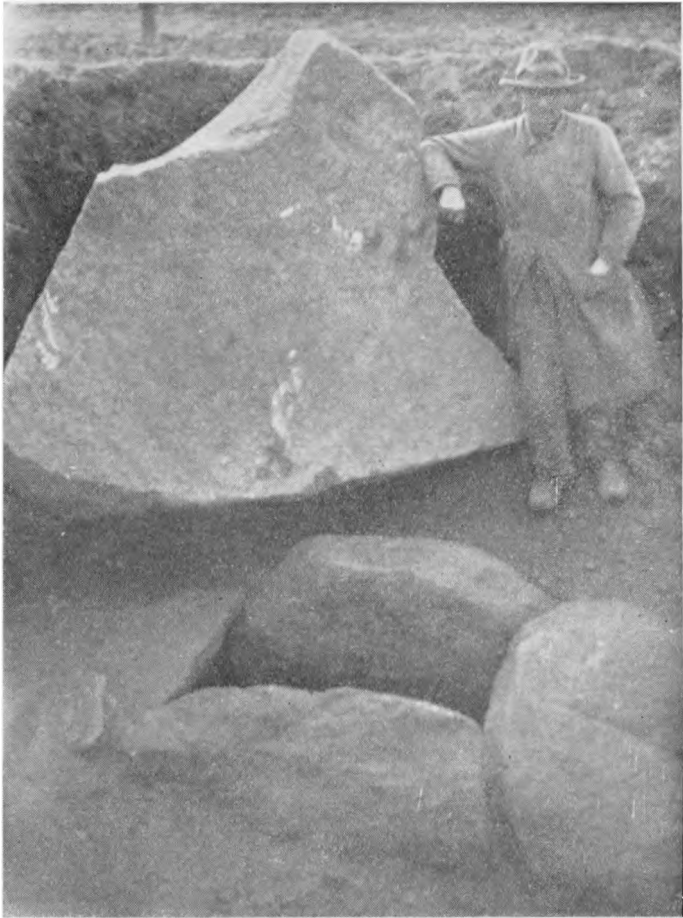

Fig. 2. Overliggeren løftet af Kammeret.

forneden maaler ikke mindre end $2,00-2,15 \times 1,15-1,35$ m. Kammerets Dybde andrager $1,10-1,20$ m; men noget skarpt Skel mellem Undergrund og Gravfyld kunde dog ikke konstateres. I Forhold til det omgivende Terræn ligger Dyssen en lille Smule for-

sænket i Undergrunden, 0,10—0,20 m. Hvad de enkelte Sten angaar, der udgør Dyssens Sider og Ender, saa er den nordlige en meget svær, afrundet Kampesten; noget mindre, men iøvrigt af samme Karakter er den vestlige Sten. Den østlige er en stor flad Sten, og endelig er den sydlige en ligeledes flad Sten, men noget tykkere. — Medens de 3 første Sten alle er omtrent lige høje (1,10—1,20 m), er den sidste noget lavere, 0,75—0,80 m. Overliggeren er en meget stor, men temmelig flad Kampesten, hvis ene Side — den, der hviler paa Bærestenene — er omtrent plan; dens Form, regnet efter den flade Side, er nærmest trekantet; største Længde og Bredde andrager ca. 1,80 m, Tykkelsen 0,40—0,65 m. Overliggeren hvilede direkte paa de tre høje Bæresten, saa der var en Aabning mellem Overliggeren og den lave Endesten i Syd. Dette Mellemrum var udfyldt med mindre, fortrinsvis flade Sten, ligesom der til Tætning af Kammeret andre Steder, særlig ved Hjørnerne, var anvendt mindre Sten, de fleste flade. Ved Restaureringen af Dyssen er ingen af disse Sten anvendt, saa man nu er i Stand til at se direkte ned i Kammeret, dels gennem Aabningen i Sydenden, dels ved Hjørnerne.

For at kunne undersøge Kammeret var det nødvendigt at løfte Overliggeren op. Dette meget vanskelige Arbejde blev udført af Falcks Redningskorps i Esbjerg, hvis Chef, Stationsleder *E. Havemose*, viste den store Velvilje vederlagsfrit at stille en Kranvogn med to Mand til Disposition. Det var et højtideligt Øjeblik, da den mægtige Sten hævedes op og man kunde kige ned i Kammeret, der havde ligget dækket og urørt i 4000 Aar. Forhaabningerne om et interessant Fund nede i selve Kammeret, i Form af Skeletdele og Gravgoods, blev desværre beskæmmet. I den

Fig. 3. Det tømte Kammer, set fra Syd.

Jord, der fyldte Kammeret næsten til Overliggeren, fandtes intet Spor af noget Skelet; alle organiske Rester var forlængst hensmuldret. Der var heller intet Gravgoods; har der været medgivet den Døde — eller

de Døde — nogen Gravgaver, maa disse have bestaaet af forgængelige Ting, som Sager af Skind eller Træ. Der fandtes dog Oldsager i Kammeret, nemlig 13—14 smaa Lerkarskaar af 2—3 Kar; de laa spredt i Fylden, særlig i den nederste Del. Disse Skaar kan med Sikkerhed dateres til Yngre Stenalder, og de tilhører uden al Tvivl ogsaa Megalithkulturen (Storstensgravenes Kultur); men en nærmere Datering synes det ikke muligt at give med Sikkerhed. Rundt regnet kan Dyssekamrets Alder sættes til godt 4000 Aar.

Da det af forskellige Aarsager ikke var muligt at faa lagt Overliggeren paa Plads med det samme, blev den staaende i Udgravningen ved Siden af Kammeret. Imidlertid blev den desværre af nysgerrige væltet ned over Kammeret, hvorved der dels gik et Hjørne af Overliggeren, dels blev den sydlige Endesten trykket ned i Graven. Atter traadte Falck i Esbjerg beredvilligt til og sørgede for, at Overliggeren blev løftet op igen, Endestenen rettet op og Overliggeren derefter paa ny lagt paa Plads, hvorefter Dyssen skulde staa helt sikkert igen. Den Jord, der var opgravet omkring Dyssekamret, er benyttet til at forhøje selve den omgivende Jordhøj med ca. 0,5 m, dog saaledes, at det forhøjede Parti har en Diameter paa 15—16 m, hvad der formodentlig ogsaa svarer nogenlunde til den oprindelige Højs Omfang. Senere har Gdr. Svensningen sørget for, at Højen er blevet tilsaaet med Græs, hvorefter det smukke Oldtidsminde — der er blevet sikret gennem en tinglyst Fredningsdeklaration i Overensstemmelse med Fredningsloven — vil være tilgængeligt for Besøgende.

Skads-Dyssen (Nr. 1 paa Kortet, Fig. 7) er, som anført, det eneste bevarede Dyssekammer, der kendes

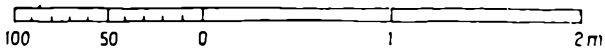
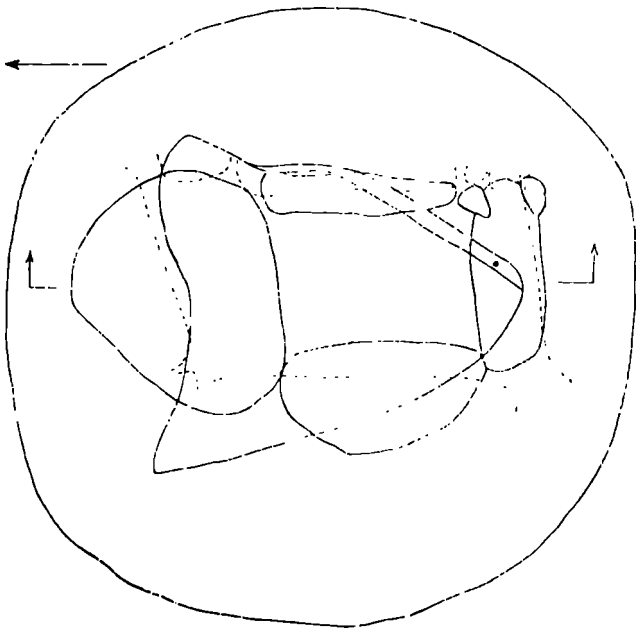
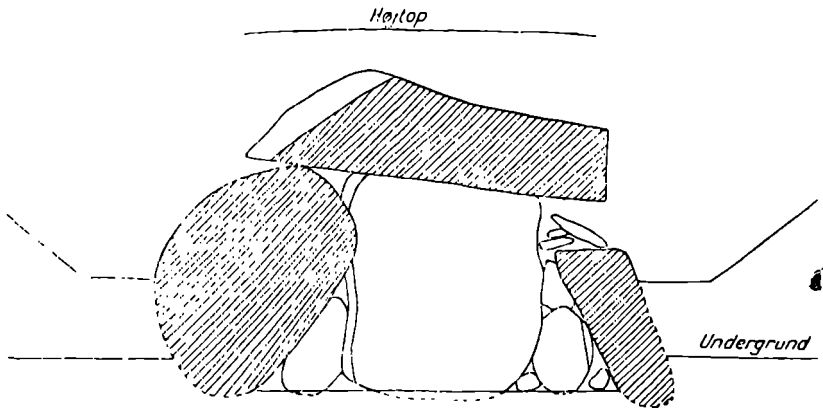

Fig. 4. Snit og Plan af Dyssen.

i Sydvest-Jylland, d. v. s. fra Skernaa til Kongeaaen og fra Vesterhavet til en Linie nord-syd omtrent fra Sdr. Felding over Ansager og Holsted. Der kendes dog yderligere et lille Antal Dysser indenfor Omraa-

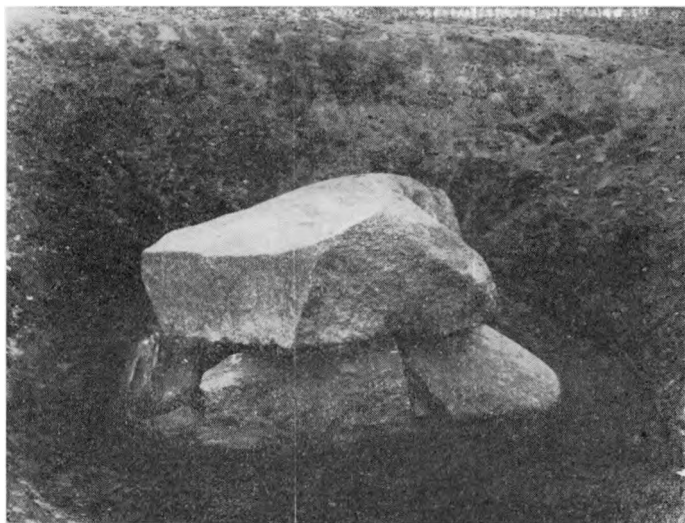

Fig. 5. Dyssen med Overliggeren atter paa Plads.

det; men de er alle sløjfet. Disse Dysser — ialt 6 — samler sig, med Skads-Dyssen, til en lille Megalith-Bygd paa Esbjerg-Varde Egnen, Nord for dette Omraade findes en noget større Bygd med Storstensgrave i Egnen øst for Ringkøbing, omkring Ølstrup og syd-øst herfor;²⁾ men bortset fra disse to Omraader findes der i Vestjylland, fra Limfjorden til Kongeaaen, kun et Par Grave, der tilhører Megalithkulturen, nemlig længst mod Nord, i Lemvig-Struer Egnen.

Ikke mindre end 3 af Dysserne paa Esbjerg-Varde Egnen har ligget i Jerne Sogn (Nr. 2—4 paa Kortet).

De to af disse — om hvilke Oplysningerne iøvrigt er noget usikre; i det ene Tilfælde drejer det sig muligvis om en Jættestue — er sløjfet for mange Aar siden; Resterne af den 3. der synes at have været af samme Type som Skads-Dyssen, kom for Dagen 1939 ved Vejarbejde og blev undersøgt af Lærer *H. K. Kristensen*, Lunde, med Assistance af Rektor og flere Lærere ved Esbjerg Statsskole.³⁾ Ikke langt fra Jerne-Dyserne har der ligget et Kammer ved *Sønderris i Guldager Sogn* (Nr. 5), fundet 1928 og opmaalt af Nationalmuseet, men senere sløjfet. I *Gunderup i Aarre Sogn* har ligget en Langdysse med 2 Kamre, ødelagt 1927 (Nr. 6); det lykkedes dog Nationalmuseet at faa foretaget en delvis Undersøgelse, inden Kamrene blev helt fjernet. Endelig haves der Oplysning om et forlængst forsvundet Kammer, der har ligget i *Jegum, i Janderup Sogn* (Nr. 7).

M. H. t. den nærmere Datering af disse Dysser er vi, som ved Skads-Dyssen, daarligt stillet, idet der kun kendes Oldsager fra de to: *Jegum* og *Gunderup*. Fra det første Sted stammer et Lerkar, der daterer Kammeret til Ældre Dyssetid,⁴⁾ fra det andet Sted flere tyknakkede Økser og Mejsler af Flint foruden et lille Lerkar, Skaar af et andet og et Par Flækker⁵⁾, der viser, at Dyssen maa have været benyttet i Jættetuetime. De øvrige Dysser kan tilhøre saavel Dyssetid som Jættetuetime; det lader sig ikke afgøre.

Til Dyssekamrene slutter sig som hørende til Megalithkulturen de to kendte Jordgrave fra Dyssetid i *Forum, Brøndum Sogn* (Nr. 8) og *Sædding, Guldager Sogn* (Nr. 9), begge undersøgt af Nationalmuseet.⁶⁾ Endelig findes der indenfor Omraadet een Jættestue, i *Mejls*, lige nord for Varde (Nr. 10)⁷⁾;

dette Mindesmærke er for nylig blevet restaureret af Nationalmuseet. Det sidste Punkt, der er afsat paa Kortet (Nr. 11), er en Høj i *Terpling, Aastrup Sogn*, med flere Jordgrave fra Ældre Jættestuetid, under-

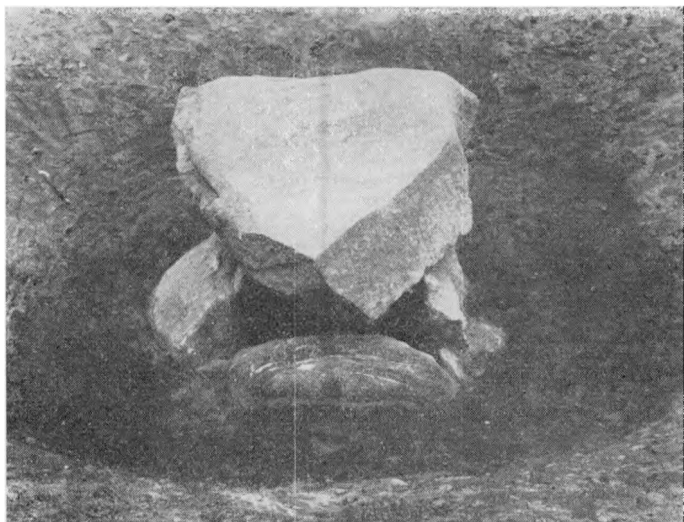

Fig. 6. Dyssen, set fra Syd.

søgt for faa Aar siden af Nationalmuseet; men denne Høj slutter sig geografisk nærmest til den midtjyske Megalithbygd i Brørup, Lindknud og Vorbasse Sogne.

Antallet af kendte Grave indenfor den sydvestjyske Megalithbygd er ikke stort; men der er Sandsynlighed for, at der ligger en Del Dyssekamre, saavel som Jordgrave, rundt om i lave Gravhøje. De Dyssekamre og Jordgrave, hvorom der haves sikre Oplysninger, har nemlig frembudt det Fællestræk at være indesluttet i lave Høje. Saadanne Høje rummer

ellers paa denne Egn næsten altid Grave, tilhørende Enkeltgravskulturen, der fra Begyndelsen af Jættestuetiden bredte sig over de sydvestlige og centrale Dele af Jylland; men i enkelte Tilfælde har de altsaa

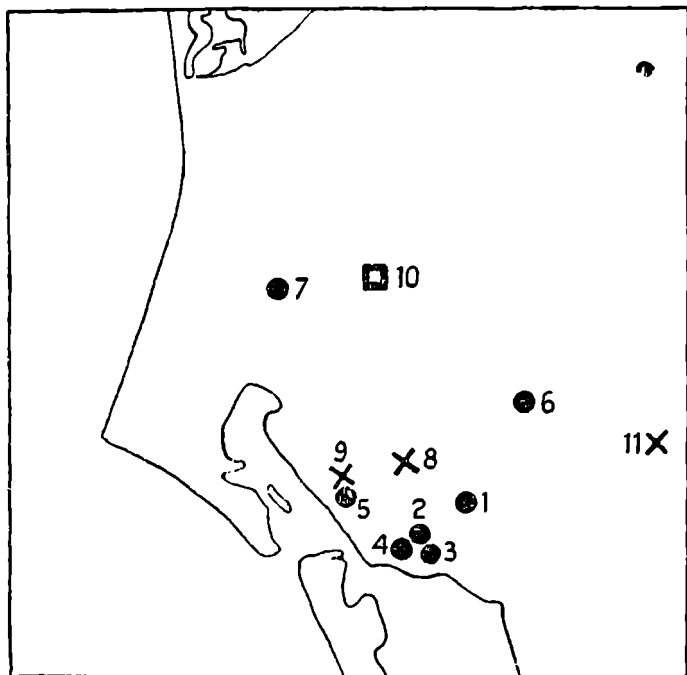

Fig. 7. Megalithkulturens Grave.

● Dyssel. × Jordgrav. □ Jættestue. 1 Skads. 2-4 Jerne Sogn. 5 Sønderris. 6 Gunderup. 7 Jegum. 8 Forum. 9 Sædding. 10 Mejls. 11 Terpling.

vist sig at indeholde Megalithgrave. Med Interesse maa man derfor se frem til kommende Aars Undersøgelser af overpløjede Gravhøje paa Esbjerg-Varde Egnen i Haab om at kunne afdække navnlig flere

Dyssekamre, der paa samme Maade som Skads-Dyssen vil kunne bevares som Mindesmærker om Sydvest-Jyllands Dyssefolk.

NOTER

¹⁾ Højen, der ligger paa Matr. Nr. 9a af Skads, har i Nationalmuseets topografiske Sognebestkrivelse Nr. 54. ²⁾ Therkel Mathiassen: *En vestjydsk Megalithbygd*, Aarb. f. Nord. Oldk. o. Hist. 1936, p. 1 ff. ³⁾ H. K. Kristensen: *En Dysse paa Strandby Kirkevej, Fra Ribe Amt*, 1944, p. 125 ff. ⁴⁾ Nat. Mus. A 95534, se K. Thorvildsen: *Dyssetidens Gravfund i Danmark*, Aarb. f. Nord. Oldk. o. Hist. 1941, p. 44 og Fig. 24. ⁵⁾ Nat. Mus. A 33744—57. ⁶⁾ K. Friis Johansen: *Jordgrave fra Dyssetid*, Aarb. f. Nord. Oldk. o. Hist. 1917, p. 133 ff. ⁷⁾ *Afbildet i J. Brøndsted: Danmarks Oldtid I*, p. 205, Fig. 149.

De grønsværklædte Grave.

Som bekendt laa store Dele af Landsbykirkegaardene tidligere hen overgroet med Græs. Selv i de Gravsteder, der var velholdte, var det Græsset, der raadede, idet hver enkelt Grav var dækket af en lille Græstue, en lille Græsabat. Det fremgaar bl. a. af Bestemmelserne for et Legat, som er stiftet af Degneenken Madame Wester i Ovtrup.

Lunde—Ovtrup Fattigprotokol oplyser nemlig, at »under Mødet [i Fattigkommissionen] 12. Dec. 1810 indkom fra Degneenken Madame Wester i Ovtrup en skriftlig Begæring til Kommissionen, i hvilken hun forsikrer, efter sin dødelige Afgang at lade indbetale udi Lunde—Ovtrup Distrikts Fattigkasse en Kapital 25 Rdl., imod at Kommissionen for bemeldte Distrikt vilde lade sig det være paalagt som Pligt ved en af Distriktets mest trængende, men derhos tillige skikkelige og ædruelige fattige at foranstalte saavel hendes eget og hendes Mands som og hendes Forældres paa Ovtrup Kirkegaard befindende Gravsteder med Grønsvær sømmeligen og velanstændigen aarligen opgjorte og vedligeholdte, da den med dette Arbejde saaledes tjenstgørende fattige skulde ene og alene nyde og beholde Renten aarlig af bemeldte legerede Kapital 25 Rdl. — Kommissionen kunde ikke andet end imodtage velbemeldte Madame Westers Skrivelse med Bisfald«.

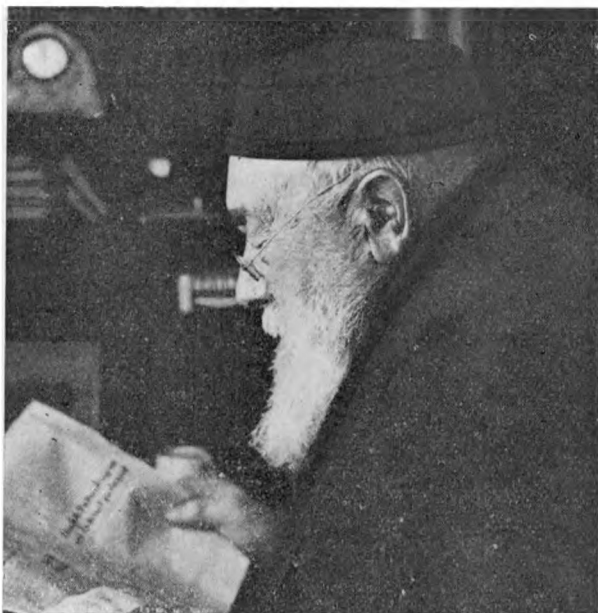
Madame Wester, født Henricha Cathrine Sahl, er

en Datter af Hører Sahl i Lemvig og Hustru Anna Cathrine Garboe. Efter Sahls Død giftede Enken sig med Klokker Jan Lorents Breum, der 1740 blev Degn i Ovtrup. Her blev Henricha Cathrine 1766 gift med Breums Eftermand Student Christianus Benedictus Wester, f. i Jernved 1740, Degn i Ovtrup 1775 til 1802, da han døde. Madame Wester døde ²⁸/₁ 1814, 86 Aar gammel.

Legatet administreredes senere paa den Maade, at af Renterne anvendtes 1,33 Kr. til Gravstedets Vedligeholdelse, mens Resten gik til de fattige.

H. K. Kristensen.

Mindeord

H. P. H. Novrup.

Historisk Samfunds Æresmedlem, Lærer H. P. H. Novrup, Alslev, døde 15. Dcbr. 1944.

Novrup er Gaardmandssøn fra Novrup, Jerne Sogn, tog 15 Aar gammel Vinterlærereksamen hos Provst Assens i Jerne, var i 3 Vintre Vinterlærer i Vrendrup og dernæst en Vinter i Hyllerslev, et Par Somre var han Elev paa Hoven og blev 1880 optaget i Gedved Seminariums 2. Klasse og fik 1882 Lærereksamen med Karakteren »Meget duelig.« Og Novrup blev en meget duelig Lærer, først i Esbjerg, hvor Skolen 1882 havde 4 Klasser, og samme Aar i Nordby paa Fanø

og 1885 Førstelærer i Lyngsaa ved Sæby. Hjemme i Vestjylland havde Novrup oplevet de første Andelsmejerier; det lykkedes ham nu at oprette et saadant i Lyngsaa. 1892 blev han kaldet som Førstelærer og Kirkesanger til Alslev og virkede der i 35 Aar. 1927 søgte han sin Afsked og flyttede hen i et Hus, han — meget symbolsk — havde bygget mellem Skolen og Kirken.

Novrup nød stor Anseelse inden for sine Kollegers Kreds, var gentagende Kredsformand og i 3 Perioder Medlem af Hovedbestyrelsen, hvor han især arbejdede med Hjelpevirksomheden og bl. a. var med til at gennemføre Lønningsloven 1919. Det maa ogsaa nævnes, at han var meget kirkelig interesseret og Formand for Alslev Kreds af Dansk Missionsselskab.

Her skal dog særlig mindes hans stærke historiske Interesse og hans trofaste Arbejde for Historisk Samfund. I 30 Aar sad han i Bestyrelsen, levende optaget af Samfundets Virke og Trivsel. Hans Indlæg var altid besindige og velovervejede, og altid var han os yngre en god Kollega og trofast Ven. — »At være historisk Forfatter er et Slid, man maa ikke vente at faa en blot nogenlunde anstændig Betaling for ud over den Tilfredsstillelse, man føler ved at fuldføre et Værk, der ejer ens Interesse,« skrev han engang, og han vidste, hvad han skrev om. Men han trættes ikke, hans Interesse var lige levende. Mange historiske Arbejder har han fuldført. Her i Aarbøgerne finder vi saaledes: Hans Pedersen i Novrup, Fra Slavekrigens Dage, Vardeegnen 1848-50, Høleer fra Kvie, Præster og Herremænd, Alslev og Hostrup Kirker, Alslev Sogn, Skolevæsenet i Alslev Sogn, Et Blad af den jyske Hedes Opdykningshistorie, Fattigvæsenet i ældre Tid, En Landsby fra nyere Tid, Da Rovsthøje blev udskiftet,

Tarvelige Skoler, Smaafiskeri i gamle Dage, Engsletten i Marskengene og Pastor N. L. Feilbergs Erindringer. — Alle solide og værdifulde Arbejder. Desuden har han skrevet Artikler om historiske Emner i Blade samt følgende selvstændige Bøger: »Ribe Amts nordre Landboforening« og »En Slægts Historie,« nemlig hans egen Slægts.

Mange, mange Mennesker har gennem Aarene følt sig optaget af og glædet sig ved den gamle Skolemesters Pen. Og inden for Historisk Samfund har han indskrevet sit Navn og sit Virke paa en Maade, saa det altid vil blive mindet i Taknemlighed.

Novrup var først gift med Oliane Madsen fra S. Hebo og efter hendes Død med Andrea Bondesen fra Toftnæs. I Hjemmet er en Flok Børn opvokset til dygtige og kendte Mennesker, nemlig Førstelærer Viggo Novrup, Tulstrup, Amtskonsulent H. P. H. Novrup, Kinamissionær Astrid Novrup, Statsskolekonsulent Johannes Novrup, Lærer og Konservator Leo Novrup samt Datteren Anna, gift med nu afdøde Lærer Nemming, Espergærde.

H. K. Kristensen

Litteratur om Ribe Amt.

Dr. Steen B. Bøcher har udsendt „*Vandmøller og andre Vandkraftudnyttelser i Ribe Amt*“. Denne Bog er sammen med Bidrag i Vejle Amts Aarbog at betragte som 2. Del af Forfatterens kendte Doktordisputats „*Vandkraftens Udnyttelse i det sydlige Nørrejylland før og nu.*“ Det er Lokalitetslister til Disputatsen. Men Bogen tynges ingenlunde af for Lægmand utilgængelig Videnskabelighed. Fremstillingen er tværtimod ligefrem, kort og knap .Her skildres alle Amtets 107 Møller. Først gives der Oplysninger om Møllens nuværende Tilstand, derpaa om Møllen i tidligere Tid og sluttelig anføres det store og mangeartede Kildemateriale, Forfatteren har benyttet. Endvidere har han paa talløse Rejser personlig undersøgt hvert Møllested. D t er derfor ogsaa en særdeles værdifuld og saare nyttig Bog, der er blevet Resultatet.

J. M. Lauridsen: „*Min Slægtshistorie*“ I—VI. Kun sjældent ser et saa digert slægtshistorisk Arbejde Lyset. Man maa beundre Forfatteren for dette Kæmpeværk. Fremstillingen har flere Steder sprængt den almindelige Form for den Slags Arbejder, idet ikke blot det biografiske Stof er bredt fortalt, men Bogen er samtidig spækket med en Mængde Folkemindestof og Lokalhistorie, især fra Vilslev. Værket giver saaledes meget mere, end Titlen lader ane, selv om Undertitlen siger, at det har „*kulturhistoriske Noter*“. Bogen er derved blevet mere livlig og letlæselig end de fleste Slægtsbøger, helt festlig er saaledes Skildringen af et Besøg hos Tang Kristensen, hvor en gammel Navneklud skulde tydes. (Herregaarden, der er broderet paa Kluden, skal muligvis nok symbolisere Kærgaard, men at slutte fra Broderiet til Kærgaards Udseende gaar ikke!). Værket omfatter Ø. Snede Slægten, der nedstammer fra Oluf Møller i Gøge Mølle, f. 1692, Birkedommer og Aschou Slægten, Vilslev Slægten, Slot Slægten fra Vilslev og Tækker og Jannik Slægten fra Jedsted. Bag i hvert Bind findes der Stamtavler, som letter Over-

blikket for Læseren. Lærer Carl Nielsen, Tjæreborg, har redigeret Værket.

Endnu to Slægtsbøger bringer meget Stof fra vort Amt, nemlig L. P. Borberg: „*Slægtebog over Familien Borberg*“ og P. H. Haahr: „*Slægten Haahr*“. Begge hviler de paa Studier, der begyndte omkring 1900. Borbergs Bog danner sammen med Suppleringer og nylig fremdraget Stof Grundlaget for hans Afhandling i nærværende Aarbog. Bogen er 2. udvidede Udgave af „*Stamtavler over Slægten Borberg.*“ Magister I. C. Hansen († 1944) har skrevet Bogens indledende Afhandling. Værket er et stort og overmaade grundigt Arbejde, hvilende paa et meget omfattende Kildemateriale. Slægten føres tilbage til 1463. Er der end enkelte Punkter, hvor der ikke er ført sædvanligt Bevis, er disse Steder dog underbygget saa godt, at man tør følge Forfatteren. Mens Borbergsslægten væsentlig omfatter Storbønder og Proprietærer, Præster, Degne o. a. Embedsmænd, bestaar Haahrslægten mest af jævne Gaardmænd, selv om her ogsaa er en hel Del Præster og Degne. Slægten Haahr fører sine Aner tilbage til 1596 til Raadmand i Kolding Søren Jørgensen Haard. Stamtavlen er isprængt meget biografisk og kulturhistorisk Stof, ja hist og her en bredere digterisk Livsskildring. Det giver en livlig Afveksling i det iøvrigt strengt nøgterne genealogiske Stof.

Roar Skovmands Doktordisputats: „*Folkehøjskolen i Danmark*“, der høstede saa megen Anerkendelse ved det offentlige Forsvar, er paa en Gang et videnskabeligt Værk og en folkelig Bog. Bygget op paa grundige Studier giver Værket en saare interessant og ny Redegørelse for Sammenspillet mellem det folkelige og det politiske Liv, gør grundig Rede for Oprindelsen fra de kundskabsprægede Bondeskoler og fra de mere vækkelsesprægede Skoler i Rødding — Askov og Dalum og Bevægelsens videre Udvikling til et godt Stykke hen i Provisorietiden. Her er gode Oplysninger om Askov, mens Amtets andre Højskoler kun nævnes i Forbifarten. Endvidere har Skovmand i Serien „Vi og vor Fortid“ udgivet „*Højskolen gennem 100 Aar*“, hvor Skildringen er ført op til vore Dage. Naar man tænker paa, at det var i 1942, Skovmand udsendte sit store Arbejde om „De danske Skattefund fra Vikingetid“, kan man sige, at Doktoren er lige godt hjemme i begge Ender af Historien! Og man beundrer den kolossale Arbejdsevne, han er i Besiddelse af! —

„*Danmarks Folkehøjskole 1844—1944*“, redigeret af J. Th. Arnfred., Lars Bækhoj og C. P. O. Christiansen er lagt an paa

en anden Linie; det er et Festskrift, som Undertitlen ogsaa siger, udgivet af Foreningen for Højskoler og Landbrugsskoler. Den bringer ogsaa Oplysninger om baade Skoler og Mænd fra Amtet. — I »Minder fra Højskolen« ved N. Olav Nielsen har Ingeborg Appel skrevet smukt og personligt præget om sin Moder *Charlotte Schrøder*, »den første Højskolemor».

I »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed« giver P. V. Glob i »Studier over den jyske Enkeltgravskultur« et betydeligt Bidrag til vor Egn's Arkæologi.

»Mere end Mandsværk« hedder det 10. Bind i Salomon Frifelt og Tobiassen Kragelunds nu saa velkendte Kulturserie. Frifelt skriver atter smukt og fyndigt om Medaljefolk og Rydningsmænd med stærke Viljer og stærke Næver. Uden Forfatteren siger det direkte, lader han det tone ud fra hver Skildring: det var deres Indsats, hvad er din? Kragelund fortæller om Højtid og Fest og de Skikke, der knyttede sig dertil omk. 1880 i Hunderup Sogn. Under Skildringen af et Julegilde gengives Samtalen, som den kunde forme sig ved en saadan Lejlighed. Det er fornøjelig fortalt Folkemindestof. — I Ribe Stifts Aarbøger 1944 findes som sædvanlig et »Brev fra Ribe Bispegaard«. Denne Gang skriver Biskop Scharling indtrængende om Problemet Kirkens Isolation og hævder, at Kirkens Løsen er: med Kristus for Folket. Seminarieforsøger Helge Haar fortsætter sine Bidrag til *Ribe Stifts Bispeække* med livfulde Skildringer af Elias (Helias) og Radulf. Pastor Henrik Laursen fortæller Minder fra *Aastrup — Starup Sogne* og Tage Jensen fra sin 10-aarige Præstegerning i *Vorbasse — Hejnsvig*. Ved H. P. H. Novrup er gengivet *Th. Hulegaards Afskedsprædiken* i Bryndum—V. Nebel 1799, og A. Malling skriver om *Salmedigteren, Lærer J. M. Kaas i Gredsted*. — »Esbjerg By- og erhvervsøkonomiske Oversigter« lønner det sig ogsaa at gøre Bekendtskab med; her faar man paa en nem Maade Orientering i den nye Købstadshistorie.

En af Historisk Samfunds gode Venner, Medarbejder og tidligere Bestyrelsesmedlem, Pastor emr. M. H. Nielsen, Aabenraa, er blevet Fattigvæsenets kyndige Historiker. Som eet Resultat af sine Studier har han udsendt en fortrinlig og velskrevet Bog: »*Fra slesvigsk Fattigvæsens Fortid*«. Interessant er det at se den Forskel, der var paa adskillige Forhold i Hertugdømmet og paa vor Egn. I »*Øster Horne Herred*«, som omtales nedenfor, findes S. 215 en beklagelig Fejl, idet der staar, at afdøde

Bankpræsident G.M.Lauridsen har skænket Ligkapellet til Horne Kirke. Det er imidlertid skænket af afdøde Gdr. Bertel Madsen og Hustru, Malle, senere Horne. H. K. K.

H. K. Kristensen: „*Øster Horne Herred*“. Paa den Mindesten, som Historisk Samfund lod rejse ved Endrupholm for *Dr. Oluf Nielsen*, staar indhugget: „Vestjyllands og Københavns Historiker“.

Og det er med god Grund, dette Eftermæle føjes til den kendte Historikers Navn. For Dr. O. Nielsen blev gennem sine Skildringer fra vestjydske Herreder den egentlige Grundlægger af vestjysk Egnshistorie.

Og det følte inden for Egnens historisk interesserede Kredse som et Savn, at Dr. O. Nielsen ikke naaede at gennemføre sine Arkivstudier for Øster Horne Herreds Vedkommende.

Man regnede med, at der fra Dr. O. Niensens Haand henlaa et ufuldendt Manuskript med Materiale til en Del af Ø. Horne Herreds Historie. Derfor skete for nogle Aar siden fra forskellige Sider en Henvendelse til Vestjyllands mest kendte og mest grundige nulevende Historiker: Førstelærer og Forfatter *H. K. Kristensen*, Lunde, om at gennearbejde og udgive dette mulige Manuskript .

H. K. Kristensen paatog sig Arbejdet. Men det viste sig, at det formodede Manuskript indskrænkede sig til nogle faa spredte Optegnelser. H. K. Kristensen gik da selv i Gang med det store Forarbejde med de mange Arkivundersøgelser for at skabe det Værk om Øster Horne Herred, som Dr. Oluf Nielsen ikke naaede.

Resultatet af H. K. Kristensens flittige Arbejde gennem en Aarrække foreligger nu i det store, man tør næsten sige: monumentale Værk: „*Øster Horne Herred*“.

Og lad os sige det straks: Der findes i hele Kongeriget Danmark kun faa Herreder, der er saa systematisk historisk gennearbejdet og skildret, som Øster Horne Herred nu er blevet ved H. K. Kristensens Værk.

Kristensen har opbygget sit Arbejde paa den Maade, at han først gir en sammentrængt, men grundig Skildring af Herredet som samlet Enhed: Naturforhold, Oldsagsfund, der tegner Bygdeforholdet gennem de skiftende Tider — Herred, Ting og Retsvæsen — Fællesskab. De økonomiske Forhold, Landgilde og m. m.

Derefter gaar Forfatteren over til en udførlig Skildring af

Herredets enkelte Sogne for sig, saaledes som deres Historie og Udvikling tegnes gennem Arkivmaterialets nøgterne Beretninger med Navne og Aarstal.

De mange forskellige Felter inden for det enkelte Sogns Historie og Udvikling skildres udførligt: Bebyggelse og Opdyrking. De forskellige Gaardes Ejerforhold, saa langt tilbage i Tiden Arkiverne kan gi Underretning. Kirkernes Historie. De forskellige Præster i Sognet. Skolevæsenet med de mange Lærere.

Forfatteren bruger kun sjældent det raa ubearbejdede Arkivstof. Kun hvor det bedre tegner Datids Forhold og Tænkemaade, gengives de gamle Dokumenter i deres fulde Ordlyd. Ellers bruger Forfatteren den Fremgangsmaade i et levende og fængslende Sprog at gengi, sammendrage eller sammenarbejde Arkivernes mange — ogsaa nu og da modstridende Oplysninger.

Derved bliver Kristensens Værk ikke blot saa solidt underbygget, saa man Gang efter Gang under Læsningen maa undre sig over den overvældende Mængde af Oplysninger, som her er samlet sammen. Men hans Bog bliver ogsaa — hvad historiske Værker undertiden skyldes for ikke at være — saa letlæselig, saa man for mange Afsnits Vedkommende læser det optaget og i Spænding som en moderne Rejseskildring.

Alene Kristensens Skildringer af Herregaardene Nørholm, Lindbjerg og Agerkrog, tildels ud fra Studier og Fund i det store Nørholms Arkiv, eller Redegørelsen for Udgravningerne af Knubholm og Sct. Gertruds Kilde ved Sig gir hver for sig Værket Værdi langt ud over den stedlige Kreds.

Og der er Bogen igennem en Mængde af værdifulde kulturhistoriske Træk og Oplysninger, som hæver Værket fra lokal til almen historisk Interesse. Blot for at nævne et Par enkelte Træk blandt mange:

Hans Skades harmfnysende Brev fra 1636 til Sønnen Niels Skade, da denne sidder fast i Gælds fængselet nede i Leiden, er et morsomt baade menneskeligt og kulturhistorisk Dokument.

Eller de 11 Ølgodbønders Klage 1761 til Biskop Brorson over Herremand og Regimentsskriver Peder Saxens haarde Fremfærd mod Ølgod Kirke. For at skaffe Plads har Herremanden bl. a. indsnævret Stolestaderne, saa „et Menneske har ganske ondt ved at skubbe sig derind ,og naar vi ere indkomne, kan vi langt mindre falde paa Knæ og forrette vor Andagt“.

I et lille Glimt vises her, at trods Reformationens Stormvej

og trods Katolicismens officielle Afskaffelse mere end hundrede Aar tilbage i Tiden, saa holdt dog Menigmand fremdeles fast ved den tilvante Form for Gudsdyrkning.

Og det kendte ejendommelige Forhold, at der bag ved Folkets Sagn og Overleveringer næsten altid ligger en eller anden historisk Realitet, er her stadfæstet adskillige Gange. Bl. a. er det kendte Sagn om Kapellet ved Ølgod Kirke, der af Herremanden paa Lindbjerg sælges (eller tabes i Spil) til Herremanden paa Nørholm, nu løftet ud fra Sagnets Dunkelhed og ind i een med gamle Regninger, Skrivelser og Kæremaal underbygget historisk Virkelighed. — —

I denne korte Omtale af H. K. Kristensens Værk skal ikke forsøges en Sammenligning eller Vurdering mellem de to vestjydske Historikere: H. K. Kristensen og afdøde Dr. Oluf Nielsen. Vi vil kun pege paa, at H. K. Kristensen som den nulevende har Adgang til at udnytte nye Fund, nye Kilder og paa visse Omraader nyere Metoder, som ikke i Datiden stod til Raadighed for Dr. O. Nielsen. Derved er Kristensens Værk om Ø. Horne Herred blevet mere fyldigt og udførligt, end det havde været muligt at skrive det for en Menneskealder siden.

Kristensen har med sit stort anlagte Værk om Ø. Horne Herred baade lettet og vanskeliggjort Arbejdet for kommende Sognebogforfattere inden for Herredet!

Ved at udføre en stor Del af det vanskelige Efterforskningsarbejde inden for Arkiverne har han i høj Grad lettet Arbejdet for Herredets Stedshistorikere.

Men samtidig har han ogsaa gjort det ret vanskeligt at finde virkelig nyt og værdifuldt Arkivstof frem de seks Sogne vedrørende, som han ikke allerede har haft i Hænde.

„Øster Horne Herred“ er i Lighed med H. K. Kristensens tidligere Bøger et solidt og grundigt historisk Arbejde, som Egnens Folk bør skønne paa og være stolte over paa deres Hjemegns Vegne.

Det er et Værk, der samtidig dækker og rækker ud over det stedlige Omraade, det er knyttet til. Og det vil stedse i Fremtiden indtage en fornem Plads inden for dansk Egnshistorie.

Bogen „Øster Horne Herred“ er i smukt Udstyr trykt hos Bogtrykker K. Rosendahl, Esbjerg, og er udgivet af Hist. Samfund med Støtte fra Arbejdsministeriet og Den grevelige Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse. Derfor kan Værket sælges til en forholdsvis billig Pris.

Salomon Frifelt.

Virksomheden.

Siden sidste Aarvog udsendtes har den europæiske Krig fundet sin Afslutning — ved Danmarks Dørtærskel, vort Fædreland er befriet for Nazismens Aag, vi forskaanedes for Storkrigens Rædsler, og vort Folk, især dets Ungdom, aabenbarede en Fædrelandskærlighed, Frihedstrang og Offervilje, som ikke kan andet end kalde paa vor Taknemlighed. Maatte det vare ved, og maatte Historisk Samfunds Arbejde med Egnens Historie og Værn af dens Minder hjælpe til at befæste Kærligheden til vort Land, Folk og Kultur! Dog har ogsaa den lille Krig, Modstanden herhjemme og ude, krævet sine Ofre. Flere af vore Medlemmer har maattet gennemgaa Koncentrationslejrenes Lidelser og to har ofret Livet: Læge Knud Nordentoft, Varde, og Overlæge E. Larsen, Ribe. Begge har vist deres levende Interesse for vort Arbejde. Begge var gode og betydelige Mænd, som Danske længe vil mindes med Ære og Tak.

Vi henstiller til vore Medlemmer, at de — hver i sit Sogn — indsamler og opnoterer alt, der kan belyse Forholdene i Sognet under Besættelsen og Frigørelsen. Bidragene vil blive for mange til, at de kan optages i Aarbogen, men vi beder om at maatte modtage dem eller en Afskrift af dem til vort Arkiv, hvor de vil blive opbevaret, til de en Gang kan blive bearbejdet og udgivet.

Aarsmødet afholdtes den 20. August sammen med Sommermødet og den store Folke- og Mindefest paa Kjærgaard, som Forstander Sønderkjær Larsen, Kjærgaard, lod afholde. Formanden, Forfatteren Salomon Frifelt og Forstander Sønderkjær Larsen bør velkommen, og Formanden mindedes fhv. Højskoleforstander Søren Alkærsig og hans store Arbejde for Historisk Samfund. Derefter aflagdes Beretninger og Regnskabet, og Formanden redegjorde for det Arkiv af Farvefotografier, Samfundet er ved at skabe. Forstander la Cour Pedersen og H. K. Kristensen genvalgte til Bestyrelsen. Det offentlige Møde, Kjærgaardfesten havde samlet ca. 1500 Mennesker og indledtes med Hornmusik af Tønderspejdernes 20 Mands Orkester og ved, at Forstander Sønderkjær Larsen hejste Dannebrog, hvorefter J. M. Lauridsen talte om Kjærgaard, Margrete v. Rosenørn og Præsten Knud Lang og deres Betydning for Egnen og afslørede et Minde for disse, nemlig en af Granitblokke bygget Ta-

lerstol. Sal. Frifelt talte poetisk om Kærgaard og dens Genrejsning, om Marskengene og deres Poesi og begges Indflydelse paa Befolkningens Sind" ... ligesom Egnen har genrejst Kærgaard, vil vi genrejse Riget!" Kærgaards Bygmester Arkitekt Petersen, Tønder, talte om Gaardens Bygningshistorie og takkede Nationalmuseet, Bevillingsmyndighederne og Haandværkerne og sluttelig talte H. K. Kristensen om Hjemstavnsens Udforskning. Mellem Talerne sang Bramminge-Gørding Sangkor, ledet af Overlærer Larsen-Pedersen, ligesom der ogsaa var Fællessang. Om Aftenen sang Aksel Schiøtz danske Sange. Festen ved den stolte, gamle Gaard i den dejlige Have blev en uforglemmelig Oplevelse.

Nye Medlemmer 1944.

Bogtrykker H. Nordhjem, Varde.
 Sagfører Laurids Lauridsen, København.
 A. W. Hedegaard, København.
 Skolens Lærerbogsamling, Varde.
 Landmand Peder Olsen, Vridsløselille.
 Telegrafassistent Sv. Uhd Jepsen, Skagen.
 Pastor S. Birke, Esbjerg.
 Pastor E. Mandrup, Ølgod.
 Lærer J. L. Jensen, Krusbjerg.
 Gdr. Kristian Pedersen, Bjæverskov.
 Installatør Anders Larsen, Esbjerg.
 Orten-Tinghøj Bibliotek.
 Lærer Børge Sneum, Lindknud.
 Folketingsmand E. Finnemann Bruun, Charlottenlund.
 Læge Ebbe Næsted, Ansager.
 Læge B. Øllgaard, Ølgod.
 Læge J. P. Andreasen, Ølgod.
 stud. med. Leif B. Rasmussen, København.
 Bankdirektør Rasmussen, Esbjerg.
 Lærer Thorkild Rasmussen, Hjortlund.
 Tømrer Hans Jæger, Hunderup.
 Malermester Laurids Nielsen, Ribe.
 Lærer M. Chr. Pedersen, Ribe.
 Husmand Chr. Gotfredsen, Vilslev.

Gdr. Hans Skov, Gesten.
Repræsentant Martin Andreassen, Gesten.
Overbibliotekar Frk. Vig Jensen, Esbjerg.
Hostrup Sogns Bibliotek, Varde.
Lærer Tage Uhre, Billum.
Lærerinde Frk. Johanne Krogh, Ansager.
Landpost Sofus Poulsen, Henne.
Gdr. Anders Mikkelsen, Hjedding.
Gdr. Tage Olsen, Grønfelt.
Amdsraadsmedlem Jeppe Schmidt, Outrup.
Thorvald Hansen, Lyngmøllen, Grindsted. ,
Tyge Thygesen, Føvling.
Gdr. Jørgen Pedersen, Guldager.
Smedemester L. S. Jacobsen, Guldager.
Lærer Bøgh Hansen, Outrup.
Gdr. Bertil Jensen, Bredemose, Ho.
Subskribenter:
Tønder Bibliotek.
V. Taubøl, Skanderborg.

REGNSKAB FOR AARET 1944

<i>Indtægt</i>	Kr.	Øre	<i>Udgift</i>	Kr.	Øre
Medlemsbidrag og Subskription	2760	00	Underskud fra 1943	158	46
Godtgjort Porto	102	10	Aarbogens Trykning, Klichéer	1078	15
Salg af Aarbøger	287	20	Forfatterhonorarer	423	00
Tilskud fra Esbjerg By til Farvefotografering	350	00	Aarbogens Udsendelse	225	20
— - Ribe Stiftamt	100	00	Løn til Redaktør, Kasserer og Sekretær ..	250	00
— - Staten	155	00	Møder	24	25
— - Varde og Ribe Sparekasser ...	50	00	Dansk historisk Fællesforening	55	00
Renter	1	11	Avertering, Porto m. m.	146	13
			Tilbagebetalt Laan til Grundfonden	1100	00
			Kassebeholdning	345	22
Balance...	3805	41	Balance...	3805	41

GRUNDFONDEN:

Grundfonden 1/1 1944	Kr. 761	69
Indvundne Renter	—	26 86
Tilbagebetalt Laan	—	1100 00
	Kr. 1888	55

Lunde, Jyll., 12. Juni 1915.

H. K. Kristensen.

Revideret uden Bemærkning

Esbjerg og Ribe, den 27. Juni 1945.

Niels Holbak.

P. Lerche Thomsen.

Medlemmerne kan faa Holger Hjelholts Skriftlæsningsbog: »Skriftprøver« for 2,75 Kr., naar Beløbet indbetales paa Dansk historisk Fællesforenings Postgirokonto 3516, Jagtvej 10, København N. (Bogladepris 4,75). Sammesteds og paa samme Maade faas E. Kroman: »Skriftens Historie i Danmark« for Favørpris 3,60 Kr. Tidsskriftet »Fortid og Nutid« faas til halv Pris (2,50) ved Henvendelse til Fællesforeningens Sekretær, Dr. Roar Skovmand, Askov, Vejen.

Endvidere kan Medlemmerne subscribere paa andre historiske Amtssamfunds Aarbøger til nedsat Betaling. Man henvender sig til det paagældende Amtssamfunds Kasserer eller vor egen Sekretær. »Danmarks Riges Breve« faas til 5 Kr. pr. Bind. (Bogladepris 12 Kr.), Adresse: Det danske Sprog- og Litteraturselskab, V. Boulevard 44, København V. — Hos Boghandler H. Bruun Møller, Vejen, faas: Kr. la Cour Pedersen: »Skodborghus« 0,75 og s. Forf.: »Morten Eskesens Saga« 3,00.

Virk for Tilgang af nye Medlemmer! Hvert Aar gør Døden sin Høst. Man maa derfor stadig arbejde for at skaffe Medlemmer. Hjælp Bestyrelsen med dette!

Aarbøger o. a. Skrifter, som sendes til »Fra Ribe Amt,« bedes adresseret til H. K. Kristensen, Lunde, Jylland.

INDHOLDSFORTEGNELSE

1. Ribe Katedralskole 1886—92. Af Forstander, Dr. L. J. Koch.
2. John M. Møller, Slavs Herreds Historiker. Af Forfatter Aug. F. Schmidt.
3. En middelalderlig Selvejrbondeslægt fra Ribe Amt. Af Direktør for Sygekassevæsenet L. P. Borberg.
4. Pietismen paa Ribeeegnen. Af Forstander F. Elle Jensen.
5. Syriske Glasskaar. Af Museumsinspektør, Magister Chr. Axel Jensen.
6. Hemmeligheden og Sejerværket paa Riberhus. Af Lærer H. K. Kristensen.
7. Nogle vestjyske Markeder. Af Forfatter T. Kragelund og Grd. Niels Møller.
8. Ribe Kærgaards Bygningshistorie. Af Arkitekt P. J. Petersen.
9. Mænd fra Ho. Af Kassererske Dyveke Junker Nielsen.
10. En Dysse i Sydvestjylland. Museumsinspektør Chr. L. Vebæk.
11. De grønsværklædte Grave. Af Lærer H. K. Kristensen.
12. H. P. H. Novrup. Mindeord ved H. K. Kristensen.
13. Litteratur om Ribe Amt.
14. Virksomheden. Nye Medlemmer. Regnskab.

Historisk Samfund for Ribe Amt har følgende Bestyrelse: Forfatteren *Salomon Frifelt*, Ølgod, Formand, Redaktør *P. Friis*, Varde, Lærer *H. K. Kristensen*, Lunde, Jyll., Kasserer og Sekretær, Forstander *Kr. la Cour Pedersen*, Skibelund, Vejen, Biskop, Dr. phil. *C. I. Scharling*, Ribe, Højskolelærer, Dr. phil. *Roar Skovmand*, Askov, Vejen, og Forretningsfører, *T. Tobiassen*, Esbjerg. Redaktionsudvalget er Kristensen, la Cour Pedersen og Biskop Scharling.